

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОНДАР ВІТАЛІЙ ПЕТРОВИЧ

Прим. №__

УДК 347.9:355.087.2:364-322(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ
МІЖ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ
ТА ВОЛОНТЕРСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ**

Спеціальність 081 Право

Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В. П. Бондар

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Коропатнік Ігор Михайлович

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Бондар В. П. Правові засади цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 право за спеціальністю 081 «Право». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2026.

У дисертації на основі аналізу доктринальних, нормативно-правових та практичних аспектів цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягало в тому, щоб виявити суперечності та прогалини, які гальмують ефективне здійснення вказаної взаємодії, а також на основі системного підходу запропонувати низку заходів правового та організаційного характеру для її оптимізації.

Визначено сутність та призначення взаємодії цивільного та військового компонентів на загальнодержавному, територіальному та локальному рівні. На підставі аналізу концептуальних відходів до сутності цивільно-військової взаємодії запропоновано їх класифікацію, яка включає атрибутивний, процесуальний, синергетичний, реляціоністський, детермінаційний, комунікаційний та військово-правовий підходи.

Визначено поняття та властивості цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. Місію взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями сформульовано як забезпечення за допомогою взаємних зусиль високої обороноздатності військових формувань та безперешкодної реалізації демократичних цінностей громадянського суспільства, завдяки чому досягається сталість відносин на всіх рівнях функціонування держави. Встановлено, що розуміння місії волонтерських організацій пройшло три

етапи, на першому з яких вказана місія розглядалися як спосіб забезпечити правові рамки для надання фізичної, лінгвістичної, логістичної, інформаційної та іншої допомоги туристам та спортивним вболівальникам, які прибували в Україну з інших держав та не володіли українською мовою і знаннями про національну специфіку. На другому етапі значні зміни у розумінні місії волонтерської діяльності відбулися під час Революції Гідності, коли протести проти порушення демократичних стандартів в нашій державі охопили велику кількість населення. У цей період волонтерська діяльність та її призначення стали сприйматися як визначення і задоволення критичних для українського суспільства потреб. Третій етап трансформації місії волонтерських організацій відбувся після початку вторгнення російської федерації у 2014 році. Якщо попередній етап акцентував увагу на наданні допомоги представникам громадянського суспільства, то на третьому етапі місія волонтерства постає в якості збереження української держави як цивілізаційної цінності, забезпечення спроможності органів публічної влади, військових формувань та інших публічних інституцій виконувати свої функції.

Запропоновано класифікацію загальних та секторальних принципів цивільно-військової взаємодії - засадничих положень сумісної діяльності військових та цивільних, які мають своїм підґрунтям управлінську практику, досвід інституцій громадянського суспільства та військових формувань.

Визначено, що головна правова проблема здійснення волонтерської діяльності в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації полягає в тому, що волонтерські організації та волонтери не мають права проводити збори благодійних пожертв, у тому числі і для надання допомоги Збройним Силам України та іншим військовим формуванням (про це свідчить аналіз положень абзаців 1 і 2 ст.1 Закону України «Про волонтерську діяльність» у системному зв'язку із положеннями ст.ст.1, 7 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»).

Однак законодавець, замість того, щоб ліквідувати цю суперечність у профільних законах, ще більш ускладнив її шляхом застосування механізму реєстрації волонтерів у Реєстрі волонтерів України з метою отримання податкових преференцій. Необов'язковість реєстрації у вказаному Реєстрі у поєднанні з відсутністю у легальному правовому статусі волонтера права проводити збори благодійних пожертв створює численні можливості для шахрайства і зловживань.

Встановлено, що правовий статус Збройних Сил України та волонтерських організацій як суб'єктів цивільно-військової взаємодії має велику кількість суперечностей та прогалин, основними з яких є: а) відсутність у Законі України «Про національну безпеку» правомочностей військових формувань здійснювати взаємодію з громадянським суспільством і його інститутами; б) прогалини у визначенні у Законі України «Про національну безпеку» ролі та місця благодійних та волонтерських організацій; в) наділення у Законі України «Про Збройні Сили України» правом здійснювати взаємодію з громадськістю Міністерства оборони України при відсутності такого права у Збройних Сил України; г) відсутність у Законі України «Про Збройні Сили України» прав та обов'язків суб'єктів цивільно-військового співробітництва; г) помилкове вживання у понятті цивільно-військового співробітництва у Законі України «Про оборону України» категорії координація, яка передбачає обов'язкову участь третього координуючого суб'єкта; д) неврахування у легальному визначенні поняття цивільно-військового співробітництва у Законі України «Про оборону України» таких важливих його напрямів, як репатріація тіл загиблих військових та цивільних, а також супровід членів сімей військовослужбовців як заходів, що здійснюються з метою поваги захисникам України і жертвам війни, а також з метою виконання державою своїх соціальних зобов'язань перед тими, хто захищає країну; е) відсутність законодавчого визначення поняття військової частини, що вимагає складних доктринальних тлумачень

для доведення правових підстав військових частин бути отримувачами волонтерської допомоги; є) відсутність вимог до добросовісності волонтерів, що робить цілком законними випадки, коли особи з непогашеною судимістю, які вчинили особливо тяжкі злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, корупційні або пов'язані із корупцією правопорушення тощо, виступають такими ж повноправними суб'єктами цивільно-військової взаємодії, як і інші громадяни; ж) розмитість законодавчих підстав набуття правового статусу волонтера (відсутність обов'язкової наявності посвідчення волонтера, суперечності у визначенні організації, яка має оформлювати таке посвідчення; з) положення Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо врахування досвіду волонтерської діяльності в якості практики здобувачів освіти не знайшли свого розвитку в освітньому законодавстві, що робить їх значною мірою декларативними; и) має місце суперечність між назвою Розділу II Закону України «Про волонтерську діяльність» і змістом означеного розділу, що сприяє правовій невизначеності категорії волонтерської організацій та вимагає доктринального тлумачення її співвідношення з категорією організації, яка залучає до своєї діяльності волонтерів; і) прогалини Розділу II Закону України «Про волонтерську діяльність» дозволяють обходити обмеження у фінансуванні політичних партій і використовувати активність волонтерів для створення переваг партії на виборах або у політичній сфері в цілому, при цьому всі ризики використання волонтерів у діяльності політичних партій покладаються не на них, а на державу. Численні вади прогалини законодавчого регулювання волонтерської діяльності примушують суб'єктів правовідносин заповнювати такі правові лакуни на локальному рівні. Це не вирішує проблеми якості законодавчого регулювання, але дозволяє напрацьовувати правові механізми найбільш доцільної організації волонтерської діяльності.

Класифіковано проблеми, притаманні сучасному етапу взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. Обґрунтовано позицію, відповідно до якої у Законі України «Про волонтерську діяльність» не знайшли свого відображення такі умови, визначені у Доктрині цивільно-військового співробітництва НАТО (NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025), як: ризики під час здійснення волонтерської діяльності і правові наслідки в разі їх настання; особливості зв'язку між договірними сторонами; особливості обміну інформацією із забезпеченням інформаційної безпеки та захисту персональних даних; координаційні механізми волонтерської діяльності; сприяння стратегічним комунікаціям. Доведено, що українська модель цивільно-військової взаємодії має унікальні риси, відсутні у класичній моделі НАТО і аргументовано, що, оскільки жодна з держав-учасниць НАТО не брала участь у тривалому повномасштабному збройному конфлікті на Європейському континенті протягом останніх 80 років, то досвід України у сфері оптимальної побудови цивільно-військової взаємодії є новітнім і більш адекватним сучасним війнам, які корінним чином відрізняються від військових конфліктів ХХ століття.

Сформульовано пропозиції щодо внесення змін та доповнень до законів України «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про волонтерську діяльність», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про політичні партії в Україні», а також до наказу Міністерства соціальної політики України 29.12.2014 № 1100 «Про затвердження примірною зразка посвідчення волонтера» з метою удосконалення правового забезпечення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями.

Ключові слова: волонтерські організації, волонтери, волонтерська діяльність, благодійна діяльність, Збройні Сили України, цивільно-військове

співробітництво, цивільно-військова взаємодія, взаємодія, громадянське суспільство, зв'язки з громадськістю, громадськість, гуманітарна допомога.

ABSTRACT

Bondar V. P. Legal Foundations of Civil-Military Interaction between the Armed Forces of Ukraine and Volunteer Organizations. – *Qualifying research paper published as a manuscript.*

PhD dissertation in the field 081 Law. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kyiv, 2026.

In the dissertation, based on the analysis of doctrinal, regulatory, and practical aspects of civil-military interaction between the Armed Forces of Ukraine and volunteer organizations, a new solution to a scientific problem is proposed, which consisted of identifying contradictions and gaps that hinder the effective implementation of the specified interaction, and proposing, based on a systemic approach, a number of legal and organizational measures for its optimization.

The essence and purpose of civil-military component interaction at the national, territorial, and local levels are defined. Based on the analysis of conceptual approaches to the essence of civil-military interaction, their classification is proposed, which includes the attributive, procedural, synergistic, relational, deterministic, communication, and military-legal approaches.

The concept and properties of civil-military interaction between the Armed Forces of Ukraine and volunteer organizations are defined. The mission of interaction between the Armed Forces of Ukraine and volunteer organizations is formulated as ensuring, through mutual efforts, a high defense capability of military formations and the unimpeded realization of democratic values of civil society, thereby achieving stability of relations at all levels of state functioning. It is established that the understanding of the mission of volunteer organizations went through three stages. In the first stage, the specified mission was viewed as a way to provide a legal framework for offering physical, linguistic, logistical,

informational, and other assistance to tourists and sports fans arriving in Ukraine from other states who did not speak the Ukrainian language or possess knowledge of national specifics. In the second stage, significant changes in the understanding of the mission of volunteer activity occurred during the Revolution of Dignity, when protests against the violation of democratic standards in our state encompassed a large number of the population. During this period, volunteer activity and its purpose began to be perceived as the identification and satisfaction of needs critical to Ukrainian society. The third stage of the transformation of the mission of volunteer organizations took place after the start of the invasion of the Russian Federation in 2014. While the previous stage focused on providing assistance to representatives of civil society, in the third stage, the mission of volunteering appears as preserving the Ukrainian state as a civilizational value, ensuring the capacity of public authorities, military formations, and other public institutions to perform their functions.

A classification of general and sectoral principles of civil-military interaction is proposed – foundational provisions for the joint activity of military and civilian actors, based on management practices, the experience of civil society institutions, and military formations.

It is determined that the main legal problem of conducting volunteer activity in conditions of full-scale armed aggression by the Russian Federation is that volunteer organizations and volunteers do not have the right to conduct collections of charitable donations, including for providing assistance to the Armed Forces of Ukraine and other military formations (this is evidenced by the analysis of the provisions of paragraphs 1 and 2 of Art. 1 of the Law of Ukraine "On Volunteer Activity" in systemic connection with the provisions of Arts. 1, 7 of the Law of Ukraine "On Charitable Activity and Charitable Organizations"). However, instead of eliminating this contradiction in specialized laws, the legislator further complicated it by applying the mechanism of registering volunteers in the Register of Volunteers of Ukraine for the purpose of receiving tax preferences. The non-

mandatory nature of registration in the specified Register, combined with the absence of the right to collect charitable donations in the legal status of a volunteer, creates numerous opportunities for fraud and abuse.

It is established that the legal status of the Armed Forces of Ukraine and volunteer organizations as subjects of civil-military interaction has a large number of contradictions and gaps, the main of which are: a) the absence in the Law of Ukraine "On National Security" of the powers of military formations to interact with civil society and its institutions; b) gaps in defining the role and place of charitable and volunteer organizations in the Law of Ukraine "On National Security"; c) granting the Ministry of Defense of Ukraine the right to interact with the public in the Law of Ukraine "On the Armed Forces of Ukraine" while such a right is absent for the Armed Forces of Ukraine itself; d) the absence of the rights and duties of civil-military cooperation subjects in the Law of Ukraine "On the Armed Forces of Ukraine"; e) the erroneous use of the category of coordination in the concept of civil-military cooperation in the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine," which implies the mandatory participation of a third coordinating subject; f) the failure to include such important areas as the repatriation of the bodies of deceased military personnel and civilians, as well as the support of family members of servicemen, in the legal definition of civil-military cooperation in the Law of Ukraine "On Defense of Ukraine," as measures carried out to honor the defenders of Ukraine and victims of war, and to fulfill the state's social obligations to those who defend the country; g) the absence of a legislative definition of the concept of a military unit, which requires complex doctrinal interpretations to prove the legal grounds for military units to be recipients of volunteer assistance; h) the absence of integrity requirements for volunteers, which makes cases where individuals with unexpunged criminal records, who have committed particularly serious crimes, criminal offenses against the foundations of national security, corruption-related or corruption-associated offenses, etc., act as fully legitimate subjects of civil-military interaction as other citizens; i) the

vagueness of the legislative grounds for acquiring the legal status of a volunteer (absence of mandatory volunteer certificate, contradictions in defining the organization that should issue such a certificate; j) the provisions of the Law of Ukraine "On Volunteer Activity" regarding accounting for volunteer experience as educational practice for students have not been developed in educational legislation, making them largely declarative; k) there is a contradiction between the title of Section II of the Law of Ukraine "On Volunteer Activity" and the content of the specified section, which contributes to the legal uncertainty of the category of volunteer organization and requires doctrinal interpretation of its correlation with the category of an organization that engages volunteers in its activities; l) the gaps in Section II of the Law of Ukraine "On Volunteer Activity" allow circumventing restrictions on the financing of political parties and using the activity of volunteers to create advantages for the party in elections or in the political sphere in general, while all risks associated with the use of volunteers in the activities of political parties are borne not by them, but by the state. The numerous flaws and gaps in the legislative regulation of volunteer activity force the subjects of legal relations to fill these legal lacunae at the local level. This does not solve the problem of the quality of legislative regulation but allows for the development of legal mechanisms for the most appropriate organization of volunteer activity.

The problems inherent in the modern stage of interaction between the Armed Forces of Ukraine and volunteer organizations are classified. The position is substantiated that the Law of Ukraine "On Volunteer Activity" did not reflect such conditions defined in the NATO Civil-Military Cooperation Doctrine (NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025) as: risks during volunteer activity and legal consequences in case of their occurrence; specifics of the liaison between contracting parties; specifics of information exchange with provision for information security and personal data protection; coordination mechanisms for volunteer activity; facilitating strategic

communications. It is proven that the Ukrainian model of civil-military interaction has unique features absent in the classical NATO model, and it is argued that since none of the NATO member states have participated in a prolonged full-scale armed conflict on the European continent over the last 80 years, Ukraine's experience in the field of optimal civil-military interaction is novel and more adequate to modern wars, which fundamentally differ from the military conflicts of the 20th century.

Proposals for amendments and supplements to the Laws of Ukraine "On National Security of Ukraine," "On Defense of Ukraine," "On the Armed Forces of Ukraine," "On Volunteer Activity," "On Education," "On Higher Education," "On Political Parties in Ukraine," as well as to the Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated 29.12.2014 № 1100 "On Approval of the Model Sample of a Volunteer Certificate" are formulated with the aim of improving the legal support for civil-military interaction between the Armed Forces of Ukraine and volunteer organizations.

Key words: volunteer organizations, volunteers, volunteer activity, charitable activity, Armed Forces of Ukraine, civil-military cooperation, civil-military interaction, interaction, civil society, public relations, public, humanitarian assistance.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Бондар В.П. Особливості цивільно-військової взаємодії під час правового режиму воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 10. С. 9-13. DOI <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-10-9313>. <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16993406475151.pdf>

2. Бондар В.П. Правові засоби цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 86(6). Ч.3. С.252-256. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.38>
<https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/40-2.pdf>

3. Бондар В. П. Напрями взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4. Ч.2. С. 102-106. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.16> <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/18-1.pdf>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

4. Бондар В.П. Перспективи законодавчого регулювання цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів, породжених російською воєнною агресією: теорія, практика, перспективи розвитку*: III Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кропивницький, 19 травня 2023 року). Кропивницький, 2023. С.291-293. <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/07/zbirnyk-konferencziyi-19.05.2023-1.pdf>

5. Бондар В.П. Цивільно-військове співробітництво як напрям діяльності Збройних Сил України. *Scientific method: reality and future trends of researching*. II International Scientific and Theoretical Conference, August 25, 2023. Zagreb, Republic of Croatia. С. 116-117. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/25.08.2023>

6. Бондар В.П. Актуальні проблеми цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 6

жовтня 2023). Кривий Ріг, 2023. С. 297-299. https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/09/zbirnyk_materialiv_konferenczii_06_10_2023.pdf

7. Бондар В. Мета та принципи цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.). Львів, 2023. С.118-123.

https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6862/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_08-12-23__23-01-24.pdf

8. Бондар В.П. Проблеми побудови цивільно-військової взаємодії у період правового режиму воєнного стану. *Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє*: зб. тез доповідей XX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 листопада 2024 р.). С. 396. https://drive.google.com/file/d/1gahU4La-Cu2pE5RK_e4FK7wiNY_2R-hd/view

9. Бондар В. Шляхи правового закріплення цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 10 грудня 2024 року). Кривий Ріг, 2024. С. 142-145. <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/06/zbirnyk-10.12.2024-1.pdf>

10. Бондар В. П. Проблеми взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями у цифровому просторі. *Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти*: матеріали V Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 1 серпня 2025 року). Вінниця, 2025. С. 95-96.

<https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/01.08.2025/57>

ЗМІСТ

Анотація	2
Перелік умовних скорочень	15
Вступ	16
Розділ 1 Теоретико-правові засади цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями	26
1.1 Взаємодія цивільного та військового компонентів як фактор консолідації демократичного суспільства і держави	26
1.2 Поняття та властивості цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями	37
1.3 Мета, місія та принципи цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями	50
Висновки до розділу 1	65
Розділ 2 Правовий механізм цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями	71
2.1 Особливості правового статусу Збройних Сил України та волонтерських організацій як суб'єктів цивільно-військової взаємодії	71
2.2 Правові засоби цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями	100
2.3 Напрями взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями в умовах правового режиму воєнного стану	116
Висновки до розділу 2	131
Розділ 3 Шляхи удосконалення правового забезпечення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями	137
3.1 Зарубіжний досвід цивільно-військової взаємодії та можливості його імплементації в Україні	137
3.2 Проблеми цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями (досвід 2014-2025 років)	165
3.3 Напрями удосконалення правового забезпечення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями	187
Висновки до розділу 3	198
Висновки	205
Список використаних джерел	213
Додатки	247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗВД	Закон України «Про волонтерську діяльність»
ЗСУ	Збройні Сили України
СБіО	сектор безпеки і оборони
НАТО (NATO)	Північноатлантичний альянс (North Atlantic Treaty Organization)
НГУ	Національна гвардія України
ЦВС	цивільно-військове співробітництво
ЦВВ	цивільно-військова взаємодія
ЦС	цивільне середовище

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Становлення української державності супроводжується важкими випробуваннями, в яких держава і її громадянське суспільство демонструють єдність та взаєморозуміння. Найбільш важливою сферою такої співпраці в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації є цивільно-військова взаємодія між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями, яка дозволяє забезпечувати національну стійкість та консолідацію суспільства, спільно вирішуючи завдання підвищення боєздатності військових частин та захисту цивільного населення.

За даними опитування, що проводилося Центром Разумкова у вересні 2025 року, ці дві інституції мають безпрецедентно високий рівень довіри у суспільстві. Так, Збройними Силами України довіряло 92,6%, а волонтерським організаціям – 81,5% (для порівняння – українській владі у цілому довіряло лише 30,2% опитаних). Кількість громадян, що долучилися до волонтерської та благодійної діяльності, також є достатньо високою. У 2022 році 71% громадян постійно або періодично долучалися до волонтерства, і, хоча згодом їх кількість знизилася, за даними World Giving Index у 2024 році Україна увійшла до п'яти держав, в яких рівень благодійності зріс найбільше за останнє десятиліття.

Однак у сфері цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями існує велика кількість проблем, які знижують ефективність їх співпраці. Такі проблеми переважно носять правовий, інформаційний, економічний, безпековий та психологічний характер, водночас у теоретико-методологічних працях вони досліджені фрагментарно, у контексті вирішення інших дослідницьких завдань. У поєднанні з численними прогалинами правового регулювання у сфері

цивільно-військової взаємодії вказане обумовлює актуальність теми цієї дисертаційної роботи.

Під час написання дисертації було використано теоретико-методологічні та науково-практичні роботи таких вчених, як: О. Андрійко, О. Бериславська, С. Белай, П. Богущкий, Н. Васюкова, О. Волуйко, Д. Дегтярьов, Є. Зозуля, М. Лошицький, В. Карелін, О. Кобзарь, І. Коропатнік, Ю. Кривенко, А. Куруч, О. Кутков, Я. Лазур, Л. Медвідь, Р. Миронюк, О. Музичук, В. Настюк, О. Ноздрачов, С. Петков, С. Поляков, М. Прохоренко, П. Рабінович, І. Сіцінська, М. Сотніченко, С. Стецюк, В. Тимошенко, І. Ушаков, Н. Христинченко, І. Чобіт, В. Шамрай, І. Шопіна, В. Шульгін, О. Ярмиш та ін. Разом з тим, питання цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями ще не були предметом окремих наукових досліджень, що й обумовило необхідність подальших наукових пошуків і слугує підтвердженням актуальності обраної теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено відповідно до розділу 5 Концепції Державної цільової соціальної програми з розвитку волонтерської діяльності на період до 2030 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 липня 2025 р. № 715-р, п.3.4.4 Концепції військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року, затвердженої наказом Міністерства оборони України 27 жовтня 2023 року № 637, завдання 5 Операційного плану заходів з реалізації у 2025-2026 роках Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 червня 2025 р. № 622-р, пп.26, 39 Стратегічної концепції НАТО – 2022, ухваленої главами держав і урядів на Мадридському саміті НАТО 29 червня 2022 року, розділу 3 Доктрини цивільно-військового співробітництва НАТО (НАТО

Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025) та інших документів програмно-цільового та планового характеру.

Робота виконувалася у межах планів науково-дослідних робіт Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (р/н 0101u002292, шифр «Правочин-2»).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягала в тому, щоб на основі аналізу теоретико-методологічного та нормативно-правового підґрунтя цивільно-військової взаємодії Збройних Сил України та волонтерських організацій виявити суперечності та прогалини, які гальмують ефективне здійснення вказаної взаємодії, а також запропонувати низку заходів правового та організаційного характеру для її оптимізації.

Ця мета слугувала основою для формулювання і виконання завдань дослідження, зокрема:

розкрити взаємодію цивільного та військового компонентів як фактор консолідації демократичного суспільства і держави;

сформулювати поняття та властивості цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями;

встановити мету, місію та принципи цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями;

з'ясувати особливості правового статусу Збройних Сил України та волонтерських організацій як суб'єктів цивільно-військової взаємодії;

визначити правові засоби цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями;

сформулювати напрями взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями в умовах правового режиму воєнного стану;

охарактеризувати зарубіжний досвід цивільно-військової взаємодії та можливості його імплементації в Україні;

виявити проблеми цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями (досвід 2014-2025 років);

окреслити напрями удосконалення правового забезпечення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями.

Об'єктом дослідження є правові відносини, що виникають під час здійснення цивільно-військової взаємодії.

Предметом дослідження є правові засади цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями.

Методи дослідження. У роботі було використану низку загальнонаукових, спеціально-юридичних та міждисциплінарних методів. Використання *діалектичного методу* дозволило розглянути досліджувані явища та процеси в їх взаємозв'язку та стало основою для застосування інших методів наукового пізнання (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2).

Методи аналізу та синтезу застосувалися для визначення структурних складових цивільно-військової взаємодії, її властивостей, принципів, особливостей правового статусу її суб'єктів (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1).

Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію у часі проблем, які супроводжували цивільно-військову взаємодію між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями (підрозділ 3.2).

Формально-юридичний та юридико-догматичний методи дозволили розглянути зміст та структуру правового забезпечення досліджуваного виду взаємодії, виокремити прогалини та суперечності у змісті та співвідношенні правових норм (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.3). *омпаративний метод* дав змогу дослідити особливості правового регулювання цивільно-військової взаємодії відповідно до програмних документів НАТО та його країн-членів, а також простежити зміну концепції цивільно-військового співробітництва у роботах західних вчених (підрозділи 1.1, 2.3, 3.1).

Методи документального аналізу та аналізу судової практики застосовувався під час характеристики принципів, напрямів та правових засобів цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3).

Прогностичний метод та метод моделювання застосовувалися під час розробки заходів удосконалення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями та формулюванні пропозицій щодо удосконалення законодавства у досліджуваній сфері (підрозділ 3.3).

У роботі також застосовано інші методи наукового пізнання у відповідності до специфіки завдань, що при цьому вирішувалися.

Нормативну базу дослідження складають Конституція України, закони України «Про національну безпеку», «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про волонтерську діяльність», «Про основи національного спротиву», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про правовий режим воєнного стану», документи Північноатлантичного Альянсу, підзаконні правові акти Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, інших центральних органів виконавчої влади, Генерального штабу Збройних Сил України.

Науково-теоретичною основою дослідження є наукові праці українських та зарубіжних фахівців у галузі конституційного, адміністративного, військового, інформаційного, фінансового, цивільного та інших галузей права, а також роботи у галузі державного управління, військових наук, соціальної філософії, педагогіки та соціології.

Емпіричну базу дослідження становлять аналітичні та звітні документи міжнародних організацій та органів публічного управління України, результати соціологічних досліджень, матеріали судової практики, політико-правова публіцистика.

Наукова новизна отриманих результатів полягала в тому, що дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень, в якому на підставі аналізу національного законодавства, нормативно-правових актів Північноатлантичного Альянсу та зарубіжних держав, а також теоретико-методологічних джерел охарактеризовано правове забезпечення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями та надано пропозиції щодо його вдосконалення. До основних висновків та рекомендацій роботи належать наступні:

вперше:

на підставі аналізу концептуальних відходів до сутності цивільно-військової взаємодії запропоновано їх класифікацію, яка включає атрибутивний, процесуальний, синергетичний, реляціоністський, детермінаційний, комунікаційний та військово-правовий підходи;

охарактеризовано правові засоби цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями як формалізовану у законодавстві і гарантовану державою сукупність правових явищ (правових інструментів і дій, пов'язаних з їх застосуванням), спрямованих на досягнення правовими способами зростання боєздатності і зменшення втрат військових формувань та зміцнення захисту цивільного населення від наслідків терористичних атак держави-агресора, та визначено їх ознаки;

удосконалено:

характеристику взаємодії між цивільним та військовим компонентами на загальнодержавному, територіальному та локальному рівнях;

поняття цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями як універсальної, стратегічно орієнтованої, інтерактивної системи зв'язків і відносин між Збройними Силами України та інститутами громадянського суспільства, яка постає як безперервний процес

взаємного впливу та об'єднання ресурсів (людських, матеріальних, фінансових, наукових, виробничих та ін.) для досягнення спільного результату, що є атрибутивною ознакою життєздатності демократичної системи в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності;

доведення тези, відповідно до якої правовий статус Збройних Сил України та волонтерських організацій як суб'єктів цивільно-військової взаємодії має велику кількість суперечностей та прогалін, і надано їх детальну характеристику;

класифікація проблем, притаманних сучасному етапу взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями, до яких віднесено: а) відходження цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України від класичної моделі *civil-military cooperation* НАТО шляхом її адаптації до умов збройного конфлікту високої інтенсивності; б) підтримання ефективної цивільно-військової взаємодії в нестабільних умовах з низьким горизонтом планування, яка посилює необхідність системного і систематичного аналітико-інформаційного забезпечення вказаної взаємодії із розробкою декількох альтернативних моделей реагування; в) суперечності і прогалини правового забезпечення діяльності структур цивільно-військового співробітництва ЗСУ та волонтерської діяльності, які подекуди сприяють виходу взаємодії між ними за межі правового поля, у тому числі некоректне ототожнення у правозастосовній практиці правового статусу благодійних та волонтерських організацій; г) недостатність гарантій правового захисту волонтерів, неврахування у системі їх цивільної відповідальності ступеня правомірності їх поведінки, прогалини у правових механізмах встановлення обставин отримання поранення чи загибелі волонтера; г) наявність у державі та суспільстві дилеми подальшого розвитку волонтерської діяльності (регуляція чи дерегуляція), яка прямо впливає на правовий статус суб'єктів взаємодії, та інших проблем, які знижують ефективність досліджуваної взаємодії;

обґрунтування позиції, відповідно до якої у Законі України «Про волонтерську діяльність» не знайшли свого відображення такі умови, визначені у Доктрині цивільно-військового співробітництва НАТО (NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025), як: ризики під час здійснення волонтерської діяльності і правові наслідки в разі їх настання; особливості зв'язку між договірними сторонами; особливості обміну інформацією із забезпеченням інформаційної безпеки та захисту персональних даних; координаційні механізми волонтерської діяльності; сприяння стратегічним комунікаціям;

дістали подальшого розвитку:

розуміння основних напрямів цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України і волонтерськими організаціями, до яких віднесено інформаційно-аналітичний, підтримуючий антикризовий та формуючий, і надано характеристику видів діяльності, які охоплюються вказаними напрямками;

доведення позиції, відповідно до якої українська модель цивільно-військової взаємодії має унікальні риси, відсутні у класичній моделі НАТО і аргументовано, що, оскільки жодна з держав-учасниць НАТО не брала участь у тривалому повномасштабному збройному конфлікті на Європейському континенті протягом останніх 80 років, то досвід України у сфері оптимальної побудови цивільно-військової взаємодії є новітнім і більш адекватним сучасним війнам, які корінним чином відрізняються від військових конфліктів ХХ століття;

пропозиції щодо внесення змін та доповнень до законів України «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про волонтерську діяльність», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про політичні партії в Україні», а також до наказу Міністерства соціальної політики України 29.12.2014 № 1100 «Про затвердження примірного зразка посвідчення волонтера» з метою удосконалення правового забезпечення

цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані у дисертаційному дослідженні результати можуть бути використані та вже використовуються у:

- *науково-дослідній сфері* – для подальшої розробки питань цивільно-військової взаємодії у секторі безпеки і оборони України;

- *освітньому процесі* – під час підготовки підручників, навчальних посібників та та проведенні навчальних занять з дисциплін: «Військове право», «Право національної безпеки», «Цивільно-військове співробітництво» (акт впровадження від 20 серпня 2025 року);

- *правотворчій діяльності* – для удосконалення правового забезпечення цивільно-військової взаємодії, правового статусу Збройних Сил України та волонтерських організацій;

- *правозастосовній діяльності* – у процесі організації та здійснення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями, та волонтерськими організаціями (довідка про впровадження від 25 серпня 2025 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною роботою. Усі цитовані джерела належним чином оформлені. Теоретичні та практичні результати розроблені автором одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднювалися дисертантом на науково-теоретичних та науково-практичних заходах міжнародного, всеукраїнського й регіонального рівня, зокрема, на конференціях і круглих столах: «Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів, породжених російською воєнною агресією: теорія, практика, перспективи розвитку» (м. Кропивницький, 19 травня 2023 року), «Scientific method: reality and future trends of researching» (м. Загреб, Республіка Хорватія, 25 серпня 2023 року),

«Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики» (м. Кривий Ріг, 6 жовтня 2023), «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» (м. Львів, 08 грудня 2023 року), «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє» (м. Київ, 29 листопада 2024 р.), «Права людини під час дії правового режиму воєнного стану» (м. Кривий Ріг, 10 грудня 2024 року), «Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти» (м. Одеса, 1 серпня 2025 року).

Публікації. Висновки та пропозиції, що містяться у дослідженні, відображені у 10 наукових працях, серед яких три статті у фахових наукових виданнях України та сім тез доповідей за результатами проведення науково-практичних конференцій та круглих столів.

Структура дисертації. Структура дисертації обумовлена метою, завданнями та предметом дослідження. Робота складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, кожен з яких включає три підрозділ, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 258 сторінок. Список літератури містить 268 найменувань.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ ТА ВОЛОНТЕРСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

1.1 Взаємодія цивільного та військового компонентів як фактор консолідації демократичного суспільства і держави

Збройна російська агресія проти України обумовила консолідацію держави, сил оборони і всього суспільства для вирішення спільних завдань відсічі державі-агресору. Спроможності Збройних Сил України та інших військових формувань у 2014 році швидко відновити свою боєздатність, зруйновану тривалою державною політикою роззброєння та скорочення армії, були обмеженими. Однак завдяки безпрецедентній активності громадянського суспільства потреби сил оборони у кадрових, військово-технічних, фінансових та інших ресурсах були швидко задоволені, процес російської окупації української території було загальмовано, значна частина українських земель була деокупована. Саме у цей період в Україні відбувається становлення цивільно-військової взаємодії як чинника збереження української державності. Після початку повномасштабної російської збройної агресії ця взаємодія ще більш зміцнилася, оскільки збройний конфлікт високої інтенсивності загострив потреби сил оборони у військовій техніці та озброєннях, а також сприяв виникненню низки потреб у сфері реабілітації учасників бойових дій, допомозі сім'ям загиблих та зниклих безвісті, роботі з військовополоненими та їх сім'ями тощо.

Взаємодія військових та цивільних у секторі оборони базується на положеннях ч.1 ст.17 Конституції України, відповідно до якої захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [1]. Правові відносини у сфері цивільно-

військової взаємодії регламентуються положеннями Законів України «Про національну безпеку України» [2], «Про оборону України» [3], «Про Збройні Сили України» [4], «Про основи національного спротиву» [5], «Про волонтерську діяльність» [6], «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [7] та ін. Методологічні засади цивільно-військової взаємодії закладені у Доктрині «Цивільно-військове співробітництво», затвердженій Головнокомандувачем Збройних Сил України 4 жовтня 2025 року [8]. У Законі України «Про правовий режим воєнного стану» знайшли своє відображення функції військового командування та органів публічної влади, а також особливості побудови їх відносин з громадськістю під час воєнного стану [9]. Слід також згадати оновлену Доктрину цивільно-військового співробітництва НАТО (NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025) [10], в якій знайшли своє відображення нові вектори розвитку цивільно-військової взаємодії у межах Північно-Атлантичного Альянсу. Разом з тим, на жаль, багато проблем практичної діяльності у сфері цивільно-військової взаємодії залишаються не врегульованими на нормативно-правовому рівні.

На теоретико-правовому рівні питання цивільно-військового співробітництва розглядали у своїх роботах такі науковці, як О. Бериславська [11], В. Білошицький [12], Н. Васюкова [13], І. Коропатнік, В. Карелін та В. Настюк [14], А. Куруч [15], О. Кутков [16], В. Моторний [17], І. Неклонський [18], О. Ноздрачов [19], М. Сіцінська [20], І. Чобіт [21], І. Шопіна [22], В. Шульгін [23] та інші автори. Однак особливості взаємодії цивільного та військового компонентів як фактор консолідації демократичного суспільства і держави в умовах повномасштабної російської збройної агресії ще, на жаль, не знайшли достатнього висвітлення на теоретико-методологічному рівні, що й обумовлює спрямованість нашого наукового пошуку.

Взаємодія цивільного суспільства з військовими структурами сприяє формуванню стійкої моделі національної безпеки, в основі якої лежать принципи правової держави та демократичного цивільного контролю над збройними силами та іншими військовими формуваннями. Як свідчить, зокрема, аналіз Закону України «Про національну безпеку України», до суб'єктів сектору безпеки і оборони належать не лише органи публічної влади, військові формування та правоохоронні органи, а й «громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України» [2]. Приділення законодавцем окремої уваги сутності та процедурам здійснення демократичного цивільного контролю свідчить про те, що наявність вказаного контролю є важливим фактором консолідації зусиль держави і суспільства під час спільного вирішення оборонних завдань. Незважаючи на той факт, що Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [24], в якому більш детально було визначено предмет та методи вказаного контролю, втратив чинність на підставі Закону України № 2469-VIII від 21 червня 2018 року [2], а у чинному Законі України «Про національну безпеку України» вказані положення визначені більш стисло і фрагментарно, тим не менш, можна констатувати наявність достатнього законодавчого підґрунтя для здійснення військовими й цивільними спільних зусиль у сфері національної безпеки й оборони, спрямованих на досягнення спільних для вказаних суб'єктів цілей - забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. З цього приводу слід погодитися з Д. Дегтярьовим, який вважає, що «існування демократичного цивільного контролю в онтологічному аспекті пов'язане із затвердженням демократичних ідеалів розвитку держави і суспільства, відповідно до яких держава є підзвітною, а суспільство взагалі і громадянин зокрема отримують право вимагати від органів публічної влади звіту про їх діяльність. Особливо важливими ці положення є для мілітарної

сфери, в якій зосереджено надзвичайно великі важелі фінансового, силового та іншого впливу на різноманітні соціальні процеси та відносини» [25].

У зарубіжних наукових публікаціях ролі взаємодії військових та цивільних для збереження та зміцнення демократичних відносин приділялася велика увага. Слід погодитися з думкою американської дослідниці С. А. Лі, що цивільно-військові відносини впливають на стратегічну оцінку, стратегію та прийняття рішень, а також на професійну етику та ефективність. Відносини військових із суспільством впливають на залучення та утримання кадрів (і, отже, на стійкість збройних сил), оборонні бюджети та зовнішньополітичні преференції. Крім того, відносини військових із політичними лідерами впливають на якість і зміст військових порад, нагляд та підзвітність, і навіть на рішення про те, чи починати війну і як саме. Цивільно-військові відносини, кажучи в широкому сенсі, лежать в основі здатності будь-якої країни приймати рішення щодо своєї національної оборони та підтримувати її. Однак, окрім свого функціонального значення, цивільно-військові відносини також важливі для демократії, оскільки здорові демократії в середньому є більш надійними довгостроковими стратегічними партнерами – і краще воюють [26].

Однак наявність у збройних сил силових інструментів впливу також має братися до уваги під час розгляду їх ролі в демократичних суспільствах. Ми повністю погоджуємося з позицією, відповідно до якої при вивченні держав і суспільств цивільно-військові відносини повинні займати центральне місце. Тільки збройні сили можуть забезпечити оборону країни та водночас здатні повалити уряд цієї країни. Ця подвійна влада є надзвичайною і може становити як важливий примусовий актив, так і потенційну загрозу для урядів і громадян, яку необхідно нейтралізувати. Мета будь-якої держави полягає в тому, щоб використовувати військову професійну силу для обслуговування життєво важливих інтересів національної безпеки, одночасно захищаючись від зловживання владою, яке

може загрозувати добробуту її народу. Щоб протистояти цьому виклику, уряди повинні бути належним чином оснащені та мотивовані до лідерства, військові повинні бути достатньо підпорядковані цивільному правлінню, а суспільства повинні краще розуміти, які ролі повинні і не повинні відігравати збройні сили [27].

Спільна участь представників військових і цивільних інституцій у вирішенні оборонних завдань забезпечує сприйняття і схвалення оборонної політики з боку суспільства, тим самим зміцнюючи рівень довіри громадян до Збройних Сил України та інших військових формувань. Серед суб'єктів, які тісно взаємодіють зі Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, слід назвати: 1) зовнішні інститути – це спільноти утворені цивільними особами, які професійно не мають безпосереднього відношення до Збройних Сил України, мета яких полягає у сприяння діяльності останніх, допомозі їм, а також у здійсненні цивільного контролю (за сферою інтересів або напрямками діяльності, вони поділяються на: а) харитативні утворення (благодійні та волонтерські); б) правозахисні; в) релігійні; г) військово-патріотичні та з допризовної підготовки (громадські організації з відродження та підтримки національно-патріотичних традицій (козацькі), військово-патріотичні клуби тощо); д) незалежні ЗМІ); 2) внутрішні інститути – це спільноти, створені особами, які мають безпосереднє відношення до самих Збройних Сил України (військовослужбовці, військові пенсіонери (ветерани), працівники Збройних Сил України), діяльність яких спрямована на задоволення власних соціально-економічних потреб та захист прав в межах своєї професійної діяльності (профспілки; громадські організації ветеранів військової служби, Ради офіцерів, сержантів та Жіночі Ради у Збройних Силах України); 3) інститути громадянського суспільства з особливим правовим статусом - це ті інститути, які в силу визначених законодавством обмежень не можуть надавати прямо ні допомогу (фінансову, матеріальну тощо), ні здійснювати контроль, але неврахування

можливого впливу яких на Збройні Сили України може негативно відобразитись на діяльності останніх (це партії та громадські рухи) [28, с.145].

Під час збройного конфлікту високої інтенсивності велике значення належить горизонтальним зв'язкам, які формуються між військовими формуваннями і громадськими організаціями, і дозволяють своєчасно вирішувати оперативні завдання, які постають перед силами оборони як на лінії бойового зіткнення, так і в інших регіонах [29, с.116-117]. Вирішення таких завдань виключно з використанням вертикальних зв'язків не уявляється доцільним, оскільки потреби військових підрозділів у військовій техніці, озброєння та інших засобах змінюються дуже швидко, і оперативне задоволення таких потреб виступає запорукою збереження боєздатності військових формувань. В Україні склалося усталена система забезпечення частини потреб військових формувань зусиллями громадянського суспільства. Слід також відзначити, що нормотворець постійно здійснює спроби оптимізувати діяльність волонтерських організацій та благодійних фондів з урахуванням вимог податкового законодавства для того, щоб поєднати оперативність поставок необхідних засобів військовим формуванням з загальними вимогами щодо податкової звітності. Безумовно, не всі питання у сфері узгодження волонтерської діяльності з вимогами податкового законодавства можна вважати вирішеними нині, однак на теперішній момент слід констатувати утворення державою певних податкових умов для безперешкодного здійснення волонтерської і благодійної діяльності бенефіціарами якої є військові формування.

У свою чергу розвиток горизонтальних зв'язків між інституціями громадянського суспільства і військовими формуваннями сприяє зміцненню соціальної згуртованості і національної ідентичності. Українська національна ідентичність, яка уявляє собою «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами,

географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [30], для свого формування та зміцнення потребує наявності сталих зв'язків між цивільною частиною суспільства і силами оборони.

Безумовно, слід визнати, що наповненість взаємодії військового та цивільного компонентів зазнала значних змін з початку російської збройної агресії у 2014 році. Характер взаємодії між військовими та цивільними на перших етапах відсічі державі-агресору мав враховувати той факт, що частина населення у Донецькій та Луганській областях тривалий час піддавалася впливу російських інформаційно-психологічних операцій, метою яких було створення у них хибної думки щодо того, що держава намагається спричинити максимальну шкоду російськомовному населенню. Серед наративів, які використовувалися державою-агресором, було «оточити Донбас колючим дротом» тощо. За таких умов проблемою стало вороже ставлення частини населення до підрозділів Збройних Сил України, які брали участь у відсічі російській збройній агресії. Зокрема, непоодинокими були випадки, коли мешканці населених пунктів перекривали дороги броньованій техніці для того, щоб вона не могла потрапити до місць свого призначення. Також спостерігалася наявність проросійської позиції багатьох представників органів місцевого самоврядування, які відмовлялися виконувати свої функції, тим самим не даючи змоги забезпечити життєдіяльність населення на території своєї компетенції.

Вказане обумовило необхідність налагодження контактів з представниками місцевого населення для того, щоб створити у них об'єктивну картину намірів та засобів діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань і отримати тим самим змогу виконувати свої завдання за призначенням без перешкод, які чинилися деякими громадянами. У таких ситуаціях надзвичайно корисним виявився досвід *civil-military*

cooperation НАТО, який мав велику кількість здобутків під час формування контактів з місцевими лідерами в Афганістані та Іраку.

Однак після набуття збройним конфліктом з російською федерацією повномасштабного характеру наповненість цивільно-військової взаємодії значним чином змінилася. Терористичні атаки держави-агресора на мирні міста та села, руйнування ними інфраструктурних об'єктів, що призводило до енергетичних колапсів, викрадення дітей, вбивства мирних громадян, жорстоке поводження з військовополоненими – усе це спричинило значні зміни у свідомості населення, зменшивши кількість прихильників Російської Федерації до поодиноких відсотків. Це обумовило зменшення потреби у підвищенні авторитету Збройних Сил України та інших військових формувань, оскільки довіра до армії в державі надзвичайно виросла. Натомість повномасштабний характер збройного конфлікту обумовив появу у Збройних Сил України взагалі та у структур цивільно-військового співробітництва зокрема інших завдань, пов'язаних з репатріацією тіл загиблих та супроводом їхніх сімей, а також сімей зниклих безвісти та військовополонених. Ці функції не притаманні структурам Civil-Military Cooperation країн-членів НАТО, але ці країни не вели повномасштабних бойових дій на своїй території більш ніж 80 років, не мали такої кількості загиблих, зниклих безвісти та військовополонених, як Україна у теперішній час.

Взаємодія між цивільним та військовим компонентами пронизує всю систему публічного управління нашої держави. Вищій рівень такої взаємодії може найбільш коректно бути описаний в термінах демократичного цивільного контролю над силами оборони. Суб'єктами, які здійснюють такий контроль, є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України як цивільний центральний орган виконавчої влади, інші державні інституції, громадські організації тощо [31]. Президент України у цій системі відносин має подвійний статус, оскільки з одного боку він

здійснює контроль над Збройними Силами України, що знайшло своє відображення у Положенні про здійснення контролю Президента України за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань [32], але з іншого боку є Верховним Головнокомандувачем і має низку функцій щодо військового управління. Здійснення демократичного цивільного контролю над силами оборони взагалі і Збройними Силами України зокрема передбачає проведення низки заходів щодо визначення рівня додержання ними правових приписів у своєму повсякденному функціонуванні. Однак контрольною сферою вищий загальнодержавний рівень взаємодії не вичерпується, оскільки в умовах правового режиму воєнного стану надзвичайно важливість мають процеси забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань всіма необхідними ресурсами, що у свою чергу вимагає внесення змін до мобілізаційного, податкового, фінансового, інформаційного та інших видів законодавства, що здійснюється у парламентській діяльності Верховної Ради України. Функцію забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань виконує також Кабінет Міністрів України.

На територіальному рівні взаємодії між військовими і цивільними компонентами відбувається співпраця між військовими адміністраціями та підприємствами, установами та організаціями, військовими формуваннями, громадськими організаціями, освітніми та медичними закладами тощо. Метою такої співпраці є забезпечення нормальної життєдіяльності регіонів та територій навіть в умовах, коли держава-агресор постійно здійснює терористичні атаки на житлові будинки, підприємства, об'єкти критичної інфраструктури. На цьому рівні вирішується питання використання ресурсів суб'єктів взаємодії для вирішення їхніх спільних завдань.

На локальному рівні взаємодії між цивільним і військовим компонентами відбувається безпосередньо співпраця між військовими частинами та волонтерськими організаціями відповідно до поставлених перед ними цілей. Локальна взаємодія передбачає не концептуальні, а

проектні підходи, у рамках яких діяльність здійснюється у межах певних проєктів, що мають свій початок, протікання і закінчення та регулюються спеціальними актами, як-то договорами про волонтерську допомогу. Однак, безумовно, цими договорами взаємодія на локальному рівні не вичерпується. Вона є значно ширшою і передбачає сумісну діяльність в освітній, інформаційній, медичній, реабілітаційній, пошуковій та інших сферах, спрямовану на виконання спільних для військових частин та волонтерських організацій завдань. Основними адресатами, яким у процесі реалізації заходів надзвичайного стану надається волонтерська допомога, наразі є: а) особовий склад підрозділів ЗСУ, яким надається різноманітне матеріальне забезпечення (продовольство, теплі речі, амуніція, ліки, засоби гігієни) та технічна допомога (поставка, ремонт, удосконалення автомобільної та військової техніки); військові госпіталі та лікарні, де лікуються поранені військовослужбовці; полонені військові та їх сім'ї (інформаційно-пошукова допомога, допомога в обміні полонених). Щодо технічної допомоги, то, насамперед, виділимо проєкти, пов'язані з удосконаленням озброєння та окремих аспектів ведення бойових дій. Зокрема, це: а) постачання сучасної снайперської зброї, боєприпасів, оптичних приладів, тепловізорів; б) забезпечення можливості використання безпілотних літальних апаратів, інноваційних IT-продуктів (таких, як карти Армії SOS; система управління вогнем артилерії ГІС «Арта»; розрахунковий і графічний комплекс «Броня» («Armor»); система планування розвідки та координації на полі бою «КомБат», програмний комплекс «Кропива» тощо); в) постачання автомобільної техніки тощо [33, с.246].

Отже, взаємодія цивільного та військового компонентів як фактор консолідації демократичного суспільства і держави уявляє собою критично важливе об'єднання зусиль і спільну діяльність органів публічної влади, сил оборони і інститутів громадянського суспільства, спрямовану на посилення боєздатності військових формувань, захист цивільного населення та

забезпечення функціональних спроможностей системи державної влади і місцевого самоврядування в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

Призначення вказаної взаємодії полягає у максимізації національної стійкості та досягненні високого рівня консолідації всіх суб'єктів демократичних відносин шляхом забезпечення вирішальної переваги військових формувань, гарантування безпеки функціонування публічних інститутів, а також всебічного захисту та підтримки цивільного населення в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

1.2 Поняття та властивості цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями

Проблематика взаємодії у системі публічного управління привертає увагу багатьох науковців, що пояснюється важливістю консолідації суб'єктів суспільних відносин для спільного вирішення завдань національної безпеки і оборони, захисту прав людини та громадянина, а також інших значущих загальносоціальних завдань. Питання, пов'язані з визначенням понятійного ряду взаємодії у секторі безпеки і оборони та її особливостей, розглядали у своїх роботах Т. Возна [34], О. Волуйко [35], Д. Заброта [36], З. Ковальчук [37], А. Комзюк і В. Шкіндюк [38], А. Крусян [39], А. Миколаєць [40], О. Михайловська [41], В. Надрага [42], О. Прядко [43] та інші вчені. Разом з тим поняття та властивості цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями досліджені ще недостатньо.

Аналіз дефініцій взаємодії, які запропоновані у філософських та правових дослідженнях, свідчить, що їх можна класифікувати відповідно до наступних підходів.

Відповідно до атрибутивного підходу, описаного представниками філософської науки, взаємодія постає як «універсальна форма розвитку об'єктивно та предметно осмисленого людиною світу, що визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної чи ідеальної системи, атрибутивна ознака кожної системи та засаднича умова встановлення різноманітних зв'язків і відношень між об'єктами (чи компонентами), включаючи причинно-наслідкові, каузальні» [44, с.333]. Слід сказати що у межах атрибутивного підходу надзвичайно важливою є категорія системи, яка тлумачиться не лише як певна сукупність елементів, а і взаємодія означених елементів, що породжує особливу ознаку системи що має назву емерджентність. Здатність взаємодіяти належить до властивостей будь-яких

систем, як-то соціальних, біологічних або технічних, а сама взаємодія при цьому не лише дає змогу системі виконувати її призначення, а й породжує її нові якості, які раніше не існували. Тому атрибутивний підхід постає універсальним для розуміння сутності взаємодії не лише у правовій науці, а й в інших галузях наукового знання. Таким чином у межах атрибутивного підходу слід зупинити увагу на такому позитивному його аспекті, як універсальність. У той же час не можна не звернути увагу на загальність цього підходу, яка не дозволяє детально визначити комплекс швидко змінюваних факторів, які, власне, і обумовлюють успішність взаємодії.

Процесуальний підхід розглядає взаємодію як порядок або сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення цілей взаємодії. Так, В. Дияк розглядає досліджуване явище як «заснований на вимогах демократизму та верховенства права постійний, безперервний та систематичний процес взаємного впливу між державою та громадськістю в особі уповноважених суб'єктів та правомочних представників, сутність якого полягає у встановленні взаємного зв'язку між суб'єктами, налагодження постійної комунікації, з'ясування потреб громадськості, з огляду на які спрямовується публічне адміністрування, поєднання спільних ресурсів для вирішення завдань загальносуспільного значення» [45, с.122]. Перевагою процесуального підходу є врахування його активних алгоритмів, що дозволяє певною мірою виокремлювати найбільш значущі елементи взаємодії та їх черговість. Разом з тим, недоліками процесуального підходу є надмірна стереотипізація взаємодії та недостатнє врахування її зв'язків з системами вищого рівня.

У межах синергетичного підходу (від грец. *synergos* - спільно діючий) взаємодія розглядається як «передбачена законодавством спільна, узгоджена діяльність прокуратури та інших органів правопорядку, реалізована у передбачених законом формах та порядку, спрямована на досягнення наперед визначеної мети з використанням конкретних способів та засобів»

[46, с.319]. Певною мірою цей підхід є близьким до процесуального, але, разом з тим, спостерігаються деякі відмінності, пов'язані з визнанням основоположної ознаки як певної професійної активності у визначених законом межах. Перевагою синергетичного підходу є врахування низки суб'єктивних факторів, які, власне, досить часто обумовлюють ефективність взаємодії. Водночас, в його межах взаємодія не розглядається на стратегічному рівні, не пов'язується із вирішенням питань державної політики, що обумовлює певну обмеженість такого сприйняття.

Реляціоністський підхід до сутності взаємодії (від лат. *Relationem* - відносини) передбачає розгляд цього феномену як відносин. Така взаємодія визначається як «взаємовідношення між суб'єктами економічних відносин, предметом якого є їхній взаємний вплив з метою забезпечення економічного зростання, а також гарантування та забезпечення економічних конституційних прав і свобод» [47, с.74]. Перевагою реляціоністського підходу є фокусування уваги на відносинах як ключовому факторі будь-якої взаємодії у соціальному просторі. Особливо важливим це є у правовому аспекті, оскільки навіть за умови досконалого визначення цілей, принципів, форм, методів та правових інструментів, що застосовуються під час взаємодії, ефективність самої взаємодії може бути надзвичайно низькою за певних проблем у побудові відносин між її учасниками. Натомість, навіть в умовах відсутності нормативно-правового регулювання взаємодія може існувати і бути достатньо успішною як приклад можна навести взаємодію суб'єктів освітніх процесів щодо застосування штучного інтелекту, яка на даний момент в Україні не має належного правового підґрунтя. Разом з тим, не можна сказати, що відносини завжди виникають до їх нормативного врегулювання. У деяких сферах ця теза є справедливою, зокрема, це стосується сфери інформаційної безпеки [48, с.97]. Водночас відносини, які мають процесуальний характер і характеризуються чітким визначенням прав, обов'язків та відповідальності своїх суб'єктів, виникають після їх належного

правового врегулювання, наприклад, у процесуальних кодексах. Так, наприклад, взаємодія учасників кримінального процесу характеризується високим рівнем нормативної врегульованості та низьким рівнем дискреційності. Натомість, правовідносини у сфері взаємодії сил оборони і громадськості не мають такого високого рівня правового закріплення, отже, в них велике місце належить актам м'якого права, якими є угоди про співробітництво. До недоліків реляціоністського підходу слід віднести недостатню його пов'язаність з процесами цілепокладання, оскільки відносини в його межах сприймаються як самостійна цінність, самостійний вектор зусиль учасників взаємодії.

У межах детермінаційного підходу (від лат. *determinare* - визначати, обмежувати) «взаємодія - це вплив суб'єктів одне на одного» [49, с.9] або «взаємний вплив одне на одного (шляхом вчинення певних дій або утримання від них), а також використання можливостей одне одного для досягнення мети, поставленої кожним із суб'єктів, та отримання спільного результату способами та методами, що не забороняються законом» [50]. Перевагою детермінаційного підходу є можливість збільшення ефективності діяльності кожного суб'єкта взаємодії за рахунок використання ресурсів та можливостей іншого суб'єкта, що здійснюється на взаємній основі та з урахуванням їх спільних цілей. Взаємний вплив учасників взаємодії може охоплювати самі різноманітні аспекти їх функціонування, якими можуть виступати фінансові ресурси, освітні можливості, інструменти стратегічних комунікацій, можливості наукового аналізу тощо. Об'єднання зусиль суб'єктів, які належать до різних соціальних систем, як-то, наприклад, сили оборони і інститути громадянського суспільства, дозволяє змінити демократичні відносини у суспільстві та підвищувати ефективність кожного з означених суб'єктів. Разом з тим багатогранність категорії вплив дозволяє розглядати ситуації, в яких взаємодія, побудована на впливі, може бути деструктивною для певних соціальних систем, наприклад, сектору безпеки і

оборони. Це може відбуватися, коли такий вплив здійснюється не з метою досягнення суспільного блага, а для задоволення певних суб'єктивних потреб учасників взаємодії. Слід сказати що зловживання впливом як делікт описана у роботах багатьох авторів, отже, ми не вважаємо за доцільне зупинятися на сутності цієї категорії. У межах нашого дослідження слід сказати, що недоліком детермінаційного підходу є складнощі у розмежуванні впливу з метою досягнення загально визнаних публічних цілей та цінностей від впливу, який здійснюється з іншою метою.

У межах комунікативного підходу взаємодія розглядається як «зв'язок між певними суб'єктами та учасниками процесу» [51, с.139]. Перевагами комунікаційного підходу є фіксування уваги на зв'язках між суб'єктами взаємодії, що дозволяє побудувати зрозумілі та наочні моделі взаємодії, точно відобразити її структуру та своєчасно виокремити ланки, які потребують посилення. Разом з тим, це вузький аспект розгляду означеного явища, який не дозволяє взяти до уваги мету, цілі, форми та інші інструменти взаємодії. В межах комунікаційного підходу взаємодія розглядається як самодостатнє явище, ефективність якого визначається формуванням зв'язків, незалежно від того, які процеси розпочинаються та відбуваються після цього. Додамо, що за певних умов концентрування уваги на кількості зв'язків може знижувати ефективність діяльності у певній сфері, оскільки не всі з таких зв'язків можуть дозволити досягати певних цілей публічного управління та сприяти досягненню тих результатів, які влаштовували би всіх учасників взаємодії. Це пояснюється тим, що встановлення і підтримання зв'язків потребує витрат часових, людських, матеріальних та інших ресурсів, які для будь-якої організації завжди є обмеженими, особливо за певних екстремальних умов, як-то наприклад правовий режим воєнного стану.

У межах військово-правового підходу цивільно-військова взаємодія визначається як «головна функція цивільно-військового співробітництва, що полягає у спільній, цілеспрямованій, організованій та безперервній діяльності

командувачів, командирів (начальників), їхніх заступників, органів військового управління, штабів, структур цивільно-військового співробітництва, спрямованій на встановлення та підтримання зв'язків із об'єктами цивільного середовища на рівні, який забезпечує успішне виконання військами (силами) визначених завдань» [8]. У свою чергу, це визначення відсилає до категорії цивільно-військового співробітництва [8]. Перевагою військово-правового підходу є його тісний зв'язок з системою військової ієрархії та відображення зв'язку взаємодії з виконанням поставлених перед військовими частинами завданнями. Недоліками цього підходу є надмірна звуженість взаємодії, сприйняття її як діяльності, яка ініціюється виключно командирами/начальниками органів військового управління. При цьому у межах вказаного підходу громадське суспільство та його інституції, у тому числі волонтерські організації, ніби зникають, їх мета, наміри, плани діяльності не враховуються (як приклад можна навести положення Доктрин «Цивільно-військове співробітництво» (2025) «Підрозділи ЦВС ЗС України ініціюють, організовують, забезпечують та підтримують (за необхідності) ЦВВ із визначеними СБЦС на всіх рівнях» [8], в якому вказаним підрозділам відведено домінуючу роль у досліджуваній взаємодії). Безумовно, існує низка складнощів, пов'язана з реалізацією визначених нормами жорсткого права повноважень військових формувань, і регульованих нормами м'якого права компетенцій волонтерських та інших організацій, які представляють громадянське суспільство. Держава в особі військових формувань не має права нав'язувати свою волю волонтерським організаціям в аспекті початку взаємодії, вибору її суб'єктів та предмета (особливості юридичної відповідальності волонтерів, в яких знаходить свій відбиток імперативність велінь держави, зокрема, у податковій сфері, виникають пізніше, коли взаємодія вже здійснюється). Тому у межах військово-правового підходу увага прикута до сфери, в якій держава має повну компетенцію: встановлення прав, обов'язків та функцій осіб, які

проходять один із видів публічної служби – військову службу [52]. Зрозуміло, що складнощі завжди будуть виникати під час взаємодії двох суб'єктів, один із яких виконує державні функції, отримуючи за те від держави відповідне матеріальне забезпечення, і діє в межах своїх, визначених правовими актами функціональних обов'язків, а другий суб'єкт діє виключно за власним бажанням і у будь-який момент може припинити взаємодію. Жорсткий характер підпорядкування та контролю за діяльністю військових посадових осіб і диспозитивний характер активності волонтерських організацій певною мірою суперечать одне одному, однак саме в цій відмінності полягає основна цінність цивільно-військової взаємодії як фактору підвищення ефективності сектора безпеки і оборони. Додамо також, що схожа точка зору висловлювалася і в роботах зарубіжних дослідників. Так, А. Я. Тан Берде вказував, що, враховуючи широкий спектр взаємодії між всіма видами організацій для запобігання та врегулювання криз, взаємодія між невійськовими та військовими елементами розуміється як особлива, оскільки вона знаходиться під сильним впливом обмежувальних принципів та інших проблем. Цивільно-військова взаємодія, будучи специфічною формою взаємодії між організаціями, не передбачає домінування однієї із залучених сторін. Це процес, який пропонує обмін думками та баченнями щодо місії для підвищення загальної ефективності та результативності зусиль усіх залучених сторін. Отже, її можна розуміти як віртуальну платформу або форум. У цьому сенсі кожна сторона вирішує, чи і наскільки вона входить до такої платформи. Індивідуальна участь може залежати від специфіки місії, питань, що там обговорюються, поточної ситуації з безпекою або принципів окремої організації. Досяжний рівень взаємодії, таким чином, варіюється від врегулювання конфліктів, координації, співпраці, взаємної підтримки, злагодженого спільного планування, обміну інформацією, до часткової інтеграції [53].

На підставі вказаного вище, з урахуванням позитивних аспектів наведених вище підходів, можна сформулювати визначення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. На нашу думку, це універсальна, стратегічно орієнтована, інтерактивна система зв'язків і відносин між Збройними Силами України та інститутами громадянського суспільства, яка постає як безперервний процес взаємного впливу та об'єднання ресурсів (людських, матеріальних, фінансових, наукових, виробничих та ін.) для досягнення спільного результату (забезпечення боєздатності армії, захисту населення та функціональної стійкості публічного управління, що є атрибутивною ознакою життєздатності демократичної системи в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності).

До властивостей цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями слід віднести наступні:

Першою властивістю є те, що взаємодія Збройних Сил України з волонтерськими організаціями виступає невід'ємною базовою передумовою та ключовою ознакою життєдіяльності і функціональної стійкості української демократичної системи в умовах тривалого повномасштабного збройного конфлікту. Правові орієнтири розвитку України як правової демократичної держави, закладені у Конституції України, визначили що громадяни мають право на участь у державному управлінні а також низку прав і свобод які визначають їх можливості впливу на державні інституції [1]. Закон України «Про волонтерську діяльність» [6] визначив правові межі застосування зусиль громадян, які здійснюють волонтерську діяльність, у тому числі і у співпраці з силами оборони. Консолідація між представниками сектора безпеки і оборони й громадянським суспільством не лише дозволяє задовольняти потреби учасників взаємодії, а і слугує фактором стійкості українського суспільства, що особливо важливо в умовах повномасштабної російської збройної агресії. Як зазначено у Стратегії воєнної безпеки

України, затвердженій Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021, стійкість у ході всеохоплюючої оборони України досягається здатністю системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства швидко відновлюватися та адаптуватися до змін у безпековому середовищі й до тривалого протистояння в наданні відсічі і стримування збройної агресії проти України, підтриманням спроможностей до здійснення стратегічного розгортання, територіальної оборони України, руху опору, ведення операцій (бойових, спеціальних, стабілізаційних дій), налагодженням надійних каналів комунікації з населенням та підтриманням його життєдіяльності [54]. Вказане свідчить про зв'язок між стійкістю на національному рівні і ефективно побудованою взаємодією між військовими та цивільними.

Друга властивість полягає в тому, що взаємодія між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями регулюється переважно нормами м'якого права. Воно охоплює неформальні угоди, меморандуми про співпрацю та добровільні кодекси поведінки, що не мають сили закону. Так, наприклад, у Кодексі волонтера Громадської Організації «Мій дім Україна» закріплено, що «волонтерство – це безкоштовна допомога людям й безкорислива діяльність. Волонтер не отримує коштів чи іншої матеріальної вигоди від надання волонтерської допомоги, проте можуть бути компенсовані витрати волонтера, пов'язані з його діяльністю та в разі перебування в організації на постійній роботі може отримувати зарплату» [55]. Ці гнучкі інструменти є особливо важливими під час збройного конфлікту, коли швидкість ухвалення рішень та гнучкість взаємодії стають пріоритетними. Процес взаємодії носить складний характер, що обумовлено наявністю в ньому елементів, які не регулюються правовими нормами, але мають велике значення для ефективної співпраці (зокрема, це довіра до учасників взаємодії, повага до них, наявність емоційно забарвлених відносин, які обумовлюють співпрацю саме з цими суб'єктами, тощо). Отже, вибір

партнерів по взаємодії, як волонтерських організацій, так і окремих військових частин, обумовлений не вимогами правових норм, а комплексом суб'єктивних факторів, які обумовлюють доцільність та перевагу взаємодії саме з цими суб'єктами. Так само вибір предмета взаємодії, яким можуть бути матеріально-технічна, виробнича, ремонтна, інформаційна, психологічна, реабілітаційна та інші види допомоги, обумовлений не вимогами правових актів, а визначеними у спілкуванні партнерів по взаємодії пріоритетами. Однак, коли партнери по взаємодії обрані і предмет їх співпраці узгоджений, починають застосовуватися вимоги правових актів. Збройні Сили України, як державна інституція, мають низку обов'язків та обмежень, обумовлених вимогами Конституції України, законодавчих та підзаконних правових актів. Так, наприклад, відповідно до статті 15 Закону України «Про Збройні Сили України», фінансування вказаного військового формування може здійснюватися додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [4]. Це обумовлює необхідність додержуватися під час прийняття благодійних пожертв вимог, встановлених Урядом у постанові «Про затвердження Порядку фінансового забезпечення потреб національної оборони держави, мобілізаційної підготовки, заходів з мобілізації та Збройних Сил за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб» від 27 травня 2015 р. № 339 [56]. Так само низка вимог Закону України «Про запобігання корупції» [57] обумовлює обмеження у діяльності військових посадових осіб, у тому числі під час взаємодії з волонтерськими організаціями. Отже, правове регулювання взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями характеризуються комплексним синтетичним характером, який детермінований органічним поєднанням норм м'якого та жорсткого права.

Третя властивість взаємодії між Збройними Силами України і волонтерськими організаціями полягає у переважанні диспозитивних методів

правового регулювання над імперативними. Волонтерська діяльність є добровільною, її мета напрями та суб'єкти співробітництва обираються залежно від суб'єктивної думки волонтерських організацій та волонтерів (дослідники, розглядаючи визначення волонтерства або волонтерської діяльності в різних країнах світу, формулюють наступні його спільні елементи: воно є необов'язковим; воно здійснюється (серед іншого) на благо інших: суспільства в цілому або конкретної організації; воно є неоплачуваним; і, що дещо рідше, відбувається в організованому контексті [58; 59]. У Статутних документах волонтерських організацій може знаходити своє відображення такий напрям діяльності, як надання допомоги Збройним Силам України та іншим військовим формуванням сектора безпеки і оборони. Разом з тим, це не є обов'язковою ознакою суб'єктів співробітництва зі Збройними Силами України. Так само, наявність даних про волонтера або волонтерську організацію в Реєстрі волонтерів України не є обов'язковою умовою здійснення волонтерської діяльності. Диспозитивність правового регулювання полягає в тому, що волонтерські організації мають свободу вибору щодо надання або ненадання допомоги будь-яким суб'єктам сектора безпеки оборони, вибору військових частин або окремих військовослужбовців, яким така допомога надається, а також вибору форми цієї допомоги, яка може носити як матеріальний, так і нематеріальний характер. У випадках, якщо передбачається збір коштів у межах взаємодії зі Збройними Силами України, правове регулювання починає носити імперативний характер, зокрема, щодо реєстрації у Реєстрі волонтерів України для забезпечення прозорості руху фінансових потоків і додержання норм Податкового кодексу України [60].

Але не лише волонтерські організації під час застосування диспозитивного методу можуть вільно розпоряджатися своїми матеріальними, часовими, інтелектуальними та іншими ресурсами. Військові частини, які є суб'єктами взаємодії, так само можуть вступати у відносини з

волонтерськими організаціями або відмовлятися від таких відносин, коригувати їх напрям та зміст. У разі, якщо предметом відносин є матеріальні цінності, військові частини мають низку обов'язків щодо постановки на баланс таких цінностей. У таких випадках, а також при додержанні норми антикорупційного законодавства, застосовується імперативний метод правового регулювання, який значно звужує свободу учасників взаємодії і передбачає вибір лише одного варіанту поведінки, який передбачений законодавством.

Четверта властивість взаємодії між волонтерськими організаціями і Збройними Силами України полягає у наявності ефекту посилення, який обумовлює здатність спільної діяльності породжувати якісно новий результат та підвищувати ефективність витрачених зусиль, що значно перевершує суму індивідуальних вкладів учасників взаємодії. Так, наприклад, під час евакуації місцевого населення з районів введення бойових дій взаємодія військових та цивільних дозволяє, з одного боку, значно підвищити безпеку цивільних осіб під час здійснення евакуаційних заходів за рахунок використання можливостей військових частин, а, з іншого боку, забезпечити їх перевезення у заздалегідь підготовлені місця з можливістю тимчасового або постійного проживання та задоволення їх базових потреб. При цьому військові не мають можливості займатися пошуком місця проживання для кожної евакуйованої особи, а цивільні не мають військової техніки та радіоелектронних засобів, необхідних для безпечної евакуації мешканців районів ведення бойових дій, однак об'єднання їх зусиль дозволяє з високим ступенем ефективності виконувати цю діяльність.

П'ятою властивістю взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями є антикризова оперативність, тобто висока здатність до швидкого реагування та гнучкість волонтерських структур, яка дозволяє значно прискорити задоволення нагальних потреб військових формувань та цивільного населення у районах ведення бойових дій,

компенсуючи тим самим тривалість процедур забезпечення, притаманних державним органам.

Шостою особливістю взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями є їх ціннісна орієнтованість, оскільки відносини між суб'єктами взаємодії ґрунтуються не лише на нормах права, а й на високому рівні довіри, спільних патріотичних цінностях та ефективних особистих зв'язках, що є основою їхньої ефективності.

1.3 Мета, місія та принципи цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями

Ефективність будь-якої діяльності визначається ступенем досягнення поставленої мети та відповідності такої діяльності визначеним у керівних документах принципам. Відносно новою для сучасних правових досліджень є категорія місії, яка тісно пов'язана як з метою, так і з принципами, яким підкоряється функціонування організації або певний вид професійної діяльності. Не є виключенням цивільно-військова взаємодія, розуміння сутності та особливостей якої потребує визначення її мети, місії та принципів як фундаментальних засад активності партнерів по взаємодії.

Слід сказати, що проблеми мети та принципів взаємодії досліджені у роботах таких науковців, як В. Бурбика [61], М. Корнієнко [62], Т. Корнякова [63], І. Коропатнік [64], М. Мартинов [65], С. Недов [66], М.Фіалка [67] та інші вчені. Питання, пов'язані з процесами цілепокладання у цивільно-військових відносинах та принципами їх організації розглядали у своїх роботах О. Діденко, І. Черкун та А. Білявець [68], В. Кузнєцова та Д. Маргара [69], С. Кузніченко і В. Шевченко [70], І. Севрук, Ю. Соколовська та Н. Чупрінова [71]. Однак мета, місія та принципи цивільно-військової взаємодії ще не набули достатнього висвітлення у правових публікаціях.

Перш за все хотілось би сказати про ті суттєві відмінності, які існують між категоріями мета та місія. Мета уявляє собою заздалегідь встановлений та вимірюваний результат певного виду діяльності, досягнення якого можна відстежити за допомогою визначених при формуванні мети параметрів, показників та критеріїв. Натомість, місія уявляє собою призначення певної організації або виду діяльності у довгостроковій перспективі. Місія визначає, заради чого створена організація або розпочалася діяльність, і її розуміння відбувається у лонгитюдному аспекті. При цьому цілі завжди обмежені

певним часовим проміжком, що, власне, й дозволяє вимірювати ступінь їх досягнення.

Отже, місія взаємодії полягає у тому, заради чого така взаємодія розпочинається. Відповідно, місія цивільно-військової взаємодії має розумітися як призначення цієї взаємодії з точки зору її суб'єктів, що знайшли своє відображення в їх місіях.

Місія Збройних Сил України полягає в їх функціонуванні заради забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості держави, а також збереження гуманістичних основ світоустрою. Як справедливо зазначає А. Вітченко: «Складність місії ЗСУ у війні двох цивілізацій полягає в тому, щоб, з одного боку, довести свою моральну, інтелектуальну та фізичну перевагу над армією російського агресора, а з іншого – зберегти свою приналежність до західної цивілізації, її демократичних гуманістичних цінностей, що в умовах тотальної дегуманізації противника є вкрай нелегкою справою. Успішна реалізація цієї місії потребуватиме злагодженої взаємодії та координації дій ЗСУ із державними органами влади, громадськими організаціями, волонтерським рухом, західними партнерами, щоб звести нанівець будь-які спроби РФ спаплюжити ідеї цивілізаційної єдності демократичного світу в боротьбі з рашизмом, захисту людських прав і свобод від російського тоталітаризму і неоварварства» [72].

Протягом різних часових проміжків вказана місія може набувати різного характеру, реалізація якого відображується в її цілях. Так, у період мирного часу місія Збройних Сил України обумовлює формування цілей, пов'язаних зі зміцненням обороноздатності, національної стійкості, формуванням систем територіальної оборони, розвитком оборонно-промислового комплексу. Однак з початком правового режиму воєнного стану цілі змінюються, і головною метою стає забезпечення відсічі повномасштабній російській збройній агресії, деокупація тимчасова

окупованих територій та зниження боєздатності військових формувань держави агресора.

При цьому, не зважаючи на ті зміни, які можуть відобразитися на системі цілепокладання Збройних Сил України, їх місія залишається непорушною, що відображає їх соціальне призначення та цінність як елемента державного апарату.

Що стосується місії волонтерської діяльності, то її сприйняття є достатньо суперечливим та багатограним. Законом України «Про волонтерську діяльність», розробка і прийняття якого відбувалося напередодні чемпіонату Євро-2012, волонтерська діяльність та її місія розглядалися як спосіб забезпечити правові рамки для надання фізичної, лінгвістичної, логістичної, інформаційної та іншої допомоги туристам та вболівальникам, які прибували в Україну з інших держав та не володіли українською мовою і знаннями про національну специфіку. «Сьогодні в Україні відбувається все більше заходів, у тому числі загальнодержавного значення, успішна реалізація яких значною мірою залежить від залучення необхідної кількості та належної підготовки волонтерів. Зокрема, це стосується проведення на високому рівні фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році» [73], - було вказано у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про волонтерський рух» [74], назва якого згодом була відкоригована. Відповідно, одне з перших в правовій історії волонтерства в Україні розуміння його місії полягало у наданні на добровільних засадах допомоги певним категоріям осіб, які її потребують, однак така допомога жодним чином не замінювала собою ані діяльність правоохоронних органів, ані функціонування системи охорони здоров'я, ані діяльність системи соціального забезпечення, ані логістичні процеси та процеси матеріально-технічного забезпечення військових формувань. Інакше кажучи, від волонтерської діяльності в умовах, які склалися в Україні у 2011 році, можна було досить легко відмовитися, і це жодним чином не

спричинило б настання негативних наслідків для державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості, функціонування держави, її органів, військових формувань і суспільства в цілому. Волонтерство за таких умов носить певною мірою надлишковий характер, виступаючи перш за все засобом забезпечити потреби певного прошарку громадян у соціальність активності і відчутті своєї соціальної корисності. Якщо розглядати волонтерську діяльність у більшості зарубіжних країн, та ж тенденція спостерігається і в них. Коли державні органи та органи місцевого самоврядування, правоохоронні, безпекові, військові інституції, заклади освіти та система охорони здоров'я працюють в ординарному режимі, достатнім чином фінансуються та контролюються з точки зору досягнення їх цілей, потреба у волонтерській діяльності виникає точково в окремих сферах, і, переважно, носить тимчасовий характер. Так, наприклад, під час прибуття у держави Європейського Союзу у перші дні повномасштабного вторгнення російської федерації великої кількості громадян України, на залізничних та автовокзалах чергувала велика кількість волонтерів, які надавали інформаційну допомогу, допомогу з розміщення, забезпечення нагальних потреб у продуктах харчування та одязі тощо.

Так, наприклад, неформальні, імпровізовані форми допомоги у Республіці Польща та Чеській Республіці у наукових джерелах називають досить несподіваними, зважаючи на попередню жорстку реакцію на біженців і шукачів притулку в Центральній та Східній Європі. Наприклад, у Польщі як уряд, так і громадськість висловлювалися проти прийому мігрантів і біженців у 2015 році, а також повторно у 2021 році. У відповідь на сплеск міграції з боку Білорусі, опитування 2021 року показало, що понад половина поляків (55%) виступали проти прийому мігрантів, а майже половина підтримувала будівництво стіни для їх стримування. Аналогічно, опитування 2016 року в Чехії показало, що майже дві третини громадян були проти прийому біженців із зон воєнних конфліктів. Водночас, у перші три місяці війни, за

оцінками Польського економічного інституту, приватні громадяни Польщі витратили на підтримку українських біженців близько 2,1 мільярда доларів, тоді як уряд Польщі пообіцяв виділити 3,4 мільярда доларів на цю мету у 2022 році. У Чеській Республіці громадяни та неурядові організації організували юридичну та психологічну допомогу для українських біженців, а також надали значні обсяги матеріальної підтримки. До кінця літа 2022 року приватні чеські громадяни пожертвували майже 80 мільйонів доларів на допомогу українцям – набагато більше, ніж було зібрано під час попередніх природних чи техногенних катастроф. І до кінця року громадяни Чеської Республіки пожертвували в п'ять разів більше, ніж у попередні роки, причому більшість коштів були спрямовані на допомогу Україні. У Польщі на початку повномасштабного російського вторгнення активно здійснювали волонтерську діяльність «Жінки за кермом» (Women Take the Wheel) та Ініціатива Центрального вокзалу у Вроцлаві. Обидві були створені приватними особами одразу після початку війни й зосереджені на задоволенні нагальних потреб біженців. «Жінки за кермом» продовжують діяти, однак перейшли на допомогу онлайн, тоді як Ініціатива вокзалу працювала лише короткий час. У Чехії активно займалися допомогою новоприбулим громадянам України «Ініціатива Головного вокзалу Праги» (Iniciativa Hlavák) та «Бабусі без кордонів» (Babičky bez hranic). Обидві організації також були створені приватними особами без участі держави. Вони не лише надавали матеріальну допомогу, а й займаються адвокацією та інтеграцією мігрантів. Ці організації базуються в Празі, яка прийняла найбільшу кількість українських громадян [75].

Однак, коли кількість громадян України, що прибували до держав Європейського Союзу, зменшилася, а системи публічного управління адаптувалися до великої кількості осіб, що потребували прихистку, потреба у волонтерах зменшилася, а потім практично зникла, оскільки держави створили належну систему інформаційного забезпечення українських

громадян, які ще до прибуття знають механізми реєстрації, отримання статусу пошукача прихистку тощо. Так, дослідники діяльності «Станції Діалог» (Station Dialog) у м. Вроцлав (Республіка Польща) вказують, що після закінчення напливу найбільшої хвилі біженців усю діяльність із надання допомоги перебрав на себе Фонд «Україна» як інституція, що була найкраще до цього підготовлена, маючи у своєму статуті положення про допомогу українцям. Водночас «Станція Діалог» прагнула повернутися до своєї початкової діяльності. Фонд «Україна» формалізував свою діяльність, отримавши окреме приміщення на Центральному залізничному вокзалі, де відтоді він здійснює свою допомогу, вже не суто на волонтерських засадах, а через працівників, оплачуваних за рахунок регіонального проєкту [76]. Слід також відзначити, що суспільні настрої в Республіці Польща повернулися до стану несприйняття мігрантів з інших країн. Станом на жовтень 2025 року під час соціологічного опитування, проведеного Centre for Public Opinion Research, половина респондентів (50%) заявила, що державна допомога, яка надається у Республіці Польща громадянам України є надмірною, у той же час протилежну позицію висловило 46% опитаних [77].

Значні зміни у розумінні місії волонтерської діяльності відбулися під час Революції Гідності, коли протести проти порушення демократичних стандартів в нашій державі охопили велику кількість населення. У цей період волонтерська діяльність та її призначення стали сприйматися як визначення і задоволення критичних для українського суспільства потреб. У період Революції Гідності такі потреби охоплювали надання допомоги у забезпеченні продуктами харчування та водою, інформаційної та юридичної підтримки, медичної допомоги, забезпечення пальним та багатьма іншими необхідними для громадянського суспільства послугами, які забезпечили стійкість протестів, і, врешті решт, перемогу демократичних цінностей. Отже, другий етап трансформації місії волонтерських організацій обумовив її

розуміння як забезпечення потреб громадянського суспільства та його активістів під час відстоювання ними демократичних цінностей.

Третій етап трансформації місії волонтерських організацій відбувся після початку вторгнення російської федерації у 2014 році. Якщо попередній етап акцентував увагу на наданні допомоги представникам громадянського суспільства, то на третьому етапі місія волонтерства постає в якості збереження української держави як цивілізаційної цінності, забезпечення спроможності органів публічної влади, військових формувань та інших публічних інституцій виконувати свої функції. Як зазначають дослідники: «Після Революції Гідності в Україні відбувся безпрецедентний розвиток волонтерського руху. За даними дослідження GfK Ukraine, проведеного в листопаді 2014 р., майже чверть українців (23%) мали досвід волонтерства; 9 % українців почали займатись волонтерством протягом останнього року; основним напрямком діяльності волонтерів в 2014 р. і стала допомога українській армії та пораненим – цим займались 70 % волонтерів. Тобто волонтерство вже стало частиною культури і світогляду української нації» [78].

Незважаючи на суттєві зміни у характері військової агресії російської федерації, місія волонтерських організацій з 2014 року по теперішній момент суттєво не змінилася. Існуючі зміни стосуються скоріше цільового блоку функціонування волонтерських організацій та масштабу допомоги, що надається.

Отже, розуміння місії взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями в умовах повномасштабного збройного конфлікту поєднує ті аспекти місії кожного з учасників взаємодії, які виступають спільними та підтримуються одне одним.

Вказане дає можливість сформулювати поняття місії взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями як забезпечення за допомогою взаємних зусиль високої обороноздатності

військових формувань та безперешкодної реалізації демократичних цінностей громадянського суспільства, завдяки чому досягається сталість відносин на всіх рівнях функціонування держави.

Відповідно, мету вказаної взаємодії слід розуміти як найшвидшу деокупацію окупованих держави-агресором російської федерації територій, зменшення бойових втрат військових формувань, зниження втрат серед цивільного населення від наслідків терористичних атак держави-агресора та зменшення її спроможності вчиняти акти збройної агресії у майбутньому.

Вказані мета та місія визначають особливості принципів, які є характерними для досліджуваного нами виду взаємодії [79]. Перш за все хотілось би сказати, що ми повністю поділяємо думку, що на сферу взаємодії між державою та суб'єктами сектора безпеки оборони повною мірою поширюються визначені Конституцією та законами України принципи, які носять загальний характер. До них, зокрема, належать принципи верховенства права, законності, рівності, справедливості, недискримінаційності тощо. Дослідженню сутності та особливостей застосування вказаних принципів у сфері взаємодії присвячено багато досліджень, зокрема, роботи таких вчених, як Є. Зозуля [80], К. Ізбаш [81], С. Субота [82], В. Ундір [83], Я. Шнурко [84] та ін., отже, ми не вважаємо за доцільне зупинятися детально на їх сутності. Більш важливим в аспекті нашого дослідження, на нашу думку, є визначення тих специфічних принципів, які характеризують взаємодію між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями у період повномасштабної російської збройної агресії.

Перш за все, хотілось би сказати, що, як ми вже обґрунтовували вище, умовою ефективної взаємодії є довіра її учасників одне до одного. Без такої довіри неможливо побудувати спільну діяльність, забезпечувати процеси планування, контролю та оцінки отриманих результатів тощо [85, с.240]. Як свідчить аналіз досвіду взаємодії між військовими формуваннями та

інституціями громадянського суспільства, цей процес часто супроводжується конфліктами та проблемами, які пов'язані з недостатнім врахуванням думки та позиції суб'єктів взаємодії. Таким чином, вельми важливим постає принцип інформаційної відкритості учасників взаємодії, який вимагає від них доведення до відома партнерів відомостей про свої цілі, наміри, засоби та заплановані заходи, якщо ті охоплюються взаємним плануванням або пов'язані із виникненням джерел небезпеки для іншого партнера по взаємодії.

Принцип попередження корупційних ризиків означає мінімізацію умов, співпраця в яких може сприяти виникненню корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. Оскільки цивільно-військова взаємодія може передбачати у тому числі переміщення фінансових потоків та матеріальних цінностей, недостатня увага до додержання правових приписів та недоліки у системі контролю можуть сприяти незаконному збагаченню, привласненню, розтраті майна або заволодінню ним шляхом зловживання службовим становищем, тощо [86]. Тому важливою частиною цивільно-військової співпраці є зведення до мінімуму корупційних ризиків, що досягається шляхом постійного моніторингу проведених заходів та застосування різноманітних способів контролю, у тому числі дистанційного. Як справедливо вказує В. Галій, організації, які на системній основі здійснюють аналіз та оцінку корупційних ризиків та розробляють комплекс заходів для їх нівелювання, зміцнюють свій авторитет перед партнерами по взаємодії та у суспільстві в цілому, що виступає важливим фактором збереження довіри, а також, завдяки дотриманню норм законодавства про запобігання корупції, дозволяє уникнути санкцій за порушення правових приписів [87].

Принцип розмежування функцій означає детальне визначення та дотримання вимог правових актів якими визначено права обов'язки та відповідальність кожної сторони співпраці з тим щоб військові не виконували заборонені для них законодавством функції цивільних суб'єктів, а волонтери не брали участі в бойових діях та не виконували інші види

діяльності, дозволені лише військовослужбовцям. Як свідчить досвід співпраці цивільних та військових, розпочинаючи з 2014 року зустрічаються випадки, коли цивільні особи, які не склали військову присягу та не включені до списків особового складу військових частин, можуть знаходитися у таких частинах у невизначеному статусі, носити військову форму, користуватися зброєю та брати участь у бойових діях та інших видах діяльності військового підрозділу. Це порушує гарантії правового статусу волонтера, оскільки він позиціонує себе як комбатант. Слід сказати що у теперішній час державою створено систему соціального забезпечення військовослужбовців членів їх сімей також цивільних осіб які постраждали під час бойових дій, і в цій системі розмежована правові статуси означених осіб, залежно від того, належать вони до військових формувань або є цивільними особами. Отже, співпраця між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями має передбачати чітке визначення функцій, які виконують партнери по взаємодії, з урахуванням того, який саме статус вони мають – військовослужбовців або цивільних осіб.

Принцип орієнтації на потреби означає спрямованість зусиль волонтерських організацій на забезпечення реальних потреб військових частин, що обумовлює наявність попереднього моніторингу їх запитів та їх документального підтвердження. На жаль, трапляються випадки, коли реальні потреби військових підрозділів спотворюються, і зусилля інституцій громадянського суспільства витрачаються на їх забезпечення цінностями, потреба в яких на даний момент вже задоволена або є мінімальною. Отже, принцип орієнтації на потреби означає ретельну оцінку запитів, що виходять від військових частин волонтерським організаціям, з метою визначення пріоритетності їх задоволення з урахуванням того, де надані ресурси дадуть максимальний ефект для підсилення боєздатності військових підрозділів та забезпечення їх оптимальної життєдіяльності.

Принцип адресності означає що волонтерська допомога та ресурси мають надаватися саме тому підрозділу або особі, для якого вони призначені і який має в них нагальну потребу. Додержання принципу адресності вимагає уникнення ланцюжків посередників під час пошуку, придбання та доставки матеріальних цінностей, що значно підвищує їх вартість і створює необґрунтовані преференції для низки суб'єктів господарювання. Це дозволяє не тільки знижувати собівартість допомоги, а й досягати цільового використання ресурсів громадянського суспільства та окремих благодійників і забезпечувати оперативність поставок.

Принцип пріоритетності безпеки обумовлює максимально захищеність життя, фізичного та психічного здоров'я волонтерів під час здійснення заходів взаємодії з військовими підрозділами. Це вимагає від військових посадових осіб надання достовірної інформації про рівень загроз, безпечні маршрути і зони передачі допомоги. З іншого боку, це також потребує від волонтерських організацій та волонтерів суворого дотримання вимог військового командування щодо маршрутів пересування та уникнення самовільного проникнення у заборонені зони. Аналіз судової практики у цій сфері свідчить про наявність непоодиноких випадків загибелі волонтерів під час здійснення волонтерської діяльності (див., наприклад, рішення Веселинівського районного суду Миколаївської області від 29 серпня 2025 року №2-о/472/38/25 [88]).

Принцип офіційного партнерства полягає у створенні правових засад цивільно-військової співпраці шляхом укладання угод про співробітництво, договорів та інших актів, в яких закріплюються мета співробітництва, його завдання та предмет, права, обов'язки та відповідальність сторін. Угоди про співробітництво як акти м'якого права дозволяють спрямовувати співпрацю на досягнення прийнятних для кожної сторони цілей, при цьому уникаючи невірному розуміння намірів іншого суб'єкта щодо напрямів та заходів, які буде включати до себе взаємодія. Вербалізація намірів сторін сприяє

збільшенню довіри між сторонами спільної діяльності, а також закладає фундамент для їх тривалої співпраці. Як приклад, можна навести Угоду про співробітництво між Національним університетом оборони України та громадською спілкою «Національна рада спортивної реабілітації захисників України» від 18 січня 2022 року, відповідно до якої на основі принципів взаєморозуміння, взаємоповаги та взаємовигідної співпраці, усвідомлюючи необхідність розширення та поглиблення науково співробітництва для розвитку вітчизняної науки, освіти, фізичної культури і спорту, висловлюючи бажання підтримувати та розширювати сталі довготривалі відносини з метою ефективного використання спільних можливостей для провадження освітньої, наукової та науково-технічної діяльності фізкультурно-спортивної спрямованості, проведення наукових досліджень, сторони уклали угоду про співробітництво щодо обміну досвідом з реалізації, освітніх та наукових проектів і програм, проведення спільних заходів, наукових конференцій, семінарів, круглих столів тощо, залучення співробітників сторін для проведення лекцій, методичних семінарів, відкритих занять, організації підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників сторін, організації та проведення спільних наукових досліджень, обміну інформаційними джерелами, проведення академічних обмінів та реалізації інших спільних проектів і програм [89]. Вказана Угода свідчить, що практика цивільно-військової взаємодії може охоплювати і наукову сферу, і сферу освітньої діяльності, дозволяючи суб'єктам взаємодії активно використовувати інформаційні та інформаційно-технічні, аналітичні, педагогічні та інші ресурси партнерів для здійснення спільної діяльності.

Принцип верифікації означає наявність підтвердження (перевірки) як заявлених потреб, так і результатів співпраці. Для волонтерських організацій це означає необхідність постійно здійснювати верифікацію запитів від військових підрозділів, що, у тому числі, включає перевірку їх автентичності, яка може змінюватися після заходів реформування сил оборони, а також

перевірку відповідальних осіб, їх контактів та правового зв'язку з підрозділом, який потребує допомоги. З боку Збройних Сил України верифікація означає перевірку отриманої допомоги та підтвердження можливості її цільового використання, що унеможлиблює логістичні помилки, поставку неякісної техніки та запобігає шахрайським діям. Обидві сторони взаємодії активно застосовують аутентифікацію - це обов'язкову перевірку та підтвердження особистості або офіційного статусу всіх суб'єктів які беруть участь у взаємодії, що стосується перевірки як повноважень військових посадових осіб на подання запитів, так і легітимності волонтерських організацій чи благодійних фондів щодо збору та передачі допомоги.

Принцип інтердисциплінарності вимагає залучення знань і підходів із різних сфер для вирішення спільних завдань цивільно-військової взаємодії. Цей принцип означає, що співпраця між військовими і цивільними не вичерпується вирішенням матеріально-технічних та логістичних завдань, а потребує залучення фахівців різних галузей, які мають достатній рівень компетентності у сферах права, медицини, психології, соціального забезпечення, інженерних наук тощо. Здійснення сумісними зусиллями заходів, спрямованих на допомогу цивільному населенню, потребує залучення фахівців різної кваліфікації, досвід яких відповідає актуальному завданню, поставленому у межах цивільно-військового співробітництва. Інтердисциплінарність дозволяє знаходити комплексні та інноваційні рішення, спрямовані на вирішення існуючих проблем, які є більш ефективними, ніж спроби вирішити такі проблеми зусиллями однієї сторони. Як приклад інтердисциплінарного заходу можна навести проведений у 2025 році п'ятиденний інтенсивний курс підвищення кваліфікації, присвячений функціонуванню служб супроводу в підрозділах військового управління, частинах Збройних Сил України, госпіталях та територіальних центрах комплектування і соціальної підтримки. Програма навчання передбачала

розгляд реальних ситуацій та налагодження діалогу між представниками військового командування, юридичної спільноти, медичного персоналу та громадських організацій. Курс слугував платформою для обміну знаннями та практичним досвідом між експертами Генерального штабу Збройних Сил України, Командування Медичних сил, відповідних міністерств та громадської організації «Юридична сотня». Особливий акцент було зроблено на підготовці спеціалістів служб супроводу територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, які першими взаємодіють з викликами, пов'язаними з пораненнями, потраплянням у полон, загибеллю або зникненням військовослужбовців. Навчальна програма включала вивчення алгоритмів дій служб супроводу в кризових умовах, охоплюючи координацію та інформування сімей. Також розглядалися питання взаємодії з органами державної влади, медичними установами та ветеранськими об'єднаннями. Учасники вивчали механізми соціального захисту, консультування та підтримки сімей, а також особливості оформлення документів, проходження та оскарження рішень військово лікарських комісій. Значна увага приділялася підготовці військовослужбовців до переходу в цивільне життя. Навчання завершилося детальним аналізом практичних випадків та моделюванням різних сценаріїв для забезпечення впевнених дій у реальних умовах [90].

Принципи взаємодії виступають засадничими положеннями співпраці між військовими та цивільними, в яких знаходять свої відображення пріоритети їх співробітництва, обмеження, які накладаються на кожного з партнерів законодавством України або їх статутними документами, а також комплаєнс ризики, які притаманні для діяльності з активним рухом грошових коштів та матеріальних цінностей [91]. Принципи цивільно-військової взаємодії не знайшли свого прямого та безпосереднього відображення у законодавстві в їх первинному розумінні, разом з тим теорія управління, основи військового управління та теоретико-методологічні роботи, в яких

описуються види діяльності людина-людина, містять окремі підтвердження існування таких керівних засад. Роль принципів цивільно-військової взаємодії полягає у створенні стандартів під час зміни законодавства, визначення орієнтирів при реформуванні як волонтерських організацій, так військових підрозділів, які безпосередньо задіяні у роботі з волонтерами, форм планування та звітності, а також контролю за виконанням запланованих заходів. Отже, принципи цивільно-військової взаємодії - це засадничі положення сумісної діяльності військових та цивільних, які мають своїм підґрунтям управлінську практику, досвід інституцій громадянського суспільства та військових формувань, пов'язані з наданням допомоги військовослужбовцям та цивільному населенню в зоні відповідальності військових підрозділів.

Практичне значення принципів цивільно-військової взаємодії полягає в тому, що вони мають знаходити своє відображення безпосередньо в актах м'якого законодавства, які визначають особливості співпраці між конкретним військовим підрозділом та волонтерською організацією. Вони можуть закріплюватися там безпосередньо як принципи, а можуть знаходити свій відбиток у встановленні вимог, пов'язаних з постійним контролем за сумісними заходами, оцінкою їх ефективності, обмеженнями щодо заходів безпеки тощо.

Висновки до розділу 1

1. Взаємодія цивільного та військового компонентів як фактор консолідації демократичного суспільства і держави уявляє собою критично важливу об'єднання зусиль і спільну діяльність органів публічної влади, сил оборони і інститутів громадянського суспільства, спрямовану на посилення боєздатності військових формувань, захист цивільного населення та забезпечення функціональних спроможностей системи державної влади і місцевого самоврядування в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності. Призначення вказаної взаємодії полягає у максимізації національної стійкості та досягненні високого рівня консолідації всіх суб'єктів демократичних відносин шляхом забезпечення вирішальної переваги військових формувань, гарантування безпеки функціонування публічних інститутів, а також всебічного захисту та підтримки цивільного населення в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

2. На підставі аналізу концептуальних відходів до сутності взаємодії, які запропоновані у філософських та правових дослідженнях, запропоновано їх класифікацію, яка включає:

атрибутивний підхід, позитивним аспектом якого є універсальність розуміння сутності взаємодії не лише у правовій науці, а й в інших галузях наукового знання, а негативним – загальність цього підходу, яка не дозволяє детально визначити комплекс швидко змінюваних факторів, які, власне, і обумовлюють успішність взаємодії;

процесуальний підхід, який розглядає взаємодію як порядок або сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення цілей взаємодії, перевагою якого є врахування його активних алгоритмів, що дозволяє певною мірою виокремлювати найбільш значущі елементи взаємодії та їх черговість, а недоліками – надмірна стереотипізація взаємодії та недостатнє врахування її зв'язків з системами вищого рівня;

синергетичний підхід, перевагою якого є врахування низки суб'єктивних факторів, які часто обумовлюють ефективність взаємодії, а недоліками – те, що в його межах взаємодія не розглядається на стратегічному рівні, не пов'язується із вирішенням питань державної політики, що обумовлює певну обмеженість такого сприйняття;

реляціоністський підхід до сутності взаємодії (від лат. Relationem - відносини) передбачає розгляд цього феномену як відносин, його перевагою є фокусування уваги на відносинах як ключовому факторі будь-якої взаємодії у соціальному просторі, а недоліком – недостатня пов'язаність з процесами цілепокладання, оскільки відносини в його межах сприймаються як самостійна цінність, самостійний вектор зусиль учасників взаємодії;

детермінаційний підхід, перевагою якого є можливість збільшення ефективності діяльності кожного суб'єкта взаємодії за рахунок використання ресурсів та можливостей іншого суб'єкта, що здійснюється на взаємній основі та з урахуванням їх спільних цілей, а недоліком – те, що деякі види впливу можуть бути деструктивною для сектору безпеки і оборони (коли такий вплив здійснюється не з метою досягнення суспільного блага, а для задоволення певних суб'єктивних потреб учасників взаємодії);

комунікаційний підхід, перевагою якого є фіксування уваги на зв'язках між суб'єктами взаємодії, що дозволяє побудувати зрозумілі та наочні моделі взаємодії, точно відобразити її структуру та своєчасно виокремити ланки, які потребують посилення, а недоліками – те, що вузький аспект розгляду означеного явища, який не дозволяє взяти до уваги мету, цілі, форми та інші інструменти взаємодії;

військово-правовий підхід, перевагою якого є тісний зв'язок з системою військової ієрархії та відображення зв'язку взаємодії з виконанням поставлених перед військовими частинами завданнями, а недоліками – надмірна звуженість взаємодії, сприйняття її як діяльності, яка ініціюється виключно командирами/начальниками органів військового управління.

3. Цивільно-військова взаємодія між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями – це універсальна, стратегічно орієнтована, інтерактивна система зв'язків і відносин між Збройними Силами України та інститутами громадянського суспільства, яка постає як безперервний процес взаємного впливу та об'єднання ресурсів (людських, матеріальних, фінансових, наукових, виробничих та ін.) для досягнення спільного результату (забезпечення боєздатності армії, захисту населення та функціональної стійкості публічного управління, що є атрибутивною ознакою життєздатності демократичної системи в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності).

4. До властивостей цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями слід віднести наступні: вона виступає невід'ємною базовою передумовою та ключовою ознакою життєдіяльності і функціональної стійкості української демократичної системи в умовах тривалого повномасштабного збройного конфлікту високої інтенсивності; регулюється переважно нормами м'якого права; диспозитивні методи правового регулювання переважають в ній над імперативними; має виражену ціннісну орієнтованість, оскільки відносини між суб'єктами взаємодії ґрунтуються не лише на нормах права, а й на високому рівні довіри, спільних патріотичних цінностях та ефективних особистих зв'язках, що є основою їхньої ефективності; характеризується наявністю ефекту посилення, який обумовлює здатність спільної діяльності породжувати якісно новий результат та підвищувати ефективність витрачених зусиль, що значно перевершує суму індивідуальних вкладів учасників взаємодії; а також антикризовою оперативністю, тобто високою здатністю до швидкого реагування та гнучкістю волонтерських структур, яка дозволяє значно прискорити задоволення нагальних потреб військових формувань та цивільного населення у районах ведення бойових дій, компенсуючи тим

самим тривалість і багатоетапність процедур забезпечення, притаманних державним органам.

5. Розуміння місії волонтерських організацій пройшло три етапи, на першому з яких вказана місія розглядалася як спосіб забезпечити правові рамки для надання фізичної, лінгвістичної, логістичної, інформаційної та іншої допомоги туристам та спортивним вболівальникам, які прибували в Україну з інших держав та не володіли українською мовою і знаннями про національну специфіку. На другому етапі значні зміни у розумінні місії волонтерської діяльності відбулися під час Революції Гідності, коли протести проти порушення демократичних стандартів в нашій державі охопили велику кількість населення. У цей період волонтерська діяльність та її призначення стали сприйматися як визначення і задоволення критичних для українського суспільства потреб. Третій етап трансформації місії волонтерських організацій відбувся після початку вторгнення російської федерації у 2014 році. Якщо попередній етап акцентував увагу на наданні допомоги представникам громадянського суспільства, то на третьому етапі місія волонтерства постає в якості збереження української держави як цивілізаційної цінності, забезпечення спроможності органів публічної влади, військових формувань та інших публічних інституцій виконувати свої функції.

6. Місію взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями сформульовано як забезпечення за допомогою взаємних зусиль високої обороноздатності військових формувань та безперешкодної реалізації демократичних цінностей громадянського суспільства, завдяки чому досягається сталість відносин на всіх рівнях функціонування держави. Мету вказаної взаємодії слід розуміти як найшвидшу деокупацію окупованих держави-агресором російської федерації територій, зменшення бойових втрат військових формувань, зниження втрат серед цивільного населення від

наслідків терористичних атак держави-агресора та зменшення її спроможності вчиняти акти збройної агресії у майбутньому.

7. Принципи цивільно-військової взаємодії - це засадничі положення сумісної діяльності військових та цивільних, які мають своїм підґрунтям управлінську практику, досвід інституцій громадянського суспільства та військових формувань, пов'язані з наданням допомоги військовослужбовцям та цивільному населенню в зоні відповідальності військових підрозділів. Вони поділяються на дві групи: загальні і секторальні. До загальних принципів, детально описаних в багатьох правових дослідженнях, належать принципи верховенства права, законності, рівності, неупередженості тощо. До секторальних принципів, які відображають специфіку взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями, належать наступні. *Принцип інформаційної відкритості* учасників взаємодії вимагає від них доведення до відома партнерів відомостей про свої цілі, наміри, засоби та заплановані заходи, якщо ті охоплюються взаємним плануванням або пов'язані із виникненням джерел небезпеки для іншого партнера по взаємодії. *Принцип попередження корупційних ризиків* означає мінімізацію умов, співпраця в яких може сприяти виникненню корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. *Принцип розмежування функцій* означає детальне визначення та дотримання вимог правових актів, якими визначено права обов'язки та відповідальність кожної сторони співпраці з тим щоб військові не виконували заборонені для них законодавством функції цивільних суб'єктів, а волонтери не брали участі в бойових діях та не виконували інші види діяльності, дозволені лише військовослужбовцям. *Принцип орієнтації на потреби* означає спрямованість зусиль волонтерських організацій на забезпечення реальних потреб військових частин, що обумовлює наявність попереднього моніторингу їх запитів та їх документального підтвердження. *Принцип адресності* означає що волонтерська допомога та ресурси мають надаватися саме тому підрозділу

або особі, для якого вони призначені і який має в них підтверджену нагальну потребу. *Принцип пріоритетності безпеки* обумовлює максимально захищеність життя, фізичного та психічного здоров'я волонтерів під час здійснення заходів взаємодії з військовими підрозділами. *Принцип офіційного партнерства* полягає у створенні правових засад цивільно-військової співпраці шляхом укладання угод про співробітництво, договорів та інших актів, в яких закріплюються мета співробітництва, його завдання та предмет, права, обов'язки та відповідальність сторін. *Принцип верифікації* означає наявність підтвердження (перевірки) як заявлених потреб, так і результатів співпраці. *Принцип інтердисциплінарності* вимагає залучення знань і підходів із різних сфер для вирішення спільних завдань цивільно-військової взаємодії.

РОЗДІЛ 2 ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ ТА ВОЛОНТЕРСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

2.1 Особливості правового статусу Збройних Сил України та волонтерських організацій як суб'єктів цивільно-військової взаємодії

Можливість фізичних та юридичних осіб здійснювати правові дії, які мають юридичні наслідки, обумовлена наявністю у них правового статусу як особливої конструкції, що складається з базових для суб'єктів правовідносин категорій. Особливо важливим є визначений і легалізований державою у правових актах статус суб'єктів сектора безпеки і оборони, яким надано особливі повноваження в сфері національної та воєнної безпеки. Наявність закріплених у законах України «Про національну безпеку» [2], «Про Збройні Сили України» [4] та інших правових актів прав обов'язків, гарантій діяльності та особливостей юридичної відповідальності дозволяє військовим формуванням, у тому числі Збройним Силам України, виконувати свої основні та допоміжні функції. У свою чергу, правовий статус волонтерських організацій дозволяє їм здійснювати волонтерську діяльність і вступати для цього у зв'язки з представниками органів державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронними органами, військовими формуваннями, міжнародними організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності тощо. Роль права у взаємодії Збройних Сил України та волонтерських організацій полягає у створенні правових алгоритмів такої взаємодії, що дозволяє запобігти можливим порушенням правових приписів різних галузей законодавства, а також забезпечити достатню ефективність сумісної діяльності. Вказане свідчить про важливість визначення правового статусу Збройних Сил України та волонтерських організацій як суб'єктів цивільно-військової взаємодії.

Питання, пов'язані із правовим статусом Збройних Сил України та волонтерських організацій, розглянули у своїх дослідженнях такі науковці, як Ю. Гладенький [92], П. Горінов [93], І. Коропатнік [94], Р. Миронюк [95], О. Нестеренко [96], М. Ольховський [97], С. Поляков [98], Б. Тична [99] та інші вчені. Разом з тим загальний правовий статус вказаних суб'єктів і їх спеціальний правовий статус як партнерів по взаємодії має певні відмінності, які заслуговують на окремий розгляд.

Правовий статус Збройних Сил України, безумовно, потребує звернення до ст.17 Конституції України [1], в якій визначено роль та місце цього військового формування в державному механізмі, а також вказано на обмеження до їх функціонування. Однак слід зазначити, що повноваження, пов'язані із взаємодією Збройних Сил України із громадськістю, в Основному Законі не визначені. У свою чергу, у Законі України «Про національну безпеку України» [2] місце цього військового формування визначено більш структуровано – як суб'єкта сектора безпеки і оборони і складову сил оборони. Однак варто звернути увагу на той факт, що стосовно взаємодії у цьому Законі міститься суттєва прогалина – законотворець згадує про неї лише в контексті взаємодії місцевих органів публічної влади з органами військового управління (ч.2 ст.8 [2]), взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування з органами сектора безпеки і оборони (ч.2 ст.12 [2]) і взаємодії Національної гвардії України з іншими органами (ч.5 ст.18 [2]). Волонтерські організації або волонтери у вказаному правовому акті не згадуються, а термін громадськість вживається виключно в контексті її інформування (ч.3 ст.5, ч.3 ст.7, ч.1, 2 ст.8) [2]. Громадяни та громадські об'єднання, з одного боку, визначені як суб'єкти сектора безпеки і оборони (ч.1 ст.1) [2], однак їх активна роль у процесах, які відбуваються у секторі безпеки і оборони, визначена лише у с.10, яка регламентує здійснення громадського нагляду як складової демократичного цивільного контролю [2]. Інші згадування визначають правовий статус громадян як пасивних об'єктів

захисту, а не активних учасників взаємодії. Благодійні фонди та благодійна діяльність у Законі України «Про національну безпеку України» [2] взагалі не згадані, а благодійна допомога згадується лише один раз, у дуже вузькому аспекті отримання доходів резидентами Дефенс Сіті [2], тобто суб'єктів господарювання, які користуються низкою податкових та митних пільг за їх внесок у розвиток оборонного комплексу нашої держави.

Закон України «Про національну безпеку України» [2] є базовим для функціонування всього сектора безпеки і оборони, отже, ігнорування в ньому питань взаємодії сил оборони з громадськістю уявляється нелогічним. Зрозуміло, що модельний характер цього закону не передбачає детального визначення правового статусу взаємодії з волонтерськими організаціями. Хоча не можемо не відмітити, що приблизно чверть тексту вказаного правового акту складає його Розділ V-1 «Правовий режим Дефенс Сіті» з його термінологією про податкові режими, преференції та податкову звітність суб'єктів підприємницької діяльності, які були б більш прийнятними у Податковому кодексі України [50] та Законі України «Про оборонні закупівлі» [100]. Цілком підтримуючи думку про важливість інформування громадськості про діяльність сектора безпеки і оборони, а також про значення громадського нагляду за функціонуванням означеного сектора як умови розвитку демократичних відносин в державі та реалізації конституційних положень про участь громадськості в управлінні державними справами, зауважимо, однак, що цими двома ділянками взаємодія сил оборони з громадськістю не вичерпується. Тим паче, що за логікою викладення нормативного матеріалу у вказаному Законі взаємодії інших суб'єктів сектора безпеки і оборони все ж знайшлося місце у ст.ст. 8, 12, 18 [2]. Слід також згадати, що взаємодія з інституціями громадянського суспільства притаманна не лише Збройним Силам України, а й іншим суб'єктам – Національній гвардії України, Державній спеціальній службі транспорту, правоохоронним органам тощо, отже, базові положення про

організацію такої взаємодії мають, на нашу думку, бути викладені у Законі України «Про національну безпеку України» [2]. Це дозволить створити уніфіковані базові правові умови для співпраці з громадськістю, а вже специфічні для кожного суб'єкта сил безпеки або сил оборони положення можуть бути викладені безпосередньо в правових актах, які визначають їх правовий статус.

У Законі України «Про Збройні Сили України» у ч.1 ст.10 визначено, що Міністерство оборони України «взаємодіє з органами державної влади та громадськими організаціями, контролює дотримання законодавства у Збройних Силах України» [4]. Цілком підтримуючи думку про важливість вказаного органу виконавчої влади для забезпечення безперешкодного функціонування Збройних Сил України, зауважимо однак, що не можна ототожнювати взаємодію з інституціями громадського суспільства, здійснювану Міністерством, із взаємодією, здійснюваною цим військовим формуванням. Різним є і характер самої взаємодії (для центральних органів виконавчої влади вона носить більш стратегічний характер), і її суб'єкти. Крім того, у тій же ч.1 ст.10 Закону України «Про Збройні Сили України» визначено, що оборонне відомство «здійснює в межах своєї компетенції міжнародне співробітництво за воєнно-політичним, військово-технічним та іншими напрямками, а також з питань цивільно-військових відносин з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями» [4]. Як можна побачити, інституції громадянського суспільства як повноправні учасники цивільно-військових відносин залишилися десь за межами правового регулювання. Це, на нашу думку, потребує свого виправлення.

Безумовно позитивним моментом є те, що у ст.12 вказаного Закону визначено, що цивільно-військове співробітництво, наряду з іншими видами діяльності, «здійснюються органами військового управління, командирами і начальниками всіх рівнів відповідно до вимог Конституції України та законів України, інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері

оборони» [4]. Це положення виступає правовим фундаментом взаємодії Збройних Сил України з волонтерськими організаціями. Зміни, пов'язані зі здійсненням цивільно-військового співробітництва, було внесено до Закону України «Про Збройні Сили України» Законом «Про внесення змін до деяких законів України у сфері національної безпеки і оборони щодо надання допомоги на догоспітальному етапі та здійснення цивільно-військового співробітництва» від 20 листопада 2024 року № 4068-IX [101]. У Пояснювальній записці до проєкту вказаного Закону було зазначено: «Цивільно-військове співробітництво є найбільш ефективним та результативним сегментом відносин між суспільством і збройними силами, а також між збройними силами і політичною владою, у зв'язку з чим є стандартною функцією збройних сил країн-членів НАТО, яка виконується їх органами військового управління, військовими частинами та підрозділами на стратегічному, оперативно-тактичному і тактичному рівнях, як у місцях їх постійної дислокації, так і у операційних районах (зонах ведення бойових дій)» [102]. Ми, безумовно, цілком підтримуємо позицію законотворця щодо важливості вказаного сегменту відносин між збройними силами та суспільством. Однак слід звернути увагу на той факт, що надалі у Законі України «Про Збройні Сили України» про цивільно-військове співробітництво не згадується, поняття його теж відсутнє, а права та обов'язки суб'єктів, на яких поширюється дія вказаного Закону, не зазнали жодних змін у зв'язку із доповненням цього правового акту вказівкою на означений вид співробітництва.

Важливість правової визначеності під час законодавчого закріплення правового статусу обумовлена тим, що права і обов'язки фізичних та юридичних осіб, гарантії діяльності та юридична відповідальність складають основу їх правового положення, яке реалізується, у тому числі, і під час формування взаємовідносин з іншими суб'єктами. Якщо певний вид діяльності знайшов своє закріплення у законах України, вони мають бути

доповнені відповідною компетенцією, яка обумовлює права особи здійснювати певний вид діяльності. Якщо відповідні права та обов'язки відсутні, має місце правова прогалина, оскільки особа не в змозі на законних підставах формувати межі своєї правової поведінки. Особливо важливим це є для представників державних інституцій, вимоги до правового статусу яких визначають можливість здійснення ними лише тих дій, які дозволені їм законом, включаючи і законодавче окреслення певних дискреційних повноважень. Тому, вітаючи включення положень про цивільно-військове співробітництво до низки правових актів України, які визначають діяльність сил оборони, слід, однак, зауважити, що таке доповнення уявляється незавершеним, оскільки потребує продовження у вигляді доповнень до правового статусу представників Збройних Сил України та інших військових формувань щодо здійснення ними цивільно-військового співробітництва, а також цивільно-військової взаємодії як одного із видів означеного співробітництва. Це дозволить досягти принципу правової визначеності у відносинах між представниками сил оборони і громадянського суспільства, а також, шляхом створення правових рамок для їх співпраці, дозволить уникати можливого порушення правових приписів.

Слід сказати, що Законом України від 20 листопада 2024 року № 4068-ІХ було доповнено і Закон України «Про оборону України», до якого було внесено наступне визначення цивільно-військового співробітництва: «комплекс заходів Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, щодо координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами з метою створення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій, у тому числі на території держави-агресора, а також інших заходів, спрямованих на формування у цивільного населення оборонної свідомості, готовності до національного спротиву» [3].

Вказане визначення надає можливість виокремити у законодавчому розумінні цивільно-військового співробітництва дві складові: координацію і взаємодію. Розуміння співробітництва як сукупності заходів з координації та взаємодії, безумовно, уявляється дещо звуженим, оскільки виникає щонайменш два питання: про планування такої взаємодії та за контроль за її результатами. Однак, спробуємо провести розмежування між координацією та взаємодією для того, щоб досягти визначених у цьому підрозділі цілей і визначити правовий статус Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з волонтерськими організаціями. Звернення до поняття «координація», яке міститься у теоретико-методологічній літературі, свідчить, що його розуміють як «організацію взаємодії» [103, с.78], «управлінську діяльність щодо забезпечення взаємодії» [104, с.163], «сукупність дій, спрямованих на забезпечення упорядкованого функціонування об'єкта управління, зокрема узгодженої діяльності всіх ланок системи та окремих працівників [105, с.205], «владне узгодження зусиль різних підрозділів (працівників), які мають загальні (або тісні зв'язки) цілі функціонування» [106]. Хотілося б сказати, що у теоретико-методологічній літературі містяться й інші визначення поняття координація, однак найбільша кількість наукових дискусій зосереджена у сфері співвідношення означеної категорії із поняттям взаємодії. Не повторюючи положення цих дискусій, які вже кілька десятиліть ведуться з-поміж українських науковців, зауважимо однак, що нам уявляється більш логічною і прийнятною позиція, відповідно до якої вказані поняття не ототожнюються, а відмінність між ними проводиться за ознакою правового статусу та кількості суб'єктів. «Для координації характерне виділення спеціального суб'єкта, який здійснює координаційні повноваження стосовно інших органів. Взаємодіють, як правило, органи одного рівня на підставі рівності прав і обов'язків. Крім цього, існує різниця й у кількісному складі: взаємодіяти можуть дві та більше інституції, а для координації необхідні як мінімум три учасники», - вказує Д. Аблязов [107, с.41].

Погоджуючись із вченим, зауважимо: координувати можна лише діяльність інших суб'єктів, неможливо координувати свою діяльність, у разі, коли саме своя діяльність стає предметом упорядкування, мова має йти не про координацію, а про організацію. Модель цивільно-військового співробітництва, побудована на підставі координації, включала б у такому разі двох суб'єктів взаємодії і одного координуючого суб'єкта, при цьому повноваження здійснювати координацію співробітництва мало бути покладено на суб'єкта законом або підзаконним правовим актом.

Отже, на нашу думку, у легальному визначенні поняття «цивільно-військове співробітництво» міститься помилка, обумовлена некоректним вживанням поняття координація (жоден орган не наділений в законодавчому порядку повноваженням здійснювати координацію цивільно-військового співробітництва інших суб'єктів, а самі учасники співробітництва можуть здійснювати його організацію, але ж ніяк не координацію). Заслуговує на увагу, що у попередній версії Доктрини «Цивільно-військове співробітництво» - основному доктринально-методологічному документі у досліджуваній сфері, затвердженому Головнокомандувачем Збройних Сил України 1 липня 2020 року, міститься інше, більш прийнятне, на наш погляд, поняття цивільно-військового співробітництва: «системна, планомірна діяльність ЗС України та інших складових сил оборони: командувачів (командирів), начальників, органів військового управління, штабів всіх рівнів, військових частин (підрозділів) та/або військовослужбовців для взаємодії з об'єктами цивільного середовища з метою створення сприятливих умов для виконання визначених їм завдань з використанням військових та невійськових сил та засобів» [108]. Натомість, у новій редакції Доктрини [8] наведено визначення, ідентичне дефініції, закріпленій у Законі України «Про оборону України» [3]. З одного боку, єдність вживаної термінології є, безумно, позитивним фактором, який забезпечує несуперечливість правозастосовної практики. Але, з іншого боку, крім некоректного

застосування терміну координація, це визначення має також інші недоліки. Так, розуміння цивільно-військового співробітництва як комплексу заходів знецінює системний підхід до вказаного співробітництва, на якому було зосереджено увагу у попередній редакції Доктрини. Заходи, не об'єднані системним підходом, можуть носити розрізнений характер і, у своїй сукупності, не сприяти досягненню поставленої мети. Заслуговує на увагу, що у Доктрині цивільно-військового співробітництва НАТО (2025) визначено, що на військово-стратегічному, оперативному та тактичному рівнях Альянс забезпечує ефективну синхронізацію між інструментами сили шляхом застосування комплексного підходу, в якому СІМІС відіграє ключову роль у синхронізації військових та невійськових заходів шляхом встановлення зв'язку з відповідними невійськовими суб'єктами [10]. Заслуговує на увагу, що у роботі «Synchronization. Theory and Application», підготовленій як частина серії «NATO Science Series II: Mathematics, Physics and Chemistry» синхронізація описується як універсальне явище в природі, науці та інженерії, особливо в контексті складних і хаотичних систем, де вона виступає системним механізмом узгодження [109]. Тобто синхронізація носить системний характер.

Порівняння цих двох визначень свідчить, що у першому з них, що знайшло своє закріплення в Законі України «Про оборону» означений вид співробітництва представлений ширше і не обмежується виключно потребами військових підрозділів (маються на увазі формування у громадян оборонної свідомості, а також їхньої готовності до національного спротиву). Ми цілком згодні з визначенням загальносоціальних цілей, як-то оборонна свідомість і готовність до спротиву, у визначенні цивільно-військового співробітництва. Однак, слід сказати, що ними загальносоціальні цілі цивільно-військового співробітництва не вичерпуються. Враховуючи специфіку діяльності структур цивільно-військового співробітництва, яка більш детально буде викладена у наступних підрозділах, у період

повномасштабної збройної агресії російської федерації особливої значущості набули такі види діяльності вказаних підрозділів, як репатріація тіл загиблих внаслідок бойових дій військових і цивільних, а також робота з супроводу військовослужбовців, членів сімей загиблих, зниклих безвісти, полонених військовослужбовців [110]. Безумовно, не всі напрями цієї роботи можна вважати такими, що охоплюються поняттям взаємодії між військовими і цивільними. Так, супровід військовослужбовців у ситуаціях, які того потребують, належить до забезпечувальної діяльності Збройних Сил України. Однак, повернення тіл загиблих військовослужбовців здійснюється перш за все в інтересах їх сімей, які є представниками суспільства. Так само інформаційна, правова та матеріальна допомога членам родин військовослужбовців, які загинули, зникли безвісти або потрапили в полон, має своїми адресатами, як правило цивільних осіб. Отже, перелік цілей досліджуваного виду співробітництва в Законі України «Про оборону України» уявляється нам неповним. На нашу думку, репатріація тіл загиблих військових та цивільних, а також супровід членів сімей військовослужбовців узагальнено можуть бути визначені як заходи, що здійснюються з метою поваги захисникам України і жертвам війни, а також з метою виконання державою своїх соціальних зобов'язань перед тими, хто захищає країну. На нашу думку, ці положення мають знайти своє місце в оновленому понятті цивільно-військового співробітництва.

Водночас, аналізуючи визначення цивільно-військового співробітництва у Доктрині «Цивільно-військове співробітництво» [8] слід сказати, що воно не враховує описаної вище загальносоціальної складової. Цей недолік також має бути виправлений, при цьому уявляється важливим, для додержання принципу правової визначеності, закріплення у законодавчих та доктринально-методологічних документах несуперечливого підходу до дефініції вказаного поняття.

Розглядаючи правовий статус Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з волонтерськими організаціями, слід зупинитися на проблемі визначення у законодавстві їх статусу як отримувачів волонтерської допомоги. До останньої категорії, відповідно до ч.1 ст.8 Закону України «Про волонтерську діяльність», належать «фізичні та юридичні особи, що є неприбутковими організаціями, які отримують таку допомогу» [6].

Поняття неприбуткової організації міститься у п.133.4.1 Податкового кодексу України [60], де до ознак вказаної організації віднесено те, що вона «утворена та зареєстрована в порядку, визначеному законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації» [60], а також «внесена контролюючим органом до Реєстру неприбуткових установ та організацій» [60]. Відповідно до положень вказаного Кодексу, існує ще дві ознаки вказаних організацій, пов'язаних з відображенням певних даних в їх статутних документах, однак, як прямо вказав законодавець в абзаці шостому п. 133.4.1 цього правового акту, на бюджетні установи такі вимоги не поширюються. Отже, до неприбуткових організацій, поряд з іншими, можуть бути віднесені й бюджетні установи, якщо вони утворені та зареєстровані відповідно до закону, а також внесені до вказаного вище Реєстру.

Поняття бюджетної установи міститься у п.12 ч.1 ст.2 Бюджетного кодексу України. До означеної категорії законодавець відніс «органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими» [111]. Збройні Сили України як утворене Законом України «Про Збройні Сили України», прийнятим Верховною Радою України, військове формування, а також військові частини, які входять до його складу, утримуються, як і визначено у процитованій вище нормі, саме за рахунок державного бюджету. Отже, і Збройні Сили України, і їх військові частини як бюджетні установи, мають ознаки неприбуткових

бюджетних організацій, за умови, що вони внесені до Реєстру неприбуткових установ та організацій.

Порядок ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 р. № 440 [112]. Вказаний Реєстр – це «складова інформаційно-комунікаційної системи ДПС, що забезпечує збирання, зберігання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення реєстрових даних та надання реєстрової інформації, яка містить податкову інформацію, зібрану відповідно до Податкового кодексу України, про неприбуткові підприємства, установи та організації, які відповідають вимогам пункту 133.4 статті 133 Кодексу» [112]. Якихось особливостей, пов'язаних з правовим статусом військових частин, у вказаній постанові не міститься, тобто в аспекті внесення або виключення з Реєстру до них висуваються такі саме вимоги, як і до інших неприбуткових організацій.

Хотілося б звернути увагу на відсутність законодавчого визначення поняття «військова частина». У національному законодавстві (у широкому розумінні, включаючи підзаконні правові акти) є декілька визначень військових частин, які мають значні відмінності і не охоплюють всі аспекти правового статусу означеної категорії суб'єктів, зокрема, такі ознаки, як неприбутковість та належність до бюджетних організацій. Так, відповідно до Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Порядку обліку платників податків і зборів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 9 грудня 2011 року № 1588, «військова частина - військові частини, заклади, установи, організації Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань» [113]. В Інструкції про порядок та розміри виплати винагороди військовослужбовцям Національної гвардії України в особливий період, під час здійснення заходів

із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях або проведення антитерористичної операції міститься наступне визначення: «військова частина - з'єднання, військова частина, вищий військовий навчальний заклад, навчальна військова частина (центр), заклад охорони здоров'я та установа» [114]. У національному законодавстві (в широкому розумінні) присутні й інші визначення військової частини. На нашу думку, для досягнення принципу правової визначеності, дефініцію вказаного поняття, з обов'язковим згадуванням про ознаку належності до неприбуткових бюджетних організацій, слід закріпити у Законі України «Про оборону», в якому присутні згадування про військові частини, але відсутнє їх визначення.

Базуючись на теоретичних положеннях правової науки, ми можемо сформулювати наступне поняття правового статусу Збройних Сил України як суб'єкта цивільно-військової взаємодії з волонтерськими організаціями: це сукупність їх повноважень, гарантій та відповідальності, які визначають правові можливості цього військового формування у сфері побудови та реалізації спільної діяльності з представниками громадянського суспільства для досягнення загальносоціальних та військових цілей.

Розглядаючи правовий статус іншого суб'єкта взаємодії – волонтерських організацій – хотілося б сказати, що національне законодавство містить низку прогалин та суперечностей, які частково пояснюються описаними нами у попередніх підрозділах причинами, пов'язаними з тим, що основною метою легалізації інституту волонтерства початково було створення правових рамок для допомоги іноземним туристам під час футбольного чемпіонату Євро-2012. Хоча, безумовно, слід відзначити, що терміни, пов'язані з волонтерською діяльністю, у законодавстві України існували й до 2011 року. Так, у прийнятому у 2001 році Законі України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» у ст.1 було

закріплено поняття волонтерського руху як «добровільної, добродійної, неприбуткової та вмотивованої діяльності, яка має суспільно корисний характер» [115] (у чинній редакції цього правового акту це поняття виключено).

Революція Гідності та початок у 2014 році збройної агресії російської федерації, як ми вже аргументували вище, суттєво змінили зміст та спрямованість волонтерської діяльності та її розуміння як соціального інституту. На підставі аналізу міжнародних документів про волонтерську діяльність, зокрема, Загальної декларації волонтерів, яка була прийнята на XI конгресі Міжнародної асоціації волонтерів у Парижі 14 вересня 1990 року, можна зробити висновок, що українська модель волонтерства має значні відмінності. Це стосується перш за все розуміння співвідношення зусиль держави і волонтерів у побудові та функціонуванні соціальних відносин у державі. У більшості країн волонтерська діяльність визнається як така, що здійснюється задля задоволення особистих потреб волонтера в особистісному зростанні шляхом поліпшення якості життя інших людей (як то слідує, наприклад, з аналізу змісту абзаців 2 і 3 Загальної декларації волонтерів [116]). У свою чергу, завдання держави у відносинах з волонтерами полягає в тому, щоб підтримувати їх прагнення до самовираження, для отримання задоволення від соціально корисної діяльності. Сфери, в яких волонтерська діяльність в інших країнах застосовується, є важливими (Загальна декларація відносить до них вирішення соціальних та екологічних проблем), але, звичайно, не критичними для державного суверенітету та територіальної цілісності держав.

Натомість, в Україні, розпочинаючи з 2014 року, волонтерська діяльність стала надзвичайно важливою (в певні моменти – вирішальною) для національної і воєнної безпеки держави. Стан забезпеченості Збройних Сил України та інших військових формувань військовою технікою та озброєннями на початку 2014 року був критичним, що стало наслідком

цілеспрямованих зусиль російської федерації. Так, «у Звіті Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки було встановлено, що значна частина озброєнь і військової техніки була передана Україною російській армії» [117]. Отже, історично склалося, що волонтери в Україні своїми зусиллями намагалися компенсувати недостатню боєздатність збройних формувань, сприяючи тим самим їх забезпеченості військовою технікою, озброєннями, іншими необхідними для здійснення їх завдань матеріальними цінностями.

Вказана особливість позначилася на правовому статусі волонтерських організацій. У національному законодавстві менше акцентується увага на тому, щоб перетворити волонтерство «в засіб особистого процвітання» [116] (як це визначено в абзаці 3 Загальної декларації волонтерів), а більше – на особливостях застосування до волонтерських організацій та волонтерів вимог податкового законодавства, застосування до них митних зборів, а також соціального захисту волонтерів та членів їх сімей «у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги» [6].

Власне цим, на нашу думку, і пояснюється головна правова проблема здійснення волонтерської діяльності в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації. Аналіз положень абзаців 1 і 2 ст.1 Закону України «Про волонтерську діяльність» [6] у системному зв'язку із положеннями ст.ст.1, 7 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [7] свідчить, що волонтерські організації та волонтери не мають права проводити публічні збори благодійних пожертв, у тому числі і для надання допомоги Збройним Силам України та іншим військовим формуванням. Таке право мають виключно благодійні організації, для чого вони можуть залучати інших осіб, повноваження яких підтверджуються виданими означеними організаціями нотаріально посвідченими

довіреностями (це прямо вказано у ч.1 ст.7 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [7]). При цьому суб'єктом, що здійснює публічні збори, є благодійна організація, яка несе визначені законом обов'язки та відповідальність за додержання відповідних правових приписів. Натомість, хоча волонтерська допомога є видом благодійної допомоги (ч.3 с.1 Закону України «Про волонтерську діяльність» [6]), проте законодавець передбачив для волонтерської допомоги лише дві негрошові форми – безоплатне виконання робіт та надання послуг (ч.2 ст.1 Закону України «Про волонтерську діяльність» [6]). В якості класичного виду волонтерської діяльності, що повністю відповідає вимогам національного законодавства, можна навести волонтерську діяльність в системі надання безоплатної правничої допомоги (вказана діяльність, крім вимог наведених вище законів, врегульована також підзаконними правовим актом – наказом Координаційного центру з надання правничої допомоги від 12 листопада 2024 року № 107) [118].

Позитивними аспектами вказаного наказу є те, що ним встановлюється механізм здійснення волонтерської діяльності, яка пов'язана із наданням послуг у вигляді безоплатної правничої допомоги. При цьому предметом правового регулювання у даному випадку виступає не тільки мета та особливості означеної допомоги, а й надзвичайно важливі в аспекті їх впливу на суспільство положення, пов'язані із організацією та критеріями відбору волонтерів, які, власне, й будуть надавати безоплатно правничу допомогу, особливості їх взаємодії з центрами з надання безоплатної правничої допомоги, а також безпосереднє здійснення своєї діяльності щодо надання значених послуг [118]. Безсумнівно позитивним є також те, що у Положенні про волонтерську діяльність в системі надання безоплатної правничої допомоги проводиться розмежування між різними категоріями волонтерів, зокрема, вводиться категорія параюриста, який перенаправляє осіб, що потребують правничої допомоги, до працівників системи безоплатної

правничої допомоги [118]. Заслуговують на увагу етапи залучення волонтерів, які досить детально описані і включають діяльність від розміщення оголошення про їх відбір, реєстрацію, опрацювання поданих анкет, проходження дистанційного курсу з основ волонтерської діяльності, опрацювання результатів проходження цього курсів та поданих документів, проведення співбесіди та укладання договору про провадження волонтерської діяльності в системі надання безоплатної правничої допомоги [118]. На нашу думку, включення до етапів відбору елементів освітньої діяльності, професійної діагностики та документального аналізу дозволяє відібрати осіб, світогляд, цінності та професійний досвід яких передбачають надання ними безоплатної правничої допомоги на професійному рівні та з додержанням моральних вимог до такого роду діяльності. Не менш важливим уявляється також широке представлення інформації про набір волонтерів та її розповсюдження за допомогою декількох інформаційних платформ у мережі Інтернет. Також слід відзначити прискіпливий підхід нормотворця до правового статусу волонтерів різних категорій, що засвідчуються посвідченнями волонтера та параюриста, а також внесення запису щодо набуття ними правового статусу волонтерів до журналу обліку волонтерів [118]. Такі заходи, на нашу думку, дозволяють запобігти загальній проблемі розмитого правового статусу волонтера, який може здійснювати або не здійснювати волонтерську діяльність у різні проміжки часу залежно від своїх бажань та можливостей. Натомість, наявність журналу обліку волонтерів а також вимог щодо звітування про їх діяльність, дозволяє у кожен проміжок часу конкретно встановити, чи має певна особа статус волонтера або параюриста, чи вже втратила такий статус. Тому надзвичайно важливим є підрозділ вказаного правового акту, який передбачає випадки виключення зі складу волонтерів, а також наслідки такого виключення у вигляді повернення посвідчення та отриманого від центру майна [118]. Варто також звернути увагу на той факт, що пунктів пов'язаних з розпорядженням

коштів фізичних та юридичних осіб у вигляді благодійної допомоги, фінансової звітності, додержання податкового та митного законодавства Положення про волонтерську діяльність в системі надання безоплатної правничої допомоги не містить, що повністю правомірно, оскільки, як ми вже підкреслювали вище, волонтер не має права збирати благодійні внески та розпоряджатися ними, а може лише безоплатно здійснювати певну соціально спрямовану діяльність або надавати безоплатно послуги соціальної спрямованості.

Повертаючись до положень Закону України «Про волонтерську діяльність» слід сказати, що, відповідно до вимог цього правового акту, визначити момент набуття особою статусу волонтера неможливо. До осіб, які бажають стати волонтерами, висуваються достатньо обмежені вимоги, пов'язані з тим, що вони мають бути дієздатними, належати або до громадянства України, або, у разі якщо вони є іноземцями та особами без громадянства, перебувати в нашій державі на законних підставах [6]. Окрема група вимог передбачена для неповнолітніх осіб, які бажають здійснювати волонтерську діяльність (зокрема, вони не можуть надавати волонтерську допомогу за певними напрямками, зокрема, Збройним Силам України, що на четвертому році відсічі повномасштабній російській збройній агресії уявляється дещо дивним. Так, наприклад, неодноразово висвітлена у медіа та соціальних мережах пропозиція здійснювати у загальноосвітніх закладах збирання деяких БПЛА, зрозуміло, без бойової частини, з точки зору вимог Закону України «Про волонтерську діяльність» є порушенням правових приписів). Вимог, пов'язаних з наявністю у волонтера певного рівня доброчесності, у профільному законі не міститься, отже, особа, яка, приміром, відбула кілька десятків років покарання за вчинення насильницьких злочинів в місцях позбавлення волі, має рівні з іншими особами права у сфері волонтерської діяльності. З одного боку - це свідчить про гуманізм національної правової системи і надання кожній особі

можливості соціально спрямованою діяльністю адаптуватися до вимог суспільства. З іншого боку, у певних випадках, зокрема, пов'язаних з розпорядженням матеріальними цінностями (наприклад дорогавартісними БПЛА, автомобільною технікою, необхідною для виконання бойових завдань підрозділами Збройних Сил України, тощо) залучення в якості волонтерів осіб, засуджених за корисливі злочини або злочини проти основ національної безпеки, навіть з непогашеною або з не знятою судимістю, уявляється дуже ризикованим. Вимоги до доброчесності багатьох професійних груп, у тому числі військовослужбовців, давно увійшли у правозастосовну практику [119], а, враховуючи високий рівень корупційних ризиків у досліджуваній сфері [120; 121], доцільно створити низку правових запобіжників для попередження можливих зловживань.

Розмитість підходу законодавця до обставин, які можуть підтверджувати правовий статус волонтера, знаходить свій вияв і у вимогах щодо договору про провадження волонтерської діяльності з організацією чи установою, яка залучає до своєї діяльності волонтерів. Ч. 2 статті 7 Закону України «Про волонтерську діяльність» визначає, що такий договір може укладатися, а може і не укладатися, залишаючи великий простір для довільного тлумачення. Втім, надання волонтерської допомоги Збройним Силам України під час дії особливого періоду, а також правового режиму надзвичайного чи воєнного стану вимагає обов'язкового укладення такого договору, що знайшло своє відображення у частині третьої статті 1 вказаного правового акту. Слід також сказати, що законодавець вводить одразу дві категорії таких договорів: договір про волонтерську діяльність і договір про волонтерську допомогу. При цьому хотілось би звернути увагу на той факт, що волонтерська діяльність, відповідно до положень ч. 1 статті 1 цього ж Закону, здійснюється виключно шляхом надання волонтерської допомоги. Отже, яке саме може існувати волонтерська діяльність, не пов'язана із наданням волонтерської допомоги, залишаються незрозумілим. Заслуговує

на увагу, що двома відмінностями, яка визначено законодавцем як критерій розмежування змісту цих договорів, є відсутність положень про умови розірвання договору у договорі про надання волонтерської допомоги. Натомість, у договорі про волонтерську діяльність такі умови мають бути вказані. Крім того, різними є сторони договору: за договором про провадження волонтерської діяльності одна сторона (волонтер) зобов'язується за завданням другої сторони (організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів) особисто безоплатно надавати волонтерську допомогу її отримувачам протягом установленого в договорі строку, а зазначена організація чи установа зобов'язується забезпечити волонтеру можливості для здійснення волонтерської діяльності. У договорі може визначатися порядок відшкодування волонтеру витрат, пов'язаних з виконанням договору [6]. Також заслуговує на увагу, що договір про волонтерську діяльність обов'язково укладається у разі надання волонтерської допомоги Збройним Силам України та іншим військовим формуванням протягом особливого періоду, а для договору для волонтерську допомогу такої вимоги не встановлено. На нашу думку, ці положення значно заплутують взаємодію між волонтерськими організаціями та суб'єктами, в інтересах яких вони здійснюють волонтерську діяльність.

Варто також відзначити, що волонтери не можуть надавати волонтерську допомогу Збройним Силам України та іншим військовим формуванням під час особливого періоду індивідуально (ч.2 ст.7) [6]. Ми можемо пояснити доцільність такої позиції законодавця міркуваннями безпеки та заощадження часу на перевірку можливих ризиків, які можуть супроводжувати взаємодію внаслідок непередбачуваних дій невизначеної категорії осіб, вимоги щодо доброчесності яких у законодавстві відсутні.

Окремий блок правомочностей волонтера виникає під час його знаходження у складі окремих спеціалізованих груп (ЦВС; пошуку та евакуації; репатріаційних заходів) та об'єднаних центрів ЦВС (пп.4.1 та п.7

Тимчасового положення про підрозділи цивільно-військового співробітництва угруповань військ, створених для участі у відбитті збройної агресії Російської Федерації, затвердженого наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 13 листопада 2022 року №299 [122]. Реалізація вказаних положень входить у суперечність з абзацом 2 частини 2 статті 7 Закону України «Про волонтерську діяльність», відповідно до якої волонтер, що надає волонтерську допомогу Збройним Силам України, не може робити це індивідуально. Для ліквідації цієї суперечності необхідно внесення змін до вказаного Закону, спрямованих на забезпечення гарантій волонтера під час роботи в таких групах.

Правовий статус волонтера може підтверджуватися наявністю посвідчення волонтера (ч.3 ст.7 профільного Закону), однак наявність такого посвідчення не є обов'язковою і не впливає на реалізацію прав і обов'язків цієї категорії суб'єктів суспільних відносин. Примірний зразок посвідчення волонтера затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 29 грудня 2014 року № 1100 [123]. Хотіли б звернути увагу на суперечність між вказаним підзаконним актом і положеннями Закону України «Про волонтерську діяльність», які знайшли своє відображення в його ч.2 ст.5. Відповідно до положень вказаного Закону правом видавати посвідчення наділені «організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів» [6]. Але аналіз зразка посвідчення волонтера відповідно до наказу №1100 свідчить, що на його примірному бланку міститься назва волонтерської організації, що суперечить ч.2 ст.5 профільного Закону. Ця суперечність, на наш погляд, має бути ліквідована.

Розглядаючи правовий статус волонтерської організації, слід звернути увагу на закріплені у профільному Законі права та обов'язки волонтера. Такі права включають: «належні умови здійснення волонтерської діяльності, зокрема, отримання достовірної, точної та повної інформації про порядок та умови провадження волонтерської діяльності, забезпечення спеціальними

засобами захисту, спорядженням та обладнанням» [6]. Інформаційна складова волонтерської діяльності виступає надзвичайно важливою складовою його активностей, оскільки в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності надання волонтерської допомоги часто поєднується з численними ризиками. До таких ризиків належать загрози їх життю та здоров'ю, можливість викрадення російськими військовослужбовцями або правоохоронцями, потрапляння предмету волонтерської допомоги до противника тощо. Своєчасне отримання відомостей та даних про безпечні шляхи пересування та альтернативні логістичні маршрути, про існуючі небезпеки та способи їх уникнення знижує ймовірність настання негативних наслідків, але, в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності, не дозволяє їх повністю уникнути. Тому законодавець справедливо приділяє багато уваги забезпеченню волонтерів засобами захисту, необхідними для здійснення волонтерської діяльності. Обов'язок забезпечення безпечних умов здійснення волонтерської діяльності покладено на ті інституції, які залучають волонтерів [6]. Крім того, під час здійснення волонтерської діяльності існує ризик вчинення шахрайських дій по відношенню до волонтера або предмета волонтерської допомоги. Зниження вказаної категорії ризиків досягається за рахунок правової просвіти та підвищення рівня інформаційної грамотності волонтерів [124]. Напрямку ці положення не знайшли свого відображення у профільному Законі, і ми вважаємо, що вони мають бути в ньому конкретизовані.

Важливим правом, яке покликане сприяти більшому залученню молоді до здійснення волонтерства, є «зарахування часу здійснення волонтерської діяльності до практики в разі її відповідності освітній програмі закладу освіти за згодою закладу освіти» [6]. Не є секретом, що система освіти України перебуває зараз у стані кризи, одним з проявів якої є невідповідність або недостатня відповідність тих знань, вмінь та навичок, які отримують здобувачі освіти у закладі освіти, особливостям тих реальних суспільних

відносин, які складаються в різних сферах життєдіяльності громадян і держави. Тому залучення до волонтерської діяльності дозволяє здобувачу освіти отримати об'єктивну інформацію щодо розвитку певних систем та процесів, які пов'язані з його майбутньою професією, набутти певного досвіду, сформувати особисті професійні зв'язки, які можуть бути йому корисними для підвищення ефективності своєї роботи у майбутньому. Крім того, безумовно, більш широке залучення молоді та юнацтва до здійснення волонтерської діяльності має великий виховний вплив, оскільки соціальна відповідальність громадянина України за стан справ у державі та її майбутнє формується у процесі соціально-корисних активностей, спрямованих у тому числі на надання допомоги Збройним Силам України та іншим військовим формуванням, а також цивільному населенню, яке потерпає від наслідків повномасштабної збройної агресії російської федерації.

Однак слід сказати, що вказані положення профільного Закону виглядають певною мірою відірваними від національного освітнього законодавства. У законах України «Про освіту» [125] та «Про вищу освіту» [126], а також у чинному Положенні про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, затвердженому наказом Міністерства освіти України від 8 квітня 1993 року № 93 [127], згадування про можливість проходження практики у вигляді волонтерської діяльності відсутнє. Більш того, деякі положення законодавства про освіту свідчать, що волонтерська діяльність сприймається як така, що має здійснюватися лише у вільний від навчання час (наприклад, п.16-1 ч.3 ст.34 Закону України «Про вищу освіту»). Така ситуація свідчить про недостатньо розроблений правовий механізм реалізації прав волонтерів і потребує свого коригування шляхом внесення відповідних змін до освітнього законодавства України. Так само право волонтера на визнання компетентностей, здобутих у результаті здійснення ним волонтерської діяльності, закріплене у профільному Законі, в Законі України «Про освіту» знайшло своє відображення лише в контексті

інформальної освіти (ч.4 ст.8), а в Законі України «Про вищу освіту» не відображено.

Також волонтер має право на «відшкодування витрат, пов'язаних зі здійсненням волонтерської діяльності, передбачених статтею 11 цього Закону» [6]. Перелік таких витрат включає підтверджені документально витрати, пов'язані із логістикою, забезпеченням первинних фізіологічних потреб у харчуванні та проживанні у пристосованих для цього приміщеннях, на здійснення дистанційних комунікацій, а також на певний обсяг медичної та профілактичної допомоги. Джерелами надходження коштів для відшкодування витрат можуть бути державний та місцеві бюджети (для цього обов'язковою умовою є укладення договору про надання волонтерської допомоги), бюджети міжнародних організацій, організацій, з якими волонтер уклав договір про волонтерську діяльність, а також інші джерела, використання яких не заборонено національним законодавством [6].

Слід також сказати, що волонтер має право на отримання документу, який містив би інформацію про здійснення ним волонтерської діяльності, та інші права, передбачені договором про провадження волонтерської діяльності та законодавством [6].

Особливістю правового статусу є органічне поєднання прав з обов'язками, які визначають місце та роль суб'єкта в системі правовідносин. Не є виключенням блок обов'язків волонтера, хоча перший абзац ч.5 ст.7 профільного Закону слід визнати відверто невдалим з точки зору норм української мови та правової лексики. В ньому, зокрема сказано, що «Волонтер зобов'язаний: сумлінно та своєчасно виконувати обов'язки, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності» [6]. Покладання на суб'єкта правовідносин обов'язку виконувати обов'язки є одночасно тавтологією і нормативно-правовою надмірністю, оскільки характерною рисою обов'язків будь-якого суб'єкта є вимога їх виконувати за вказаних у правовому акті умов або обставин.

До інших вказаних у профільному Законі обов'язків волонтера належить обов'язок проходити медичний огляд, підготовку (перепідготовку), не допускати дій і вчинків, які можуть негативно вплинути на репутацію волонтера або організації, дотримуватися правового режиму інформації з обмеженим доступом [6].

Окремий блок обов'язків волонтера складає необхідність відшкодувати прямі збитки, якщо це було передбачено договором про провадження волонтерської діяльності, а такий договір було їм розірвано у порядку односторонньої ініціативи, а також відшкодувати майнову шкоду, заподіяну внаслідок здійснення ним волонтерської діяльності, відповідно до закону [6].

Окремого розгляду потребує питання про статус організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів. Виходячи із наведеного вище, такі суб'єкти неприбутковими і в якості своєї обов'язкової ознаки мають бути внесені до Реєстру неприбуткових установ та організацій. Тобто залучати до своєї діяльності волонтерів можуть бюджетні установи (органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, утворені ними організації, фінансування яких здійснюється з відповідних бюджетів їх засновників, військові формування тощо), а також інші організації, діяльність яких відповідає вимогам п. 133.4.1 Податкового кодексу України [60]. До них, зокрема, належать: бюджетні установи; громадські об'єднання, політичні партії, творчі спілки, релігійні організації, благодійні організації, пенсійні фонди; спілки, асоціації та інші об'єднання юридичних осіб; житлово-будівельні кооперативи; дачні (дачно-будівельні), садівничі та гаражні (гаражно-будівельні) кооперативи (товариства); об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, асоціації власників жилих будинків; професійні спілки, їх об'єднання та організації профспілок, а також організації роботодавців та їх об'єднання; сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, кооперативні об'єднання сільськогосподарських

обслуговуючих кооперативів; інші юридичні особи, діяльність яких відповідає вимогам п. 133.4.1 Податкового кодексу України [60]. Як можна побачити, волонтерські організації у даному переліку відсутні, проте є благодійні організації. Чи можна обожнювати ці дві категорії? Вважаємо, що ні, оскільки благодійна організація, яка акумулює кошти фізичних та юридичних осіб, часто досить значні, має відмінності у сфері своїх обов'язків від організацій, які просто об'єднують людей, готових безкоштовно застосовувати свою працю на благо суспільства.

Розділ II профільного Закону має назву «Особливості правового статусу волонтерів та діяльності волонтерської організації» [6], проте це єдине згадування про волонтерські організації у вказаному правовому акті. Зауважимо, що у першій редакції цього Закону (2011 рік) містилося наступне визначення: «Волонтерська організація - юридична особа, яка здійснює свою діяльність без мети одержання прибутку і отримала статус волонтерської згідно з вимогами цього Закону» [6].

Отже, сьогодні, по-перше, має місце суперечність між назвою Розділу II Закону України «Про волонтерську діяльність» і змістом означеного розділу, і, по-друге, надзвичайно широкий простір для довільного тлумачення залишає категорія «Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів» [6]. Так, наприклад, виходячи із наведеного вище, до таких організацій за ознакою неприбутковості (п. 133.4.1 Податкового кодексу України [50]) можуть бути віднесені політичні партії. Аналіз Закону України «Про політичні партії в Україні» [128] свідчить, що законодавець намагався максимально обмежити вплив політичних партій за допомогою фінансових засобів (у тому числі покупки голосів) на електоральну активність громадян. Підтвердження цьому ми можемо знайти у п.6 ч.1 ст.15 вказаного правового акту, а також у ч.3 ст.3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [7]. Слід сказати, що обмеження у фінансуванні політичних партій, спрямовані на

унеможливлення впливу окремих осіб (зокрема, олігархів) на стан розвитку політичних відносин у державі, є предметом уваги і застосування зусиль громадянського суспільства. Зрілі демократичні відносини потребують прозорості у питаннях джерел отримання партійних коштів, і Україна вже зробила певні кроки для досягнення цієї мети. Тому надзвичайно широке формулювання профільного Закону, яке дозволяє політичним партіям використовувати внесок волонтерів для вирішення власних партійних цілей, уявляється небезпечним. При цьому заслуговує на увагу, що завдання волонтерам може ставити політична партія (як ми розуміємо – переважно в цілях власної самореклами), а можливі негативні наслідки для життя і здоров'я волонтера має компенсувати держава (ч.6 профільного Закону). Не зважаючи на те, що виконання волонтером робіт або надання послуг має здійснюватися на безоплатній основі, самі результати виконання робіт чи надання послуг уявляють собою певну цінність, яка може розглядатися у тому числі в її матеріальному аспекті. Отже, на нашу думку, прогалини Розділу II Закону України «Про волонтерську діяльність» дозволяють обходити обмеження у фінансуванні політичних партій і використовувати активність волонтерів для створення переваг партії на виборах або у політичній сфері в цілому, при цьому всі ризики використання волонтерів у діяльності політичних партій покладаються не на них, а на державу. На нашу думку, така ситуація потребує свого вирішення шляхом внесення змін до Розділу II профільного Закону.

На підставі визначеного вище можна сформулювати поняття правового статусу волонтерських організацій як суб'єкта цивільно-військової взаємодії зі Збройними Силами України: це сукупність їх повноважень, гарантій та відповідальності, які визначають правові можливості застосування їх праці у вигляді виконання робіт або надання послуг з метою посилення боєздатності військових формувань і підвищення рівня захисту цивільного населення від наслідків російської збройної агресії.

Правовий статус Збройних Сил України та волонтерських організацій як суб'єктів цивільно-військової взаємодії має велику кількість суперечностей та прогалин, основними з яких є: а) відсутність у Законі України «Про національну безпеку» правомочностей військових формувань здійснювати взаємодію з громадянським суспільством і його інститутами; б) прогалини у визначенні у Законі України «Про національну безпеку» ролі та місця благодійних та волонтерських організацій; в) наділення у Законі України «Про Збройні Сили України» правом здійснювати взаємодію з громадськістю Міністерства оборони України при відсутності такого права у Збройних Сил України; г) відсутність у Законі України «Про Збройні Сили України» прав та обов'язків суб'єктів цивільно-військового співробітництва; г) помилкове вживання у понятті цивільно-військового співробітництва у Законі України «Про оборону України» категорії координація, яка передбачає обов'язкову участь третього координуючого суб'єкта; д) неврахування у легальному визначенні поняття цивільно-військового співробітництва у Законі України «Про оборону України» таких важливих його напрямів, як репатріація тіл загиблих військових та цивільних, а також супровід членів сімей військовослужбовців як заходів, що здійснюються з метою поваги захисникам України і жертвам війни, а також з метою виконання державою своїх соціальних зобов'язань перед тими, хто захищає країну; е) відсутність законодавчого визначення поняття військової частини, що вимагає складних доктринальних тлумачень для доведення правових підстав військових частин бути отримувачами волонтерської допомоги; є) відсутність вимог до доброчесності волонтерів, що робить цілком законними випадки, коли особи з непогашеною судимістю, які вчинили особливо тяжкі злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, корупційні або пов'язані із корупцією правопорушення тощо, виступають такими ж повноправними суб'єктами цивільно-військової взаємодії, як і інші громадяни; ж) розмитість законодавчих підстав набуття

правового статусу волонтера (відсутність обов'язкової наявності посвідчення волонтера, суперечності у визначенні організації, яка має оформлювати таке посвідчення; 3) положення Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо врахування досвіду волонтерської діяльності в якості практики здобувачів освіти не знайшли свого розвитку в освітньому законодавстві, що робить їх значною мірою декларативними; и) має місце суперечність між назвою Розділу II Закону України «Про волонтерську діяльність» і змістом означеного розділу, що сприяє правовій невизначеності категорії волонтерської організацій та вимагає доктринального тлумачення її співвідношення з категорією організації, яка залучає до своєї діяльності волонтерів; і) прогалини Розділу II Закону України «Про волонтерську діяльність» дозволяють обходити обмеження у фінансуванні політичних партій і використовувати активність волонтерів для створення переваг партії на виборах або у політичній сфері в цілому, при цьому всі ризики використання волонтерів у діяльності політичних партій покладаються не на них, а на державу.

2.2 Правові засоби цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями

Проблематика, пов'язана із визначенням сутності та видів засобів правового регулювання активно привертає увагу дослідників, що пояснюється важливістю правових засобів для забезпечення ефективного функціонування механізму правового регулювання. Правові засоби виступають з'єднуючою ланкою між правовою нормою і практичною її реалізацією у суспільних відносинах. Правова норма, не підкріплена відповідними правовими засобами, залишається декларативною. Особливу важливість правові засоби набувають для суб'єктів сектора безпеки і оборони. Їх особливий правовий статус обумовлює наявність в них унікальних повноважень, які, у тому числі, включають можливість застосовувати засоби примусу, здійснювати збройний захист інтересів держави. Оскільки суб'єкта сектора безпеки і оборони під час правового режиму воєнного стану потребують великої кількості фінансових, матеріальних, кадрових та інших ресурсів, визначення правових засобів, за допомогою яких вони можуть накопичувати вказані ресурси, уявляє надзвичайну вагомість [129]. Що стосується важливості ефективного правового регулювання застосування правових засобів волонтерськими організаціями, то вона обумовлена залученням коштів фізичних та юридичних осіб, які висловили свій намір направити їх на допомогу Збройним Силам України та іншим військовим формуванням, цивільним особам, що знаходяться у містах ведення бойових дій та потребують особливого захисту, тощо.

Питання, пов'язані із визначенням сутності правових засобів, розглядали у своїх роботах такі науковці, як Н. Заяць [130], Л.Кондуфорова [131], О. Кузьменко, В. Чорна та А. Брода [132], І.Калаур [133], С.Курило [134], О.Мельничук [135], І. Настасик [136], І.Павлюков [137], Т.Пашук [138],

П. Рабінович [139], В. Тацій [140], М. Швайка [141] та інші науковці. Однак слід сказати, що проблематика, пов'язана із застосуванням правових засобів Збройними Силами України та волонтерськими організаціями ще недостатньо висвітлена у наукових працях.

Категорія правових засобів є надзвичайно важливою для розуміння дії правових механізмів, адже саме правові засоби дозволяють втілити цілі законодавця у площину суспільних відносин. Розуміння правових засобів як сукупності способів та методів правового регулювання походить з інструментальної теорії права, де означенні засоби сприймалися перш за все як правовий інструмент, за допомогою якого відбувається втілення абстрактної правової норми у поведінку суб'єктів суспільних відносин. Правові засоби як універсальна категорія притаманні всім без виключення галузям права, хоча, безумовно, в кожній з них вони мають свої відмінності. Хотілось також сказати про те, що правові засоби мають певні особливості, обумовлені властивостями правового регулювання. У галузях права, в яких більше значення належить диспозитивному методу, правові засоби характеризуються більшою розгалуженістю, а їх застосування передбачає наявність у суб'єктів великої кількості дискреційних повноважень. Натомість, у публічних галузях права спостерігається тенденція до уніфікації правових засобів та обмеження волі суб'єктів правозастосування, особливо посадових осіб органів публічної влади щодо їх вибору. Що стосується сектора безпеки і оборони України, то використання його суб'єктами правових засобів має відбуватися у суворій відповідності до Конституції України та законів, які регулюють їх правовий статус. З огляду на це проблема наявності прогалин у деяких правових актах, які регулюють діяльність військових формувань, зокрема, у Законі України «Про Збройні Сили України», не дозволяє досягти правової визначеності у встановленні кола дозволених до використання правових засобів, у тому числі у сфері взаємодії з волонтерськими організаціями, що було описано у попередньому підрозділі.

Але для того, щоб підготувати обґрунтовані пропозиції для вдосконалення правового регулювання у певній сфері суспільних відносин, доцільно звернутися до положень правової теорії і на підставі доктринального аналізу визначити поняття та види правових засобів, які застосовуються під час цивільно-військової взаємодії. Це ускладнюється наявністю різних підходів до сутності правових засобів, які можуть сприйматися надзвичайно широко: як будь-які правові явища, за допомогою яких може здійснюватися вплив на правові відносини (від правових ідей та доктрин до безпосередньо заходів юридичної відповідальності). Інші підходи передбачають більш вузьке розуміння досліджуваної категорії і розгляд означених засобів в якості елементів механізму правового регулювання. Кожен з зазначених підходів має свої переваги та недоліки, але оскільки метою нашого дослідження є перш за все вироблення правової моделі цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями, вважаємо за доцільно зупинити увагу на тих видах правових засобів які можуть обумовлювати ефективність означеної взаємодії та сприяти її розвитку [142].

Правовим засобам, які використовуються у системі цивільно-військової взаємодії Збройних Сил України та волонтерських організацій, притаманні такі ознаки. По-перше, це *формальна визначеність*. Вказана ознака передбачає, що правові засоби, які використовуються для організації та здійснення взаємодії, мають бути вербалізовані і закріплені у правових актах, які регулюють діяльність суб'єктів взаємодії (у першу чергу – на законодавчому рівні). Сфера, в якій діють сили оборони взагалі і Збройні Сили України зокрема, є надзвичайно чутливою в аспекті запобігання зловживанню повноваженнями, тому права, обов'язки, гарантії, відповідальність суб'єктів, що належать до військових формувань, мають бути визначені законом. Це виступає запорукою прозорості їх діяльності та відкритості для демократичного цивільного контролю. Крім того, формальна

визначеність обумовлює доступність і зрозумілість змісту правових норм для правокористувачів, представників як сил оборони, так і громадянського суспільства. Прикладами, які свідчать про відсутність у досліджуваній сфері формальної визначеності, є наведені нами у попередньому підрозділі випадки необхідності доктринального тлумачення поняття організацій, які можуть залучати волонтерів, відсутність визначення на законодавчому рівні військової частини, тощо.

В якості наступної ознаки правових засобів у досліджуваній нами сфері слід назвати їх *загальнообов'язковість*. Такі правові засоби мають породжувати для всіх учасників суспільних відносин у сфері цивільно-військової взаємодії права, яким кореспондують обов'язки інших суб'єктів, а також механізми гарантування таких прав та настання юридичної відповідальності за недодержання законодавчих приписів. Загальнообов'язковість як ознака правових засобів породжує у суб'єктів правозастосування високий рівень правової культури та правосвідомості, оскільки при цьому виникають логічні та зрозумілі правові механізми здійснення волонтерської діяльності, отримання та використання волонтерської допомоги.

Як наступну ознаку правових засобів, що використовуються у цивільно-військовій взаємодії, слід назвати їх *системність*. Будь-яка правова норма існує не у повітрі, вона є складовою частиною певного правового акту, який, у свою чергу, входить до певного правового інституту, правової галузі тощо. Сукупність правових норм об'єднується замислом законодавця щодо цілі правового регулювання і має сприяти досягненню важливих для всього суспільства результатів. У випадку цивільно-військової взаємодії таким результатом є підвищення боєздатності військових формувань, більш надійний захист цивільного населення в районах ведення бойових дій та зміцнення всього сектору безпеки і оборони для забезпечення виконання його функцій щодо оборони України, відновлення її територіальної

цілісності та відсічі повномасштабні збройній агресії російської федерації. Системність правового регулювання передбачає його узгодженість – від документів найвищого рівня, Конституції України в якій закріплені базові засади діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, до підзаконних правових актів, в яких відображено особливості застосування певних правових норм під час здійснення різних видів цивільно-військової взаємодії. Факторами, які сприяють порушенню системності правових засобів, є наявність суперечностей та правових прогалин, приклади яких ми наводили у попередньому підрозділі (зокрема, невизначеність моменту набуття та припинення правового статусу волонтера).

Наступною властивістю досліджуваних правових засобів у сфері цивільно-військової взаємодії є їх *гарантування державою*. Для цього у демократичних правових державах функціонують незалежні системи судової влади, які, за допомогою здійснення правосуддя, відновлюють порушені права та інтереси учасників суспільних відносин, а також можуть притягати до відповідальності суб'єктів, що порушують правові приписи. Гарантованість правових засобів державою також передбачає діяльність правоохоронних органів, які, залежно від своїх індивідуальних функцій, встановлюють наявність порушень правових норм, ступінь вини суб'єктів у вказаному порушенні, та, відповідно до встановлених процедур, здійснюють заходи щодо відповідного процесуального оформлення порушень правових приписів, що включає і збирання доказів. Як приклад гарантування правових засобів державою можна навести рішення Вільногірського міського суду Дніпропетровської області у справі № 174/79/17 від 17 січня 2018 року, яким було встановлено факт безпосередньої участі волонтера в забезпеченні проведення антитерористичної операції в період 2014-2015 років із перебуванням на території поблизу с. Осикове Старобешівського району Донецької області, с. Новокатеринівка Старобешівського району Донецької області, с. Червоносільське Амвросіївського району Донецької області,

с. Дзеркальне Амвросіївського району Донецької області, м. Зугрес Донецької області, де він, як представник Всеукраїнської громадської організації «Союз «Народна пам'ять», залучався наказами керівника Антитерористичного центру при СБ України та на підставі рішень начальника Генерального штабу Головнокомандувача Збройних Сил України для виконання службових (бойових) завдань з пошуку та евакуації тіл загиблих військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України та інших військових формувань з території проведення АТО, чим захищав незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України та брав безпосередню участь в забезпеченні проведення антитерористичної операції [143].

Слід також сказати, що державні гарантії мають своєю невід'ємною складовою застосування примусу, мета якого полягає у поверненні суспільних відносин у стан, який існував до початку здійснюваних окремими суб'єктами порушень правових норм. Категорія примусу належить до надзвичайно детально досліджених у правовій науці, тому не ми не вважаємо на доцільне зупинити на ній увагу. Разом з тим хотілося б сказати, що з-поміж різноманітних підходів до проблеми примусу у правових дослідженнях ми приєднуємося до думки таких авторів, як М. Ковалів [144], Т. Коломоєць [145] та М. Смокович [146]. Також слід згадати складну дилему, яка виникає при забезпеченні евакуації цивільного населення, що мешкає поблизу лінії бойового зіткнення, і полягає у поєднанні необхідності додержання конституційних прав і свобод людини із необхідністю забезпечити збереження життя такої людини, у тому числі неповнолітньої, шляхом її евакуації із небезпечних районів. Проблема так званої примусової евакуації активно обговорюється нині науковцями та практиками [147-149], однак її ще не можна віднести до категорії остаточно вирішених і підкріплених несуперечливими правовими засобами.

Цілеспрямованість як ознака правових засобів у сфері цивільно-військової взаємодії означає направленість правових засобів на досягнення встановлених державою цілей та завдань. Такі цілі можуть носити стратегічний, тактичний або оперативний характер і характеризуватися достатньо розгалуженістю, що вимагає постійного оновлення і коригування стратегічних документів держави, в яких визначаються мета та завдання взаємодії між сектором безпеки і оборони і громадянським суспільством. З приводу цілеспрямованості правових засобів у сфері цивільно-військової взаємодії хотілося відзначити наявність суттєвих прогалин, пов'язаних з непослідовністю нормотворців. Так, наприклад, у Стратегії «Военної безпеки України» (2021) серед умов підготовки і ведення оборони названо урахування «набутого Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони досвіду ведення бойових дій, цивільно-військового співробітництва та взаємодії з волонтерським рухом» [54], але ці положення не знаходять свого подальшого розвитку у тексті Стратегії, і такі приклади, на жаль, є непоодинокими.

Наступною ознакою досліджуваних правових засобів є їх *інструментальність*. Правові засоби мають прагматичний характер, оскільки їх застосування передбачає перетворення вербально-теретичної правової матерії у конкретну правову поведінку. Встановлення на рівні правового акту певного права потребує застосування широкого спектру правових інструментів для того, щоб вказане право могло реалізуватися у діяльності суб'єкта правовідносин. Так, надання волонтерської допомоги та її отримання передбачає наявності низки правових інструментів, зокрема, договору про волонтерську допомогу, наділення певних військових посадових осіб повноваженнями отримувати таку допомогу, а також наявність системи звітності про використання наданих матеріальних цінностей.

Наступною ознакою яка вирізняє правові засоби цивільно-військової взаємодії, є їх *змінюваність*. З моменту початку збройної агресії російської

федерації проти України у 2014 році потреби військових формувань та рівень захищеності цивільного населення в районах ведення бойових дій зазнали значних змін, відповідно, активність волонтерських організацій та волонтерів постійно намагалася врахувати такі зміни для того, щоб оптимально виконати свої завдання. Динамічні коливання ситуації на лінії бойового зіткнення, у сфері міжнародних відносин, а також настроїв українського суспільства, які напряду впливають на кількість осіб, що бажають долучитися до допомоги Збройним Силам України та іншим військовим формуванням, безпосередньо впливають на правові засоби цивільно-військової взаємодії.

З ознакою змінюваності певною мірою пов'язана ознака *легітимності*, яка передбачає наявність визнання та схвалення суспільством визначених державою правових інструментів, що має сприяти їх добровільному використанню з додержанням всіх правових норм. Не є секретом, що під час правового режиму воєнного стану в українському суспільстві значною мірою поширилися тенденції правового нігілізму, які передбачають нехтування деякими суб'єктами правовими вимогами [150; 151]. Це відображається і на рівні лексики, яку використовують деякі суб'єкти правозастосування, говорячи про політичні рішення, емоційні рішення тощо, знаходячи в цьому пояснення відступлення від правових норм. На нашу думку, у правовій демократичній державі, якою є Україна, всі рішення мають бути виключно правовими, а у випадку прийняття неправових рішень останні мають бути скасовані в адміністративному або судовому порядку. Разом з тим, саме в сфері взаємодіє між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями знаходиться проблемна зона схваленого суспільством відступу від правових приписів у вигляді визнання прийнятності залучення волонтерами коштів фізичних та юридичних осіб, які будуть використані в якості волонтерської допомоги.

Правовим засобам у досліджуванні нами сфері також притаманна властивість *конфліктної стійкості*, яка дозволяє ефективно використовувати правові інструменти навіть у разі певного соціального напруження та наявності суперечностей між суб'єктами взаємодії. Сфера відносин між державою та громадянським суспільством завжди характеризується наявністю певних соціальних конфліктів, що не можна вважати недоліками означеної взаємодії, оскільки конфлікти дозволяють прояснити цілі суб'єктів та причини їх невдоволеності станом речей, які склався на певний момент часу. Соціальні конфлікти дають змогу не тільки більш повно задовольняти потреби суб'єктів правовідносин, а й досягати більш високих стадій розвитку співпраці інституції держави та населення для вирішення їх спільних завдань. Як приклад такого конфлікту у сфері цивільно-військових відносин можна навести зростання незадоволеності ветеранської спільноти діяльністю Міністерства у справах ветеранів України у сфері проведення ветеранської політики, що призвело до зміни керівного складу цього органу виконавчої влади та оновленні пріоритетів його роботи [152; 153].

Аналіз визначених вище ознак і властивостей правових засобів цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями дозволяє сформулювати наступну дефініцію. Правові засоби цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями – це формалізована у законодавстві і гарантована державою сукупність правових явищ (правових інструментів і дій, пов'язаних з їх застосуванням), спрямованих на досягнення правовими способами зростання боєздатності і зменшення втрат військових формувань та зміцнення захисту цивільного населення від наслідків терористичних атак держави-агресора.

Як свідчить наведений вище аналіз, правові засоби цивільно-військової взаємодії в цілому характеризуються достатньою ефективністю і дозволяють виконувати завдання, що стоять перед Збройними Силами України і

волонтерськими організаціями. Разом з тим їм притаманна низка недоліків, зокрема: прогалини в їх формальній визначеності, недостатня системність, правові лакуни у сфері цілеспрямованості.

Характеризуючи види правових засобів у досліджуваній сфері, хотілося б сказати, що їх класифікації характеризуються надзвичайною розгалуженістю та великим обсягом: наприклад, І. Павлюков виокремлює за різними підставами 24 види правових засобів [154, Сс.44], Р. Авдюгін, аналізуючи роботи науковців, виокремлює 40 видів правових засобів [155, с.313] тощо. Враховуючи, що за широкого підходу до змісту правових засобів до них можуть бути віднесені всі правові явища, на нашу думку, надмірні за кількістю елементів класифікації втрачають свою прагматичну цінність, оскільки увага дослідника розпорошується між суттєвими і несуттєвими для певної сфери суспільних відносин феноменами. Враховуючи мету та завдання нашого дисертаційного дослідження, доцільно зосередити увагу на тих правових засобах, які безпосередньо впливають на якість цивільно-військової взаємодії.

Перш за все слід сказати, що залежно від галузі права правові засоби у сфері цивільно-військового співробітництва поділяються на конституційно-правові, адміністративно-правові, адміністративно-процесуальні, цивільно-правові, цивільно-процесуальні, військово-правові, міжнародно-правові, фінансово-правові, кримінально-правові та кримінально-процесуальні. Цей перелік може бути доповнений, але ми намагалися вказати найбільш значущі для розвитку цивільно-військової взаємодії галузі.

Право громадян України брати участь в управлінні державними справами напряму стосується і сфери взаємодії між Збройними Силами України і волонтерськими організаціями, оскільки за допомогою цивільно-військової взаємодії громадяни отримують можливість впливати на стан справ у державі, надаючи певну допомогу військовим формуванням (у теперішній час – для відсічі повномасштабній російській збройній агресії, а у

період мирного стану – для вирішення їх поточних завдань). Оскільки Конституція України [1] містить норми прямої дії, цього достатньо для того, щоб учасники правовідносин мали змогу реалізовувати їх у своїй повсякденній діяльності. Разом з тим, положення Основного Закону знайшли своє відображення у низці інших законів України, які можна розглядати у контексті правових засобів цивільно-військового співробітництва за галузевою ознакою.

Так вирішення адміністративних справ і прийняття адміністративних актів врегульовано важливим актом адміністративного законодавства – Законом України «Про адміністративну процедуру» [156]. Безумовно, положення цього правового акту не поширюється на порядок проходження військової служби, однак сфера взаємодії військових і цивільних не пов'язана напряму з процесами проходження означеної служби, а включає процеси формування між ними у тому числі адміністративно-правових відносин, частина з яких належить до адміністративно-процедурних, що вимагає врахування вимог названого вище Закону. Так, зокрема, Законом України «Про адміністративну процедуру» внесено суттєві зміни у порядок розгляду скарг та заяв громадян, які раніше регулювалися Законом України «Про звернення громадян» [157], але після прийняття профільного закону про адміністративну процедуру закон про звернення громадян буде регулювати не всі звернення в їх старому розумінні, а лише подання пропозицій. Натомість, скарги та заяви мають відповідати вимогам закону про адміністративну процедуру.

Серед важливих для цивільно-військової взаємодії актів законодавства слід також назвати Кодекс України про адміністративні правопорушення, який містить склади адміністративних деліктів, що можуть супроводжувати взаємодію військових та цивільних (наприклад, ст.172-13 цього правового акту передбачає адміністративну відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем) [158].

Крім того, широкий спектр актів адміністративного законодавства містить положення, в яких закріплено адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади, військових формувань, громадських організацій тощо. Всі вони можуть бути учасниками цивільно-військової взаємодії, і, відповідно, їх права обов'язки та відповідальність будуть мати адміністративно-правовий характер і регулюватися відповідними адміністративно-правовими актами.

Отже, правові засоби, які містяться в актах адміністративного законодавства і в яких закріплено адміністративно-правові способи та засоби цивільно-військової взаємодії, належать до групи адміністративно-правових засобів. Слід сказати, що не всі адміністративно-правові акти містять виключно адміністративно-правові норми, в яких визначено адміністративно-правові засоби. Законодавству притаманна певна еkleктичність, що передбачає наявність в правових актах однієї галузі права норм, які скоріше належать до іншої галузі. Так, наприклад, договори про здійснення волонтерської діяльності і надання волонтерських послуг одночасно належатимуть до декількох галузей права, зокрема, до адміністративного, оскільки однією зі сторін цього договору є Збройні Сили України як державна інституція, що утримуються за кошти державного бюджету України, а сама природа договору носить некомерційний характер, а ближче по своїй природі до адміністративних договорів. Зокрема, договір про волонтерську діяльність за своїми основними положеннями є близьким до адміністративних договорів. Однак, оскільки волонтерська діяльність передбачає надання волонтерської допомоги у вигляді здійснення робіт або надання послуг, ці питання почасти регулюються нормами цивільного права, тому важливим джерелом, в якому закріплено особливості правових засобів у сфері цивільно-військової взаємодії, є Цивільний кодекс України [159].

Фінансово-правова природа волонтерської діяльності знайшла своє відображення у Податковому кодексі України, норми якого ми вже цитували вище і який передбачає особливий порядок оподаткування діяльності,

пов'язаної з публічним збором коштів. Отже Податковий кодекс України належить до важливих джерел, в яких містяться характеристики фінансово-правових засобів взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. Слід також сказати, що, враховуючи неоднорідність предмету взаємодії, який може охоплювати різноманітні сфери суспільних відносин, перелічити всі правові джерела, в яких містяться правові засоби цивільно-військової взаємодії, було б досить складно, оскільки такий перелік включав би сотні законів України та тисячі підзаконних правових актів, залежно від того, яка саме сфера (науково-технічна, військово-технічна, інформаційна, логістична, психологічна, виховна чи інша) визначає особливості предмету співробітництва. Разом з тим, для всіх правових засобів, що належать до різних галузей права, характерною є їх формально визначеність та їх закріплення компетентними органами державної влади у правових актах, прийнятих у межах своїх повноважень.

Найбільш поширеною класифікацією правових засобів є їх поділ на регулятивні та охоронні, що знайшло своє відображення в багатьох наукових публікаціях [160; 161]. Стосовно сфери цивільно-військової взаємодії хотілось би сказати, що регулятивним правовим засобам притаманна достатньо висока дискреційність, оскільки багато питань взаємодії вирішуються не за встановленими законодавством алгоритмами, а відповідно до вибору суб'єктів вказаної взаємодії. Це характеризує особливість взаємодії між громадянським суспільством та державою, яка не може носити заздалегідь визначений характер, завжди має бути місце для вільного волевиявлення суб'єктів. Так, відповідно до ст. 8 Закону України «Про волонтерську діяльність» Збройні Сили України як отримувачі волонтерської допомоги мають право на вільний вибір суб'єктів по взаємодії, від яких вони, власне, таку допомогу будуть отримувати. Причому закон не потребує якоїсь аргументації для вибору тих чи інших суб'єктів або наявності якихось

обґрунтувань. Разом з тим, не можна плутати дискреційні повноваження і прогалини законодавства, які, як ми вже писали вище, притаманні цивільно-військовій взаємодії. Проблема удосконалення регулятивних правових засобів взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями має, на нашу думку, вирішуватися шляхом уточнення правового статусу обох суб'єктів взаємодії, що дозволить запобігти багатьох проблем, які виникають під час їх сумісної діяльності.

Що стосується охоронних правових засобів цивільно-військової взаємодії, то їх природа передбачає звернення до правових актів, в яких закріплено процесуальний порядок відновлення порушених прав та особливості притягнення до відповідальності за вчинення певних деліктів. Серед таких правових актів слід назвати Кримінальний кодекс України [162], Кодекс України про адміністративні правопорушення [158], Кримінальний процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Дисциплінарний статут Збройних Сил України та інші.

Так, наприклад, ст.201-2 Кримінального кодексу України містить склад кримінального правопорушення, яке полягає у незаконному використанні з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Як справедливо відзначає О. Музичук, нині «процедура розподілу гуманітарної допомоги залишається недостатньо налагодженою на рівні нормативно-правового регулювання, породжуючи середовище, сприятливе для корупційних проявів та інших правопорушень» [163]. Слід сказати, що вже напрацьовано судову практику застосування правових засобів, що містяться у вказаній статті. Так, наприклад, відповідно до рішення Вітовського районного суду Миколаївської області у справі № 477/2571/24 від 5 серпня 2025 року, мешканцем Первомайського району Миколаївської області було розроблено злочинний план, що полягав у отриманні за межами території України автомобілів від донорів у якості гуманітарної допомоги для потреб Збройних Сил України, транспортування їх

на територію України, проходження митного контролю вказаними автомобілями як предметами гуманітарної допомоги, шляхом зазначення у відповідних офіційних документах як одержувача благодійну організацію, та призначення предметів гуманітарної допомоги для потреб Збройних Сил України, що дає право на проведення спрощеної процедури перетину Державного кордону України. Після того, обвинувачений розташовував оголошення про продаж таких автомобілів на торгових майданчиках в мережі Інтернет з метою підшукування осіб, які хочуть придбати транспортні засоби, та безпосередньо здійснював продаж зазначених автомобілів, з метою отримання прибутку. З метою приховування слідів вчинення кримінального правопорушення обвинувачений продавав автомобілі, які є предметами гуманітарної допомоги, військовослужбовцям та складав акти приймання-передачі гуманітарної допомоги для створення видимості передачі автомобілів безкоштовно. Рішенням суду його було визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст.201-2 Кримінального кодексу України, та призначити йому покарання у виді 5 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади або займатися діяльністю, пов'язаною з обігом, розпорядженням і використанням гуманітарної допомоги строком на два роки та з конфіскацією майна [164, с.73].

Звертаючись до класичного розподілу правових засобів на стимулюючі і обмежуючі, хотілось би сказати, що їх застосування стосовно сторін взаємодії є дещо нерівномірним. Так, держава застосовує низку стимулюючих правових засобів до волонтерських організацій та волонтерів як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України. Сюди належать і особливості оподаткування вказаних суб'єктів, і особливості їх соціально-правового захисту, а також соціально-правового захисту їх сімей, якщо внаслідок трагічних подій, пов'язаних із здійсненням волонтерської діяльності або надання волонтерської допомоги, життю або здоров'ю волонтера буде спричинено шкоду. Натомість, до Збройних Сил України та військових частин як суб'єктів означеної взаємодії держава застосовує більшу

кількість обмежуючих правових засобів, зокрема, пов'язаних із сферою протидії та запобігання корупції. Військові посадові особи мають низку обмежень, пов'язаних із запобіганням конфлікту інтересів, що має бути враховано під час побудови взаємодії з волонтерськими організаціями. Втім, і до останніх держава застосовує обмежуючі засоби. Так, обмежується надання волонтерської допомоги збройним силам України без договору про провадження волонтерської діяльності з відповідною військовою частиною.

2.3 Напрями взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями в умовах правового режиму воєнного стану

Для оцінки успішності будь-якої взаємодії доцільно визначити її напрями та проаналізувати активність діяльності за кожним з них, а також ступень досягнення загальної цілі співробітництва завдяки заходам, що складають кожен напрям. У цьому полягає практичний аспект цивільно-військової взаємодії. Разом з тим, з огляду на суб'єктивний характер внутрішніх оцінок успішності, які здійснюють суб'єкти взаємодії, доцільно зупинити увагу на тих факторах які мають братися до уваги час оцінки доцільності вибору та активності здійснення діяльності за напрямками цивільно-військової взаємодії.

Як відомо існують дві основних системи оцінювання успішності, ефективності та продуктивності будь-якої діяльності: кількісний та якісний [165-167]. У разі використання кількісної системи показників акцент робиться на збільшенні заходів, які є найбільш типовими для певного виду взаємодії, а якість проведення вказаних заходів звичайно не береться до уваги. Як приклад негативного використання такої системи показників можна навести Операційний план заходів з реалізації у 2023-2025 роках Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, в якому як заходи, що мають позитивно вплинути на формування національної свідомості та патріотичних якостей юнацтва та дітей, визначено проведення не менше 20 заходів всеукраїнського та регіонального рівня за участю центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інших державних інституцій [168]. Враховуючи звичайний стиль та зміст виступів представників вказаних державних структур, які у своїх доповідях оперують статистичними показниками, звітують про здійснену певний період часу діяльність тощо,

важко прогнозувати, що ця інформація буде настільки доступною, а головне – цікавою для дітей та юнацтва, що одразу викличе зростання в них рівня національної ідентичності та патріотичних якостей.

Кількісний підхід Україна успадкувала від радянської системи, в якій велика увага приділялася зовнішній формі та масовості, а якість впливу на учасників формальних заходів звичайно не бралася до уваги. Втім, повна відмова від якісних показників була б, на наш погляд, помилковою, оскільки вони дозволяють оцінити активність суб'єктів взаємодії з точки зору структурування їх діяльності.

Якісна оцінка реалізації діяльності відповідно до певних напрямів взаємодії передбачає визначення успішності таких заходів учасниками таких заходів, а також експертами, які демонструють глибокий рівень розуміння ситуації та володіють спеціальними знаннями для здійснення такого оцінювання. Експертне оцінювання має низку позитивних аспектів, які, стосовно системи Збройних Сил України, вже були предметом наукового вивчення [169; 170]. Однак експертне оцінювання також має свої вади. Перш за все це пов'язано з тим, що внутрішнє оцінювання у межах корпоративної системи часто буває необ'єктивним, оскільки негативні оцінки можуть безпосередньо впливати на відношення керівників до своїх підлеглих, аж до настання певних дисциплінарних наслідків. Тому внутрішнє оцінювання успішності реалізації напрямів діяльності великих державних структур рідко демонструє об'єктивні оцінки. Для підвищення об'єктивності здійснюваної діяльності більш доцільним являється запрошення організацій, які не пов'язані з об'єктом оцінювання системою відносин координаційного, реординаційного чи іншого управлінського характеру, а також володіють необхідним методологічним інструментарієм. Для підвищення рівня об'єктивності оцінної діяльності такий підхід демонструється вже багатьма державними інституціями, наприклад, Національною поліцією України. Разом з тим, його використання для оцінювання діяльності Збройних Сил

України та інших військових формувань слід визнати обмеженим. Однією з причин цього є небажання розголошувати певну конфіденційну інформацію про внутрішні управлінські процеси, яка може бути відомою після оприлюднення звітів незалежних організацій, що здійснюють оцінну діяльність.

Окремо слід сказати про оцінювання з боку міжнародних організацій, яке носить дещо неоднорідний характер. Деякі звіти про цивільно-військову співпрацю оприлюднюються після наукового аналізу і об'єктивно відображують актуальний стан розвитку суспільних відносин у досліджуваній сфері. Однак іноді оприлюдненню звітів не передують проведення належних емпіричних досліджень і глибоке занурення у специфіку певної діяльності, що обумовлює поверховість деяких висновків та пропозицій. Більш детально питання про оцінювання цивільно-військового співробітництва міжнародними організаціями буде розглянуто нами у наступних підрозділах.

Отже, дослідження напрямів взаємодії між збройними силами України та волонтерськими організаціями має базуватися на поєднанні кількісного та якісного підходу, що дозволить скласти більш повне уявлення про активність і результативність діяльності за визначеними напрямами.

Проблеми, пов'язані з реалізацією напрямів цивільно-військової взаємодії та цивільно-військового співробітництва, розглянули у своїх роботах такі науковці, як С. Бесараб [171], С.Белай та Минько [172], В. Євсєєв та М. Голубок [173], О. Корольов [174], І. Коропатнік [175], В. Моторний [176], О. Ноздрачов [177], І. Ушаков [178], І. Чобіт [179], І. Шопіна [180], В. Шульгін [181] та інші автори. Разом з тим варто зазначити, що під час збройного конфлікту високої інтенсивності напрями цивільно-військової взаємодії постійно трансформуються, підлаштовуючись під актуальні потреби Збройних Сил України та громадянського суспільства. Отже, науковий пошук продовжується.

Вибір критеріїв розмежування напрямів цивільно-військової взаємодії може здійснюватися за багатьма підставами, що, власне, і має місце у наукових працях, присвячених окремим напрямам досліджуваного нами явища. Так, Д. Карамішев, Л. Гордієнко та М. Литвиненко виокремлюють як автономний напрям цивільно-військову взаємодія у сфері організації лікувально-евакуаційного забезпечення Збройних Сил України, участь у якій беруть, у тому числі, і представники громадянського суспільства. На думку авторів, дієвим інструментом розв'язання проблем лікувально-евакуаційного забезпечення Збройних Сил України є запровадження ефективних механізмів цивільно-військової взаємодії та налагодження діяльності відповідних структур, що передбачає зокрема формування організаційно-правових засад такої взаємодії в контексті реалізації воєнно-медичної доктрини України та на основі чіткого розуміння оперативних потреб у лікувально-евакуаційного забезпеченні військ в умовах воєнного стану [182, с.19]. Цілком поділяючи думку про важливість медичної евакуації, зауважимо, однак, що в світлі загального дослідження правових аспектів цивільно-військової взаємодії такий поділ уявляється недостатньо масштабним. Так само, занадто детально уявляється нам позиція вчених, які з-поміж пріоритетних напрямів діяльності у цивільно-військовій взаємодії виділяють надання гуманітарної допомоги, розробку соціально-економічної політики та медичний захист населення [183, с.169], оскільки у даній класифікації поєднані різнопорядкові заходи, які частково охоплюють одне одне (медичний захист населення звичайно розуміється як один з елементів соціально-економічної політики держави).

Заслуговує на увагу класифікація напрямів цивільно-військового співробітництва, яку розробили Р. Кайдалов, О. Бондаренко та Д. Павлов, і яка включає до себе отримання волонтерської допомоги в інтересах військ; налагодження зв'язку з міжнародними організаціями, фондами та волонтерськими рухами, а також координація з отримання та сприяння у

розподілі гуманітарної допомоги населенню у постраждалих від збройної агресії районах України; заходи щодо інформування населення та культурно-просвітницької роботи; участь у розшуку (а в деяких випадках і в обміні тілами) та здійсненні транспортування тіл полеглих захисників України, а також комунікація з родинами тих, хто загинув чи потрапив у полон або зник безвісти, через територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (колишні військові комісаріати); протидія ворожій пропаганді у соціальних мережах шляхом викриття неправдивих повідомлень противника і так званих «фейків», поширення офіційних інформаційних повідомлень від органів військового управління та уряду України [184, с.24-25]. Віддаючи належне глибині наукового аналізу авторів і наявності емпіричних даних, якими вони підтверджують свою аргументацію, зауважимо, однак, що у даному випадку мова йде не про цивільно-військову взаємодію, а про цивільно-військове співробітництво. Виходячи із положень Доктрини цивільно-військового співробітництва, цивільно-військова взаємодія є функцією останнього. Вказаний поділ не є національним винаходом, а базується на підході НАТО, відповідно до якого цивільно-військова взаємодія (Civil-Military Interaction) є одним з двох основних видів діяльності у сфері цивільно-військового співробітництва (Civil-Military Cooperation). Civil-Military Interaction визначається як «співпраця між військовими органами НАТО та невійськовими суб'єктами, спрямована на сприяння взаєморозумінню, що підвищує ефективність і результативність управління кризами, а також запобігання конфліктам та їх вирішення» [10]. Civil-Military Interaction включає інформаційно-просвітницьку роботу, взаємодію з невійськовими суб'єктами, цивільно-військові зв'язки (платформи або офіцери зв'язку), консультації та співпрацю. Жоден із цих видів діяльності не є ізольованим; вони пов'язані між собою і відображають певний етап взаємодії із суб'єктами [10].

Однак, як ми вже вказували вище, українська модель цивільно-військового співробітництва і цивільно-військової взаємодії має унікальні риси, які відсутні у класичній моделі НАТО. При цьому жодна з держав-учасниць НАТО не брала участь у тривалому повномасштабному збройному конфлікті на Європейському континенті протягом останніх 80 років. Отже, досвід України у сфері оптимальної побудови цивільно-військової взаємодії є новітнім і більш адекватним сучасним війнам, які корінним чином відрізняються від військових конфліктів ХХ століття.

Для розуміння сутності напрямів цивільно-військової взаємодії доцільно також звернутися до нормативно-правових актів, якими регулюється цивільно-військове співробітництво Збройних Сил України. Відповідно до п.3 Тимчасового положення про підрозділи цивільно-військового співробітництва угруповань військ, створених для участі у відбитті збройної агресії Російської Федерації, затвердженого наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 13 листопада 2022 року №299, підрозділи ЦВС угруповань військ беруть участь у: запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану (у межах компетенції); сприянні (з дотриманням вимог збереження державної таємниці та недопущення витоку інформації з обмеженим доступом) суб'єктам цивільного середовища в отриманні об'єктивної, достовірної, оперативної інформації про зміни в обстановці та діяльність ЗС України (сил оборони), в першу чергу у разі виникнення загрози життю та здоров'ю мирного населення, запровадженні певних обмежень конституційних прав та свобод з метою недопущення (припинення) поширення неправдивих чуток, панічних настроїв цивільного населення тощо; організації доступу ремонтних та піротехнічних бригад до місць проведення робіт щодо відновлення пошкодженої і зруйнованої інфраструктури, очищення місцевості, об'єктів господарювання, інфраструктури від вибухонебезпечних предметів; організації доступу медичного персоналу, представників вітчизняних та

міжнародних гуманітарних (благодійних) організацій до суб'єктів та об'єктів цивільного середовища з метою з'ясування існуючих потреб та надання відповідної допомоги; сприянні спеціальним групам, які створені місцевими адміністраціями на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 698 та виконують гуманітарну місію, спрямовану на вилучення тіл (останків) осіб, померлих (загиблих) у зв'язку із збройною агресією проти України; виконанні заходів з вилучення (ексгумації), транспортування (евакуації) тіл (останків) загиблих, пошуку зниклих безвісти (у рамках реалізації гуманітарного проекту ЗС України "НА ЩИТІ") та комплексу репатріаційних заходів [122].

Виходячи із наведеного вище аналізу, з урахуванням поняття цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями, яка розуміється як універсальна, стратегічно орієнтована, інтерактивна система зв'язків і відносин між Збройними Силами України та інститутами громадянського суспільства, яка постає як безперервний процес взаємного впливу та об'єднання ресурсів (людських, матеріальних, фінансових, наукових, виробничих та ін.) для досягнення спільного результату (забезпечення боєздатності армії, захисту населення та функціональної стійкості публічного управління, що є атрибутивною ознакою життєздатності демократичної системи в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності), можна виокремити наступні напрями досліджуваного виду взаємодії.

По-перше, це *інформаційно-аналітичний напрям* взаємодії Збройних Сил України і волонтерських організацій, який включає діяльність, спрямовану на обмін, аналіз та поширення даних для підвищення ефективності військових операцій та захисту цивільного населення [185]. Цей напрям, у свою чергу, включає у якості під напрямів: а) протидію пропаганді та дезінформації російської федерації; викриття неправдивих повідомлень та «фейків» противника в соціальних мережах та інших

інформаційних каналах; поширення у соціальних мережах і месенджерах офіційних інформаційних повідомлень від органів військового управління та уряду України для забезпечення населення достовірними даними; б) збір та аналіз інформації про стан цивільного середовища (збір оперативних даних про потреби та стан цивільного населення у постраждалих районах (наявність руйнувань, стан критичної інфраструктури, необхідність в гуманітарній допомозі), надання військовим командуванням аналітичних звітів про настрої в суспільстві, рівень довіри до влади, потенційні джерела соціальної напруги або конфліктів; в) обмін інформацією між військовими частинами та волонтерами щодо логістичних маршрутів, місць скупчення внутрішньо переміщених осіб та потенційно небезпечних зон. Слід погодитися з О. Кутковим щодо того, що «планування операцій, підготовку інформації з питань ЦВС, аналіз політичних, економічних, соціальних та інфраструктурних умов цивільного середовища. ЦВС на цьому етапі забезпечують підготовку командирів та особового складу до взаємодії з цивільними організаціями і населенням, що є основою успішного виконання завдань» [186, с.99].

Як зазначається у звіті «Роль цивільно-військового співробітництва у захисті цивільного населення: Досвід України»: «Однією з найважливіших функцій ЦВС на нинішньому етапі війни є допомога в оцінюванні операційного середовища за політичною, військовою, економічною, соціальною, інформаційною та інфраструктурною складовими (ПВЕСІІ), а також розробка покрокового плану евакуації цивільного населення та запобіжних заходів для мінімізації шкоди цивільному населенню. Аналіз ПВЕСІІ проводять для того, щоб дати військовим цілісне уявлення про цивільне середовище, та як усі ці фактори можуть сприяти або перешкоджати успішному виконанню бойового завдання. Він може мати вирішальне значення для забезпечення того, що військові сприятимуть захисту цивільного населення і не завдаватимуть йому шкоди під час ведення

бойових дій. Підхід ПВЕСІІ не тільки став частиною процесу підготовки офіцерів ЦВС, але і його почали застосовувати в процесі прийняття рішень військовим командуванням. Наприклад, офіцери ЦВС оперативного командування «Північ» використовують цей підхід для оцінки цивільного середовища та активно залучені до планування військових операцій» [187].

По-друге, це *підтримуючий антикризовий напрям* (евакуація населення, попередження гуманітарних катастроф внаслідок терористичних атак противника шляхом забезпечення базових фізіологічних потреб населення та відновлення функціонування об'єктів критичної інфраструктури, запобігання конфліктів та їх вирішення, транспортування тіл полеглих захисників України, соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей; захист культурної спадщини; заходи з реінтеграції і постізоляційного супроводу військовослужбовців, звільнених з полону держави-агресора, пошукові і репатріаційні заходи, у рамках Гуманітарного проєкту ЗС України «НА ЩИТІ» та ін.).

Цивільно-військова взаємодія при евакуації населення передбачає надзвичайно широкий спектр дій, пов'язаних із реалізацією наступних завдань. Розробляючи план потенційного вивезення громадян з небезпечних зон, необхідно встановити та проаналізувати такі аспекти: а) безпечні шляхи для переміщення людей, локації для їхнього збору та осередки тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб (ВПО); б) дії, необхідні для спрямування цивільного населення на визначені евакуаційні маршрути; потребу в додатковій армійській підтримці для створення гарантованої безпечної зони; в) визначення потреби у залученні додаткових військових сил та засобів для забезпечення процесу вивезення (включно з медичним забезпеченням та транспортом), потреби у додатковому контролі та ідентифікації громадян до їх прибуття у збірні пункти, а також, якщо такий контроль є обов'язковим – хто його здійснюватиме та яким чином буде організовано процес перевірки окремо для різних категорій осіб (чоловіків,

жінок та дітей); г) методи інформування військових частин про місця збору цивільних осіб та ефективні канали донесення цієї інформації до самого населення [188, с.87].

Роль цивільно-військової взаємодії під час надання гуманітарної допомоги полягає у наступному. Гуманітарна допомога надається у відповідь на природні та антропогенні катастрофи, які спричинили масові людські страждання. Військовий внесок у надання гуманітарної допомоги є обмеженим за обсягом і тривалістю та являє собою винятковий захід, коли вичерпані інші можливості держави. Військовий внесок може включати широкий спектр ресурсів, таких як інформація, особовий склад, матеріально-технічні засоби, обладнання, засоби зв'язку, спеціальні знання та підготовка тощо.сприянні Збройними Силами України діяльності гуманітарних та інших організацій щодо якнайшвидшого надання гуманітарної (невідкладної медичної) допомоги цивільному населенню [8]. Слід звернути увагу на те, що правове регулювання відносин у сфері надання гуманітарної допомоги здійснюється відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу» [189] та постанови Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 927 «Деякі питання організації ведення автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги», що передбачає, що «на період воєнного стану діє спрощений механізм визнання товарів гуманітарною допомогою, пропуску через митний кордон України та митного оформлення, отримання, надання, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги, що ввозиться на митну територію України, а також механізм визнання, оформлення, надання, розподілу товарів гуманітарної допомоги» [190].

Як справедливо вказують О. Кутков і М. Сотніченко, в умовах тривалої збройної агресії росії проти України питання соціально-психологічної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей набувають особливої актуальності. Учасники бойових дій стикаються з численними викликами, які охоплюють як фізичні, так і психоемоційні аспекти їхнього життя.

Повертаючись до мирного середовища, військові часто стикаються з труднощами в соціальній адаптації, відчуженням від суспільства, проблемами працевлаштування та відновленням довірливих стосунків у сім'ї. Члени сімей військовослужбовців також зазнають постійного стресу, спричиненого тривалим очікуванням рідних, невизначеністю майбутнього та необхідністю виконання додаткових соціальних і економічних обов'язків. Відсутність належної підтримки з боку державних та громадських інституцій може призвести до погіршення психічного здоров'я, соціальної ізоляції, конфліктів у сім'ї та зниження якості життя. На сьогодні існуюча система соціально-психологічної підтримки в Україні залишається недостатньо розвиненою та потребує комплексного підходу, що враховує індивідуальні потреби військовослужбовців та членів їх сімей. Проблема виникає не тільки в нестачі кваліфікованих фахівців, але й у недостатній координації між кращими структурами, виключеними єдиною державною стратегією та обмеженим доступом до якісних реабілітаційних програм у віддалених регіонах країни [191].

Правове регулювання у цій сфері цивільно-військової взаємодії здійснюється відповідно до Порядку організації діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2024 р. № 948 [192], а також Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 29 січня 2025 р. № 59 [193].

Види діяльності, які включає до себе означений напрям, достатньо різноманітні. Так, наприклад, на основі укладеного меморандуму про співпрацю між Генеральним штабом Збройних Сил України та компанією «Нова пошта», передбачено безоплатну пересилку особистих речей та документації, що належать військовослужбовцям. Ця послуга надаватиметься

сім'ям оборонців, які наразі утримуються в полоні, вважаються зниклими безвісти або віддали життя, захищаючи державу. Організаційне забезпечення перевезення покладено на фахівців із цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України (що працюють у напрямку служб супроводу) в рамках спеціалізованої ініціативи «Гуманітарна Нова пошта». На початку поточного року було запущено експериментальний етап цієї програми, який охопив десять військових бригад, що представляють різні роди військ ЗСУ. Наразі сфера дії проєкту розширена – він поширюється на Сухопутні війська, Десантно-штурмові війська, Морську піхоту, Сили територіальної оборони, Сили безпілотних систем та інші формування Збройних Сил України, які виконують завдання із захисту країни [194].

Підтримуючий напрям цивільно-військової взаємодії передбачає також підтримку волонтерськими організаціями і всім громадянським суспільством військових частин для підвищення рівня їх боєздатності і спроможності виконувати покладені на них завдання [195]. Так, наприклад, з 2014 року Фонд «Повернись живим» зібрав для армії понад 17 мільярдів гривень і став першою благодійною організацією в Україні з правом закупівлі та імпорту товарів військового та подвійного призначення. За цей час Сили оборони отримали від «Повернись живим» ударний комплекс Bayraktar TB2, понад 90 розвідувальних безпілотних комплексів, 12 704 квадрокоптери, 43 677 FPV-дронів, а також 12 156 одиниць тепловізійної та нічної оптики. Для підрозділів армії також було придбано понад 5 400 одиниць колективного піхотного озброєння: гранатомети, кулемети, міномети та 100 снайперських гвинтівок. Після початку повномасштабного вторгнення обсяги допомоги зросли у рази. Лише за цей час військо отримало 2 289 пікапів, 64 мобільні пункти керування БПЛА, 13 броньованих машин, 10 мобільних майстерень техобслуговування та 24 кейсеваки для евакуації поранених. Результатом стратегічної співпраці з Міністерством оборони стали масштабні проєкти. Серед них «Армія+» та «Оберіг», спрямовані на вдосконалення підготовки та

підтримки військових. А в межах Project 61 Фонд розробив і передав Повітряним Силам перші в Україні мобільні комплекси для обслуговування літаків F-16. Важливим напрямом є також посилення протиповітряної оборони та впровадження нових технологій у боротьбі з ворожими дронами-розвідниками й ударними безпілотниками, адже «Шахеди» атакують українські міста щодня, і військо потребує оперативних рішень [196]. У 2025 році вказаний Фонд закупив і передав десять 120-міліметрових мінометів вартістю майже 11 мільйонів гривень [197].

Створений у 2020 році Фонд Сергія Притули, відповідно до звіту цієї організації за 2024 рік, закуповує такі моделі розвідувальних дронів: DJI Mavic 3, DJI Mavic 3T, DJI Matrice 30, DJI Matrice 300, DJI Matrice 350 та Autel Max 4T. Ці «очі в небі» допомагають військовим контролювати позиції та виявляти ворога без ризику для життя. Окрім розвідувальних дронів, фонд забезпечує армію розвідувальними БПЛА: Лелека-100, Фурія, Валькірія, Shark, EOS c VTOL, PD-1, PD-2, МАРА, ГОР, Чаклун, Sirko, Poseidon, Vector, FlyEye, Spectator M1, PD-1, PD-2 [198].

Формуючий напрям цивільно-військової взаємодії передбачає формування національної ідентичності, сумісне здійснення військово-патріотичного виховання, підготовку військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань для роботи з громадськістю, у тому числі у підрозділах цивільно-військового співробітництва. Як справедливо вказує О. Ноздрачов, перелік соціальних та правових чинників, які визначають цивільно-військове співробітництво у площині підготовки до військової служби, охоплює кілька ключових вимог. До них належить необхідність забезпечення стійкої суспільної готовності до виконання конституційного обов'язку із захисту Батьківщини. Ця вимога виникає одночасно з потребою у збереженні та посиленні довіри до Збройних Сил України в умовах безперервних інформаційно-психологічних атак з боку ворога. Також важливим є залучення широкого спектра державних і

недержавних суб'єктів до процесу допризовної та військової підготовки. Взаємодія з цими суб'єктами військово-правових відносин має бути налагоджена системно, ефективно скоординовано і спрямовано на досягнення мети кадрового забезпечення ЗСУ та інших структур Сил оборони. Вищезазначені обставини зумовлюють нагальну потребу в упорядкуванні та координації цієї взаємодії за допомогою структур, які володіють належним правовим статусом, необхідним рівнем фахової підготовки, розгалуженою мережею та напрацьованим інструментарієм. Це дозволить без спотворень передавати цивільному сектору відомості про потреби Сил оборони та формувати атмосферу довіри і взаємодопомоги. Такими структурами, здатними виконувати цю функцію, є підрозділи цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України та інших елементів Сил оборони. На них покладені обов'язки забезпечення результативної взаємодії з державними органами, громадськими об'єднаннями та іншими суб'єктами, збору й аналізу даних про стан цивільного середовища, а також участі у заходах військово-патріотичного виховання молоді [199]. Ми погоджуємося з авторами, які вважають, що національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання наразі є необхідною умовою для формування соціально відповідального громадянина чи громадянки, які усвідомлюють свою роль у забезпеченні відсічі російській збройній агресії та виявляють готовність до виконання військового обов'язку. Процес такого виховання характеризується значною тривалістю, має багато компонентів і залучає велику кількість суб'єктів, тому його кінцеві результати можуть бути досягнуті й об'єктивно оцінені лише через певний проміжок часу. Ця обставина вимагає створення чітких критеріїв, за допомогою яких можна буде виміряти ефективність застосованих методів і форм роботи. При цьому слід визнати, що в системі національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання в Україні все ще присутні певні застарілі елементи, які є насамперед наслідком багаторічної

ідеологічної роботи держави-агресора, спрямованої на формування спільного понятійного, методичного та атрибутивного педагогічного простору. Така ситуація вимагає проведення ревізії існуючих форм та методів виховної роботи з метою їхньої дерадянізації та повного позбавлення від імперських російських наративів [200]. Формуючий напрям цивільно-військової взаємодії охоплює й підготовку кадрів для системи цивільно-військового співробітництва, до якої активно залучаються представники громадянського суспільства, що дозволяє ще у процесі навчання курсантів сформувати комунікативні зв'язки з представниками волонтерських та інших неурядових організацій, що спеціалізуються на проблемах допомоги Збройним Силам України і цивільному населенню, що потерпає від терористичних атак російської федерації.

Висновки до розділу 2

Історично склалося, що волонтери в Україні своїми зусиллями намагалися компенсувати недостатню боєдатність збройних формувань, сприяючи тим самим їх забезпеченості військовою технікою, озброєннями, іншими необхідними для здійснення їх завдань матеріальними цінностями. Це обумовлює значні відмінності у розумінні цілей волонтерської діяльності, які в інших країнах розуміються засіб особистого процвітання волонтера, що знайшло своє відображення у Загальній декларації волонтера (1990, м. Париж). Вказана особливість позначилася на правовому статусі національних волонтерських організацій та волонтерів в аспекті застосування до них податкового законодавства, митних зборів, соціального захисту у разі загибелі або інвалідності внаслідок поранення тощо.

Головна правова проблема здійснення волонтерської діяльності в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації полягає в тому, що волонтерські організації та волонтери не мають права проводити збори благодійних пожертв, у тому числі і для надання допомоги Збройним Силам України та іншим військовим формуванням (про це свідчить аналіз положень абзаців 1 і 2 ст.1 Закону України «Про волонтерську діяльність» у системному зв'язку із положеннями ст.ст.1, 7 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»). Таке право мають виключно благодійні організації, для чого вони можуть залучати інших осіб, повноваження яких підтверджуються виданими означеними організаціями нотаріально посвідченими довіреностями. Однак законодавець, замість того, щоб ліквідувати цю суперечність у профільних законах, ще більш ускладнив її шляхом застосування механізму реєстрації волонтерів у Реєстрі волонтерів України з метою отримання податкових преференцій. Необов'язковість реєстрації у вказаному Реєстрі у поєднанні з відсутністю у легальному

правовому статусі волонтера права проводити збори благодійних пожертв створює численні можливості для шахрайства і зловживань.

Правовий статус Збройних Сил України та волонтерських організацій як суб'єктів цивільно-військової взаємодії має велику кількість суперечностей та прогалин, основними з яких є: а) відсутність у Законі України «Про національну безпеку» правомочностей військових формувань здійснювати взаємодію з громадянським суспільством і його інститутами; б) прогалини у визначенні у Законі України «Про національну безпеку» ролі та місця благодійних та волонтерських організацій; в) наділення у Законі України «Про Збройні Сили України» правом здійснювати взаємодію з громадськістю Міністерства оборони України при відсутності такого права у Збройних Сил України; г) відсутність у Законі України «Про Збройні Сили України» прав та обов'язків суб'єктів цивільно-військового співробітництва; г) помилкове вживання у понятті цивільно-військового співробітництва у Законі України «Про оборону України» категорії координація, яка передбачає обов'язкову участь третього координуючого суб'єкта; д) неврахування у легальному визначенні поняття цивільно-військового співробітництва у Законі України «Про оборону України» таких важливих його напрямів, як репатріація тіл загиблих військових та цивільних, а також супровід членів сімей військовослужбовців як заходів, що здійснюються з метою поваги захисникам України і жертвам війни, а також з метою виконання державою своїх соціальних зобов'язань перед тими, хто захищає країну; е) відсутність законодавчого визначення поняття військової частини, що вимагає складних доктринальних тлумачень для доведення правових підстав військових частин бути отримувачами волонтерської допомоги; є) відсутність вимог до доброчесності волонтерів, що робить цілком законними випадки, коли особи з непогашеною судимістю, які вчинили особливо тяжкі злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, корупційні або пов'язані із корупцією правопорушення

тощо, виступають такими ж повноправними суб'єктами цивільно-військової взаємодії, як і інші громадяни; ж) розмитість законодавчих підстав набуття правового статусу волонтера (відсутність обов'язкової наявності посвідчення волонтера, суперечності у визначенні організації, яка має оформлювати таке посвідчення; з) положення Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо врахування досвіду волонтерської діяльності в якості практики здобувачів освіти не знайшли свого розвитку в освітньому законодавстві, що робить їх значною мірою декларативними; и) має місце суперечність між назвою Розділу II Закону України «Про волонтерську діяльність» і змістом означеного розділу, що сприяє правовій невизначеності категорії волонтерської організацій та вимагає доктринального тлумачення її співвідношення з категорією організації, яка залучає до своєї діяльності волонтерів; і) прогалини Розділу II Закону України «Про волонтерську діяльність» дозволяють обходити обмеження у фінансуванні політичних партій і використовувати активність волонтерів для створення переваг партії на виборах або у політичній сфері в цілому, при цьому всі ризики використання волонтерів у діяльності політичних партій покладаються не на них, а на державу.

Численні вади прогалини законодавчого регулювання волонтерської діяльності примушують суб'єктів правовідносин заповнювати такі правові лакуни на локальному рівні. Це не вирішує проблеми якості законодавчого регулювання, але дозволяє напрацьовувати правові механізми найбільш доцільної організації волонтерської діяльності. Як приклад гармонійної правової моделі волонтерської діяльності можна навести досвід системи надання безоплатної правничої допомоги, в якій визначено організацію та критерії відбору кандидатів на зайняття волонтерською діяльністю, етапи такого відбору, застосовані методи оцінки, обов'язкове проходження навчання та укладання договору про провадження волонтерської діяльності, форми звітності та обліку, документального підтвердження правового

статусу волонтера та процедури позбавлення такого статусу. Це дозволяє відібрати осіб, світогляд, цінності та професійний досвід яких передбачають надання ними безоплатної правничої допомоги на професійному рівні та з додержанням моральних вимог до такого роду діяльності, а також створити прозору систему внутрішнього контролю та оцінки їх діяльності.

Правові засоби цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями – це формалізована у законодавстві і гарантована державою сукупність правових явищ (правових інструментів і дій, пов'язаних з їх застосуванням), спрямованих на досягнення правовими способами зростання боєздатності і зменшення втрат військових формувань та зміцнення захисту цивільного населення від наслідків терористичних атак держави-агресора.

Як свідчить наведений у розділі аналіз, правові засоби цивільно-військової взаємодії в цілому характеризуються достатньою ефективністю і дозволяють виконувати завдання, що стоять перед Збройними Силами України і волонтерськими організаціями. Разом з тим їм притаманна низка недоліків, зокрема: прогалини в їх формальній визначеності, недостатня системність, правові лакуни у сфері цілеспрямованості.

Правовим засобам, які використовуються у системі цивільно-військової взаємодії Збройних Сил України та волонтерських організацій, притаманні такі ознаки: *формальна визначеність* (правові засоби мають бути вербалізовані і закріплені у правових актах, які регулюють діяльність суб'єктів взаємодії); *загальнообов'язковість* (правові засоби мають породжувати для всіх учасників суспільних відносин у сфері цивільно-військової взаємодії права, яким кореспондують обов'язки інших суб'єктів, а також механізми гарантування таких прав та настання юридичної відповідальності за недодержання законодавчих приписів); *системність* (сукупність правових засобів об'єднується замислом законодавця щодо цілі правового регулювання і має сприяти досягненню важливих для всього

суспільства результатів); *гарантування державою* (що досягається шляхом функціонування системи правоохоронних органів та здійснення правосуддя); *цілеспрямованість* (направленість правових засобів на досягнення встановлених державою цілей та завдань); *інструментальність* (правові засоби мають прагматичний характер, оскільки їх застосування передбачає перетворення вербально-теретичної правової матерії у конкретну правову поведінку); *змінюваність* (врахування динамічних коливань ситуації на лінії бойового зіткнення, у сфері міжнародних відносин, а також настроїв українського суспільства, які напряду впливають на активність допомоги Збройним Силам України та іншим військовим формуванням); *легітимність* (наявність визнання та схвалення суспільством визначених державою правових інструментів, що має сприяти їх добровільному використанню з додержанням всіх правових норм); *конфліктна стійкість* (яка дозволяє ефективно використовувати правові інструменти навіть у разі певного соціального напруження та наявності суперечностей між суб'єктами взаємодії).

Українська модель цивільно-військового співробітництва і цивільно-військової взаємодії має унікальні риси, які відсутні у класичній моделі НАТО. При цьому жодна з держав-учасниць НАТО не брала участь у тривалому повномасштабному збройному конфлікті на Європейському континенті протягом останніх 80 років. Отже, досвід України у сфері оптимальної побудови цивільно-військової взаємодії є новітнім і більш адекватним сучасним війнам, які корінним чином відрізняються від військових конфліктів ХХ століття.

До основних напрямів цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України і волонтерськими організаціями належать наступні. *Інформаційно-аналітичний напрям* взаємодії Збройних Сил України і волонтерських організацій включає діяльність, спрямовану на обмін, аналіз та поширення даних для підвищення ефективності військових операцій та

захисту цивільного населення. Цей напрям, у свою чергу, включає у якості під напрямів: а) протидію пропаганді та дезінформації російської федерації; викриття неправдивих повідомлень та «фейків» противника в соціальних мережах та інших інформаційних каналах; поширення у соціальних мережах і месенджерах офіційних інформаційних повідомлень від органів військового управління та уряду України для забезпечення населення достовірними даними; б) збір та аналіз інформації про стан цивільного середовища (збір оперативних даних про потреби та стан цивільного населення у постраждалих районах (наявність руйнувань, стан критичної інфраструктури, необхідність в гуманітарній допомозі), надання військовим командуванням аналітичних звітів про настрої в суспільстві, рівень довіри до влади, потенційні джерела соціальної напруги або конфліктів; в) обмін інформацією між військовими частинами та волонтерами щодо логістичних маршрутів, місць скупчення внутрішньо переміщених осіб та потенційно небезпечних зон. *Підтримуючий антикризовий напрям* охоплює такі види діяльності, як евакуація населення, попередження гуманітарних катастроф внаслідок терористичних атак противника шляхом забезпечення базових фізіологічних потреб населення та відновлення функціонування об'єктів критичної інфраструктури, запобігання конфліктів та їх вирішення, транспортування тіл полеглих захисників України, соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей; захист культурної спадщини; заходи з реінтеграції і постізоляційного супроводу військовослужбовців, звільнених з полону держави-агресора, пошукові і репатріаційні заходи, у рамках Гуманітарного проєкту ЗС України «НА ЩИТІ» та ін.). *Формуючий напрям* цивільно-військової взаємодії передбачає формування національної ідентичності, сумісне здійснення військово-патріотичного виховання, підготовку військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань для роботи з громадськістю, у тому числі у підрозділах цивільно-військового співробітництва.

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ ТА ВОЛОНТЕРСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

3.1 Зарубіжний досвід цивільно-військової взаємодії та можливості його імплементації в Україні

Вивчення зарубіжного досвіду та імплементація його кращих зразків у національну практику дає змогу підвищити ефективність процесів публічного управління у всіх сферах суспільних відносин та побудувати спільну з демократичними цивілізованими державами правову та методологічну платформу для забезпечення стійкості, безпеки та європейської інтеграції України. Однак не слід забувати, що у сфері військових та воєнних відносин Україна має нині значно більший досвід, ніж інші демократичні держави, тому не всі зразки зарубіжного досвіду засвідчили свою застосовність під час повномасштабної збройної агресії російської федерації. Постійне удосконалення високотехнологічних рішень воюючих сторін сприяло кардинальній зміні філософії бойових дій, розширення так званої кілзони (від англ. kill zone – зона ураження) до 10 і більше кілометрів, постійне оновлення противником військової техніки та озброєнь не тільки вплинули на військову стратегію і тактику, а й змінили уявлення про безпеку цивільних осіб, що знаходяться поблизу лінії бойового зіткнення. Це примушує переглядати оптимальні шляхи евакуації цивільного населення, медичної евакуації військовослужбовців, ставить нові вимоги до вибору безпечних логістичних маршрутів для надання волонтерської допомоги. Так, у бюлетені «The Evolution of Civil-military Cooperation», підготовленому у 2025 році Центром передового досвіду з цивільно-військового співробітництва (*Civil-Military Cooperation Centre of Excellence*)

зазначається: «Стійкість українських військових і суспільства демонструє тісний зв'язок між невійськовими та військовими діями, а також важливість співпраці та взаємодії. Бойові дії на території суверенної держави в Європі не можна розглядати суто у військовому вимірі та ізольовано. Розвиток стійкого союзу держави і суспільства, який спостерігається в Україні з 2014 року, встановлює еталон (бенчмарк) для НАТО в управлінні такими конфліктами» [201].

У сукупності ці фактори обумовлюють зміни класичного уявлення про цивільно-військову взаємодію в розумінні підходів, що сформувалися у Північно-Атлантичному Альянсі.

Однак це не означає, що можна відмовитися від вивчення зарубіжного досвіду у сфері цивільно-військової взаємодії. Збройний конфлікт високої інтенсивності в Україні внаслідок російської агресії триває вже четвертий рік, і, з огляду на його екзистенційний характер і поки достатню забезпеченість агресора ресурсами, немає підстав стверджувати, що він може скоро закінчитися. Україна нині концентрує квінтесенцію позитивного досвіду у військовій справі, правовому забезпеченні функціонування сил оборони і громадянського суспільства в умовах воєнного стану, тому саме в нашій державі здійснюється перевірка північноатлантичних теоретичних концептів.

Питання цивільно-військової взаємодії у зарубіжних країнах розглядали у своїх роботах такі вчені, як Г. Бакс, Й. Калькман і М. Боллен [202], М. Брікнелл, Л. Хайнекен і К. Лойпрехт [203], С. де Конінг [204], С. Я. Муса [205], З. Ф. Джустініані [206], І. Б. Адебовале й С.О. Ехіане [207] та інші автори. Однак слід сказати, що переважна більшість таких досліджень стосуються здійсненню цивільно-військової взаємодії не під час ведення бойових дій на власній території, а в інших ситуаціях, кризових для суспільства і держави – пандемії коронавірусної хвороби COVID-19, повеней

та землетрусів тощо, або аналізує досвід армій країн-членів НАТО на території Іраку, Афганістану та інших країн.

Втім, як справедливо відзначають Г. Бакс, Й. Калькман і М. Боллен, цивільно-військова взаємодія у динамічних середовищах вимагає узгоджених, двосторонніх (амбідекстральних) зусиль між цивільними та військовими суб'єктами. Дотепер як на практиці, так і в академічних колах, увага була зосереджена переважно на сучасному експедиційному контексті, тоді як цивільно-військове співробітництво в інших контекстах розгортання військ отримувало менше уваги. Отже, концептуалізація цивільно-військової взаємодії в різних контекстах розгортання потребує подальшого обговорення. Автори стверджують, що теорія цивільно-військових відносин пропонує розуміння деяких відповідних механізмів, з яких можуть виникати практики цивільно-військової взаємодії у різних контекстах. Головним чином, цивільно-військові відносини дають змогу краще зрозуміти вплив суспільної історії та культури на формування цих узгоджених практик. Це важливо, оскільки така динаміка може пояснити як спільні риси, так і (тонкі) відмінності між різними середовищами, завданнями та ситуаціями [202].

Експедиційний підхід, тобто розгляд цивільно-військової взаємодії як явища, притаманного виключно миротворчим та іншим операціям в інших державах, поступово змінюється у закордонних військово-правових дослідженнях думкою про можливість і доцільність застосування армії для допомоги населенню і державі в кризових ситуаціях.

Так, К. Муті, С. Бернаді та Ф. Стерзі писали з цього приводу про виклик поширеній думці, що єдине призначення армії США - це закордонні операції. Попри свій величезний розмір та бюджет, військо США історично підтримувало професійну етику безпартійності та цивільного контролю, що загалом зменшувало побоювання щодо підриву демократії. Однак існує значна, хоча часто ігнорована, історія внутрішнього розгортання військ - від реагування на громадянські заворушення до стихійних лих. Пандемія

COVID-19 розширила цю внутрішню роль; хоча реагування військових здійснювалося під цивільним керівництвом, воно значною мірою спиралося на їхні можливості в рамках чинних правових норм, таких як Акт про Комітатус (Posse Comitatus Act) та Акта про повстання (Insurrection Act). Під керівництвом Північного командування ЗС США (US Northern Command) військові надавали значну медичну підтримку, логістичну допомогу (наприклад, операція «Warp Speed» для розподілу вакцин) та гуманітарну допомогу. Крім того, Національна гвардія була широко задіяна для реагування на громадянські заворушення та повстання в Капітолії 6 січня. Хоча участь військових була здебільшого успішною, оскільки вони використовували свій логістичний досвід та людський ресурс, це спричинило дискусії щодо цивільно-військових відносин. Виникли побоювання щодо потенційного розширення місії (mission creep), відволікання ресурсів від основних оборонних функцій та розмивання меж між військовими та цивільними обов'язками. Пандемія підкреслила неоціненну, проте складну, роль військових у реагуванні на внутрішні кризи, що спонукало до переоцінки їхньої внутрішньої участі у ширших рамках цивільного контролю [208]. У дослідженні, яке здійснили М. Гад, Дж. Казібве, Е. Квірк, А. Георге, З. Хоман і М. Брікнелл стосовно військових систем у підтримці масштабного реагування під час пандемії COVID-19 у Великій Британії, Франції, Іспанії, Італії, Бельгії та Швеції, зроблено висновок, що збройні сили та військово-медичні служби слід розглядати як ключові компоненти національної стійкості [209].

Втім, не всі вчені підтримують позицію щодо перенесення відносин у сфері цивільно-військової взаємодії на сферу реагування на надзвичайні події. Так, на думку представників Академії оборони Нідерландів М. Боллен і Й. П. Калкмана, взаємодія може варіюватися від співіснування до повноцінної співпраці, але вона завжди обертається навколо гуманітарних цілей та принципів, необхідних для порятунку життів та полегшення

людських страждань. При цьому на місцях важко знайти правильний баланс між необхідним та належним рівнем співпраці з військовими, оскільки цивільні та військові дії повинні залишатися окремими, але можуть доповнювати одне одного, і обидва можуть взаємно виграти від посилення співпраці. Натомість, цивільно-військова співпраця в експедиційних умовах стає складнішою, якщо одні суб'єкти порушують сферу діяльності інших. Після появи стратегій стабілізації, таких як цивільно-військова співпраця, яка чітко пов'язує гуманітарні, військові та політичні цілі, гуманітарні організації зазнали військового втручання у сферах, що виходять за межі традиційної військової сфери. Одне цікаве явище виникає, коли країна погоджується на розгортання своїх збройних сил за кордоном, водночас не погоджуючись на таку велику військову присутність у власній країні. Багато західних країн, які вагаються дозволити широкомасштабне військове розгортання у власній країні з історичних та культурних міркувань, схоже, мають менше застережень щодо розгортання військ за кордоном у подібних кризових ситуаціях. На думку вчених очевидно, що погляди на цивільно-військові відносини не є монолітними, а значною мірою залежать від типу, характеру та контексту військових операцій. У деяких випадках солдати суворо підпорядковуються цивільним кризовим організаціям, тоді як в інших випадках збройні сили мають право взяти на себе відповідальність. Коли існує мало застережень щодо участі військових у деяких надзвичайних ситуаціях або стихійних лихах, збройні сили можуть легко зайняти більш проактивну позицію та домовитися про свою роль на більш рівних умовах з цивільними колегами. І навпаки, коли суспільства вагаються щодо військового втручання в інші надзвичайні ситуації та стихійні лиха, солдати залишаються суворо підпорядкованими цивільним організаціям. Загалом, характер взаємодії між цивільним і військовим у цій новій сфері співпраці повинен відповідати відкритому діалогу. Тому надзвичайно важливо, щоб цивільні особи, солдати, політики, адміністратори, гуманітарні працівники,

компанії, дослідники, викладачі та студенти були обізнані про цивільно-військові відносини та брали участь у розробці майбутнього цивільно-військового співробітництва. Заслугує на увагу, що М. Боллен і Й. П. Калкман вважають, що мілітаризація реагування на кризи не відповідає інтересам ні збройних сил, ні цивільних кризових організацій, ні суспільства загалом, і такі наслідки можна відстежувати в кожному окремому випадку. При цьому вчені зауважують, що наразі немає досліджень щодо того, чи можна плідно перенести попередні рекомендації щодо покращення цивільно-військової співпраці, такі як побудова довіри шляхом підтримки неформальних стосунків або обміну зв'язками, у всіх спільних зусиллях [210].

Така позиція, на наш погляд, відображує загальну тенденцію щодо уявлень західних вчених щодо розмежування експедиційного застосування заходів цивільно-військової взаємодії та їх запровадженням на власній території держави. Експедиційне застосування збройних сил на території інших держав дозволяє, на думку науковців, більшу мілітаризацію відносин, тобто розширення повноважень військових посадових осіб, надання їм правових можливостей для більш широкої комунікації. Натомість, щодо можливої мілітаризації відносин, пов'язаних з реагуванням на кризи на території самої держави, висловлюються застереження. Навіть приклади з успішним, на думку науковців, використанням збройних сил для реагування на кризові ситуації у цивільному суспільстві під час пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 супроводжуються коментарями щодо необхідності детального вивчення припустимості такої цивільно-військової взаємодії.

Така позиція, на наш погляд, сформована внаслідок тривалої відсутності масштабних збройних конфліктів на території держав західної демократії. За умов точкових та епізодичних надзвичайних подій уряди таких держав успішно ліквідують їх наслідки, маючи для цього всіх необхідні технічні, фінансові та людські ресурси. Зовсім іншими є масштаби ситуації,

що склалася в Україні внаслідок тривалої і повномасштабної збройної агресії російської федерації. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (вересень 2025 року), з 24 лютого 2022 року серед цивільних осіб 51924 стали жертвами збройного конфлікту, серед них 14383 загиблих і 37541 поранених [211]. Загальна кількість зруйнованих або пошкоджених терористичними атаками противника об'єктів житлового фонду (станом на листопад 2024 року) становить близько 236 тис. будівель, з них 209 тис. – приватних (індивідуальних) будинків; 27 тис. – багатоквартирних будинків; 0,6 тис. – гуртожитків. Загальна площа пошкоджених або зруйнованих об'єктів обстрілами становить близько 90 млн кв м³, а загальний розмір шкоди, завданої житловому сектору України, перевищує 60 млрд. доларів [212]. Втрати у сфері транспорту та енергетики мають не менш масштабний характер, а атаки противника на цивільну енергетичну інфраструктуру з метою спричинення енергетичного колапсу постійно продовжуються. За даними Агентства ООН у справах біженців, станом початок вересня 2025 року близько 3,7 мільйона осіб в Україні мають статус внутрішньо переміщених, і ще близько 5,6 мільйона українців стали біженцями, опинившись за межами країни [213]. Для ліквідації негативних наслідків збройної агресії російської федерації у таких масштабах ресурси цивільних органів влади є недостатніми, а непередбачуваність атак противником цивільного населення та об'єктів критичної інфраструктури обумовлює потребу у негайному реагуванні. Отже, українська модель цивільно-військової взаємодії передбачає ширше застосування Збройних Сил України та інших військових формувань для надання допомоги цивільному населенню, ніж класичні моделі цивільно-військової взаємодії країн-членів НАТО.

Іншою особливістю розуміння цивільно-військової взаємодії у західних наукових дослідженнях є концентрація уваги на двох суб'єктах: державі та її збройних силах. Громадськість, у тому числі волонтерська спільнота,

звичайно не розглядається як активний учасник такої взаємодії, що може суттєво вплинути на актуальну ситуацію. Як зауважують з цього приводу Д. Піон-Берлін та Д. Дадлі, коли аналізуються цивільно-військові відносини, вони найчастіше лінійні – обмежуються обговореннями взаємодії між особовим складом збройних сил та урядовцями [214]. Це, на нашу думку, пов'язано із непорівнянністю ресурсів, якими володіють держави, їх збройні сили та приватні підприємства оборонної промисловості (як теж іноді надають суттєву допомогу громадянам у кризових ситуаціях [215; 216]), потужні міжнародні гуманітарні організації, з тими ресурсами, які має волонтерський рух цих країн.

Безумовно, з цієї тенденції є певні виключення. Зокрема, до них можна віднести дослідження, яке провели К. Дер-Мартіросян, С. Шміц, Т. Вайт-Лейк та А. Добалян щодо можливого підключення ветеранів збройних сил США як добровольців у системі реагування на катастрофи, оскільки вони мають навички, які можуть бути корисні у добровільних операціях, але їхній потенціал наразі недостатньо задіяний [217]. Досить цікавою є робота Дж.Квак, М.Х. Ліса, В. Цай, А. Р.Пургхадері та М. Е. Х. Онга, які розробили еволюційну теоретико-ігрову модель, в межах якої, спираючись на постулати теорії ігор, розглянули гіпотетичний вплив «відданих волонтерів» на колективну поведінку щодо допомоги в сценаріях евакуації в надзвичайних ситуаціях [218]. У роботі К. Гоневи́ча, М. Гоневи́ч і Ф. М. Беркла, присвяченій цивільно-військовій співпраці під час надзвичайного стану за участю Сил територіальної оборони Польщі, участь громадськості розглядається, але подається як об'єкт застосування зусиль із надання допомоги, а не як активний суб'єкт взаємодії, що впливає на визначення її цілей, завдань та напрямів [219]. Аналіз змісту цих публікацій в цілому відображує відмінності у ролі волонтерів у секторі оборони в Україні і в інших демократичних державах. Можна констатувати, що в Україні склалася унікальна ситуація у сфері взаємодії між державою, армією та

громадянським суспільством, за якої до волонтерської діяльності долучилася значна частина населення (розробники Державної цільової соціальної програми з розвитку волонтерської діяльності на період до 2030 року наводять такі цифри: упродовж 2022 року 74% відсотки українців долучились до волонтерської діяльності; у 2023 році - 37 % і у 2024 році - 27% [220]). Не зважаючи на той факт, що станом на 2025 рік кількість громадян, які добровільно залучалися до волонтерської діяльності, дещо знизилася, рівень залучення все одно залишається достатньо високим. Це свідчить про те, що громадяни України мають високий рівень відповідальності за стан справ у державі, у тому числі у сфері національної та воєнної безпеки.

Іншою відмінністю національної волонтерської практики є те, що у певних ситуаціях волонтерська допомога була не додатковим джерелом збільшення ефективності певного виду діяльності держави або збройних сил, а виступала як вирішальна для збереження державного суверенітету і відновлення боєздатності військових формувань (як це, наприклад, було в Україні у 2014 році, після Революції Гідності, на початку збройної агресії російської федерації).

Аналіз західних наукових досліджень, пов'язаних із відображенням сутності цивільно-військової взаємодії, є надзвичайно корисним для розуміння напрямів і меж можливої імплементації зарубіжного досвіду відповідно до предмету нашої роботи. Однак аналіз був би неповним, якщо ми б не звернулися до документів Північноатлантичного Альянсу у досліджуваній сфері.

У Доктрині цивільно-військового співробітництва НАТО (NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025) цивільно-військовій взаємодії приділено багато уваги (схематичне представлення вказаного виду взаємодії відображено на малюнку 3.1).

Схема цивільно-військової взаємодії НАТО

Аналізуючи складові схеми на малюнку 3.1, слід сказати, що залучення спрямовано на встановлення зв'язку з окремими особами, організаціями або громадами з метою створення можливостей для взаємодії та цивільно-військової координації. Взаємодія з невійськовими суб'єктами становить форму цивільно-військової взаємодії у межах функціонального напрямку інформаційної роботи штабу. Консультації та співпраця з невійськовими суб'єктами й зацікавленими сторонами здійснюються з метою доповнення військових і цивільних спроможностей та узгодження дій. Цивільно-військові зв'язки ґрунтуються на єдності мети, безперервності та прагненні до синхронізації дій на всіх рівнях для забезпечення ефективного використання ресурсів. Це спеціалізована форма цивільно-військової взаємодії, яка потребує відповідної підготовки та освіти для належної взаємодії з невійськовими суб'єктами [10].

Однак слід сказати, що у Доктрині цивільно-військового співробітництва НАТО (NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025) категорія волонтерів згадується лише один раз, причому у дещо нестандартному для української правової системи контексті. У цьому документі визначено, що, як цивільний захист, так і

цивільна оборона є критично важливими для забезпечення цивільної стійкості. Вони входять до зони відповідальності урядів держав-членів НАТО або приймаючих націй (Host Nations). Основні завдання часто виконуються державними установами під керівництвом законодавства та адміністративним контролем урядів цих держав. У багатьох країнах ці установи частково укомплектовані добровольчим персоналом (наприклад, добровільними пожежниками), а виконання завдань нерідко підтримується неурядовими організаціями та приватними компаніями, що працюють за контрактом (наприклад, служби медичної рятувальної допомоги або швидкої допомоги) [10]. За українським законодавством комплектування державних органів волонтерами не уявляється можливим: законодавство про публічну службу чітко відокремлює осіб, що проходять різні види державної служби [221], від громадян, які залучаються до певних ініціатив на добровільній основі [222]. Безумовно, існують добровольчі формування територіальних громад як військово-цивільна складова територіальної оборони [5], але ототожнювати їх з волонтерськими організаціями було б, на нашу думку, помилковим.

Доктрина цивільно-військового співробітництва НАТО (NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025) визначає, що неурядові організації (НУО) – це переважно приватні, самоврядні, некомерційні організації, присвячені окремим аспектам гуманітарної діяльності та діяльності у сфері розвитку. НУО існують на місцевому, національному та міжнародному рівнях. Вони переслідують різні місії та мотивації і є підзвітними своїм довіреним особам, донорам та бенефіціарам. Протягом останніх десятиліть відбулося значне збільшення кількості та масштабів НУО. Неурядові організації відрізняються за розміром і фінансовими можливостями - від невеликих асоціацій з кількома членами до професійних організацій, що діють на міжнародному рівні [10]. Слід також сказати, що у CIMIC Handbook не розмежовуються міжнародні та

неурядові організації, зокрема, сфера їх діяльності визначена спільно. Зокрема, зазначається, що до їх компетенції входить допомога на розвиток, що стосується фінансової та технічної допомоги для довгострокового розвитку країн, що розвиваються. Її мета – стабілізація та розвиток слабших держав у сферах управління, громадянського суспільства, економіки та добробуту. Гуманітарна допомога безпосередньо полегшує людські страждання і надається урядовими організаціями та підтримується військовими. Гуманітарні організації діють відповідно до принципів гуманності, нейтральності, неупередженості та незалежності. Управління ООН з координації гуманітарних справ (UN OCHA) координує гуманітарні зусилля, але деякі організації мають власні механізми координації через їхні фундаментальні принципи [223].

У CIMIC Handbook (найближчим за змістом українським перекладом цієї назви, було б, на нашу думку «Настанова з питань цивільно-військового співробітництва»), зокрема, зазначається, що, як цивільний захист, так і цивільна оборона є ключовими елементами цивільної стійкості та перебувають у зоні відповідальності урядів держав-членів НАТО або приймаючих націй. За виконання цих основних завдань часто відповідають державні установи, укомплектовані іноді волонтерами, за підтримки неурядових організацій (НУО) та приватних компаній, що працюють за контрактом [223]. Втім, заслуговують на увагу і, з огляду на прогалини національного законодавства, на впровадження у практику цивільно-військових відносин, положення CIMIC Handbook, пов'язані із тим, що у всіх ключових завданнях НАТО стосовно цивільних обов'язків застосовується принцип пріоритету цивільної влади (*civilian primacy*). Основні повноваження та відповідальність за цивільне управління і надання публічних послуг завжди належать місцевому національному уряду або урядовим організаціям приймаючої нації. Міжнародні організації, неурядові організації та приватний сектор надаватимуть підтримку державній

адміністрації в рамках правових норм, встановлених урядом. В управлінні кризами, якщо національний уряд не може або не бажає виконувати свої обов'язки, міжнародні та неурядові організації можуть взяти на себе надання послуг, щоб підтримати цей процес [223].

Слід також сказати, що низка документів Північноатлантичного Альянсу покладає на персонал СІМІС обов'язок з'ясувати інформацію про неурядові організації у межах діяльності з оцінки цивільного середовища. На нашу думку, це є дуже важливим, як для забезпечення безпеки персоналу збройних сил та операцій, що ними проводяться, так і для убезпечення самих волонтерів від ризиків, що виникають під час таких операцій. Хоча термін волонтерські організації в цих документах не зустрічається, тим не менш, діяльність зі збору інформації про неурядові організації є, на нашу думку, важливим елементом функціонування структур цивільно-військового співробітництва. Так, у Посібнику з функціонального планування цивільно-військового співробітництва (ACO Civil-Military Cooperation Functional Planning Guide SH/PD/J9/СРО/PM/22-011290, 20 July 2022) ці питання віднесено до операційного рівня, перша фаза якого полягає у сприянні виявленню потенційних або нових криз, які мають відношення до інтересів безпеки НАТО, та підтримці персоналу Верховного головнокомандувача Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (SACEUR) і Штаба Верховного головнокомандувача Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (SHAPE) в їхній стратегічній діяльності. Додамо, що на Штаб Верховного головнокомандувача Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі покладено функцію збору, аналізу та інтеграції інформації про цивільні умови на стратегічному рівні. Саме тут формується початкова ситуаційна обізнаність про цивільні аспекти потенційної чи фактичної кризи, яка необхідна для планування будь-якого військового залучення. Отже, збирання інформації на операційному рівні має органічний зв'язок з аналізом цієї інформації та застосуванням її для моделювання на стратегічному рівні. На операційному

рівні персонал CIMIC Knowledge Development (KD) зосереджується на цивільних умовах у відповідній зоні інтересів, оскільки вони можуть вплинути на військове залучення. Під час цієї фази особливу увагу слід приділяти виявленню невійськових суб'єктів та визначенню їхньої ролі, особливо структур та організацій цивільного надзвичайного стану потенційних держав-учасниць та міжнародних/урядових/неурядових організацій (IO/GO/NGOs). Важливо, щоб невійськові суб'єкти мали волю та можливість впливати на подальший розвиток подій у кризі, що виникає. Інформація, що лежить в основі цієї оцінки, повинна надходити з найширшого кола джерел. Цей захід забезпечує її об'єктивність та достовірність, а також слугує додатковим запобіжником у разі, якщо противник проводить інформаційно-психологічні операції або використовує інші способи введення в оману шляхом маніпулювання відомостями та даними. Варто уваги, що Аналіз має бути структурований у сферах PMESII&TE. PMESII&TE – це аббревіатура, що розшифровується як Політична (Political), Військова (Military), Економічна (Economic), Соціальна (Social), Інформаційна (Information), Інфраструктурна (Infrastructure), а також Час (Time) та Навколишнє середовище (Environment), які разом позначають ключові сфери для всебічного аналізу оперативного середовища в плануванні НАТО [224].

Таблиця 3.1.1

Структура PMESII&TE НАТО

Скорочення	Домен (Сфера)	Пояснення в контексті кризи/операції
P	Political (Політична)	Структура управління, політичні партії, урядові інституції, міжнародні відносини, рівень легітимності влади.
M	Military (Військова)	Військовий потенціал, можливості ворога, союзників, власні сили, їхня організація, оснащення та тактика.
E	Economic (Економічна)	Фінансова система, рівень економічного розвитку, торгівля, основні галузі, безробіття, доступ до ресурсів.
S	Social	Культурні та релігійні групи, мови, демографія, соціальні

Скорочення	Домен (Сфера)	Пояснення в контексті кризи/операції
	(Соціальна)	структури, цінності та суспільні настрої.
I	Information (Інформаційна)	Інформаційні потоки, засоби масової інформації (ЗМІ), телекомунікації, кіберпростір, вплив пропаганди.
I	Infrastructure (Інфраструктурна)	Основні фізичні системи та об'єкти (транспорт, енергетика, зв'язок, водопостачання, медичні заклади).
&T	Time (Час)	Фактори, пов'язані з часом (темп операцій, сезонні зміни, тривалість кризи, критичні терміни).
&E	Environment (Навколишнє середовище)	Географія, клімат, топографія, екологічні чинники, вплив операції на природу та ризики стихійних лих.

Персонал СІМІС має визначити, які фактори, пов'язані з цивільно-військовим співробітництвом, вплинуть на можливе залучення, та надати попередні висновки. Якщо інформація є неповною, на них покладено обов'язок ініціювати запит на інформацію (RFI). Термінологія має бути простою, а використання спільної мови з громадою є бажаним. Слід також згадати про обов'язок персоналу СІМІС перевірити, чи застосовуються спеціальні правила до прав, обов'язків та/або обмежень та/або Правил взаємодії (ROE) відповідних учасників (тобто міжнародних організацій, урядових організацій та/або неурядових організацій), що знайшло своє відображення у п. 5.2.8 СІМІС Handbook [224]. Вимога до простоти термінології уявляється нам дуже важливою, оскільки це безпосередньо впливає на єдність правозастосовної практики, як свідчать наведені у попередніх підрозділах результати нашого дослідження. Так само повністю обґрунтованою є вимога до особливих перевірок правового статусу суб'єктів, які можуть користуватися особливим захистом у військово-правових відносинах, що виникають під час контактів зі збройними силами, а також в інших ситуаціях.

Слід також сказати, що пильна увага в аналізованій групі документів приділена вимогам безпеки неурядових організацій. Зокрема, зазначається, що, щоб запобігти перетворенню невійськових суб'єктів на мішені, важливо забезпечити чітке розмежування між військовими та невійськовими учасниками (це стосується) міжнародних та неурядових організацій (IOs та NGOs), що працюють згідно з гуманітарними принципами (п.2.1.2 CIMIC Handbook) [223].

Застосовуючи ці положення до ситуації в Україні, хотілося б сказати про існування у національному законодавстві певних прогалин, пов'язаних із відсутністю вичерпного, несуперечливого і зрозумілого визначення цивільного населення. На жаль, міжнародні конвенції, до яких відсилає термінологія національного законодавства, містять дуже розпливчасте формулювання цивільних осіб, яке, до того ж, не узгоджується з нормами національного законодавства. Вказано не дозволяє чітко відмежувати цивільних осіб, якими є у тому числі працівники правоохоронних органів, від комбатантів та некомбатантів. Вказана ситуація негативно впливає на особливості правовідносин, пов'язаних із захистом цивільного населення [117]. Для того, щоб здійснювати захист, треба спочатку зрозуміти, яку категорію треба захищати. На жаль, законодавство України надає відповіді на це питання. Детальний аналіз цієї проблематики виходить за межі нашого дослідження. Але ми вважаємо, що ця проблема є дуже важливою, і її вирішення має стати предметом подальших наукових пошуків у науці військового права, міжнародного гуманітарного права, адміністративного права України тощо.

Особлива увага у документах НАТО у сфері цивільно-військового співробітництва приділена вимогам цивільно-військових зв'язків. Для кращого сприйняття вказані вимоги згруповані нами у Таблиці (див.: додаток 2).

Порівняльний аналіз вимог до цивільно-військових зв'язків НАТО і вимог до договорів про волонтерську діяльність і волонтерську допомогу в Україні свідчить, що значна частина вимог НАТО до вказаного виду співробітництва не знайшла свого відображення у національному законодавстві України. Зокрема, у статтях 9 та 10 Закону України «Про волонтерську діяльність» [6] не знайшли свого відображення такі умови, визначені у Доктрині цивільно-військового співробітництва НАТО (NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025), як: ризики під час здійснення волонтерської діяльності і правові наслідки в разі їх настання; особливості зв'язку між договірними сторонами; особливості обміну інформацією із забезпеченням інформаційної безпеки та захисту персональних даних; координаційні механізми волонтерської діяльності; сприяння стратегічним комунікаціям.

Завершуючи розгляд сутності військово-цивільної взаємодії, як вона відображена на національному рівні у країнах-членах НАТО, зауважимо, що у більшості національних документів згадується про важливість цивільно-військового співробітництва, однак увага акцентується у першу чергу на взаємодії з цивільними органами влади та міжнародними гуманітарними організаціями. Так, у п.2.3.3 Воєнної доктрини Королівства Нідерланди визначено, що Збройні сили Нідерландів перетворилися на постійного партнера з безпеки в межах Королівства. Завдяки своїм високорозвиненим спеціалізованим та унікальним спроможностям, збройні сили тепер можуть пропонувати ширший спектр підтримки. Вони часто виступають партнером у таких заходах, як допомога в надзвичайних ситуаціях, розслідування, розвідка, забезпечення безпеки та підтримка громадського порядку і верховенства права. Це включає низку структурних заходів, таких як знешкодження вибухонебезпечних предметів, контроль повітряного простору та залучення в контексті операцій берегової охорони в Північному морі та Карибському басейні. При цьому для цілей цивільно-військового

співробітництва доступність певних спеціалізованих спроможностей прив'язана до часу реагування. Військові спроможності застосовуються під відповідальність цивільних органів влади. Збройні сили Нідерландів можуть також діяти на міжнародній арені як партнер з безпеки у разі залучення для ліквідації наслідків стихійного лиха та надання гуманітарної допомоги. Приклади включають залучення військового персоналу після землетрусу на Гаїті у 2010 році та допомогу в надзвичайних ситуаціях після різних ураганів у Карибському басейні, таких як Ірма (2017), що вразив кілька островів, включно зі Сент-Мартеном, а також різні операції з евакуації некомбатантів (Non-Combatant Evacuation Operations), як-от у серпні 2021 року в Кабулі та в жовтні 2024 року в Бейруті. Натомість, стосовно неурядових організацій даний документ демонструє обережний підхід, вказуючи у п. 1.5.2, що існують недержавні суб'єкти, що діють із держав, які в принципі не протистоять цим державам. Це включає міжнародні організації, такі як ООН, НАТО та ЄС, а також такі суб'єкти, як НУО (NGOs) та великі комерційні сторони. Вони іноді мають інструменти впливу, порівнянні з інструментами державних суб'єктів. Відмінність полягає в тому, що, коли йдеться про використання їхніх інструментів впливу, хоча вони підпадають під дію міжнародного права та угод, вони не перебувають під контролем національних органів влади. Як наслідок, вони можуть, навмисно чи ні, впливати на роботу інструментів національної влади, як позитивно, так і негативно, і, таким чином, можуть відігравати значну роль в оперативному середовищі (наприклад, комерційні спроможності у космічній сфері) [225].

Надзвичайну важливість в контексті нашого дослідження має п.2.5 Воєнної доктрини Королівства Нідерланди, в якому до складових національної безпеки віднесено публічні операції (Public operations), що складаються з різних елементів, включаючи національну та міжнародну громадськість, НУО (NGOs), волонтерські організації, а також ЗМІ та

комерційні організації (як вітчизняні, так і закордонні), оскільки збройні сили черпають із цих елементів довіру, підтримку та легітимність [225].

Також хотілося б зауважити, що підхід, який сформувався в США стосовно сутності і меж цивільно-військової взаємодії демонструє поступову трансформацію від експедиційного підходу, сутність якого була описана нами вище, до формування позиції щодо прийнятності використання збройних сил у кризових ситуаціях, які виникають на території держави. У Доктрині цивільно-військових операцій від 9 липня 2018 року визначено, що метою Програми гуманітарної та цивільної допомоги (НСА) є навчання оперативній готовності військового персоналу США. НСА може передбачати співпрацю з військовими або воєнізованими елементами Приймаючої держави (включно з участю сторонніх організацій, таких як неурядові, приватні чи волонтерські групи) для встановлення довіри та покращення відносин з цими суб'єктами. На особливу увагу заслуговує застереження в цій Доктрині щодо необхідності відмежування від неурядових організацій. Так, зокрема, зазначається, що цивільні та військові організації часто мають різні погляди. Деякі цивільні лідери можуть заперечувати проти конкретних ЦВО (СМО), оскільки цивільне населення може сплутати військових із зусиллями незалежних НУО або міжнародних організацій. Деякі міжнародні організації чи НУО подавали заперечення вищому керівництву Приймаючої держави (HN) або офіційним особам Уряду США (USG), коли вважали, що ЦВО скомпрометували їхній нейтралітет. Коли ці різні погляди викликають тактичні чи оперативні розбіжності (тертя/friction), вони можуть перерости у стратегічні та часозатратні проблеми для Об'єданого командувача (JFC). Запобігання такому тертю може вимагати від військових лідерів забезпечення того, щоб невійськові суб'єкти очолювали зусилля, не пов'язані з військовими (nonmilitary related efforts), на відміну від того, щоб їх сприймали як підпорядкованих військовим діям [226]. Втім, такий підхід не заперечує координацію зусиль з посилення спроможностей цивільної влади в

районах проведення операцій з неурядовими та волонтерськими організаціями.

Особливу увагу хотілося б приділити документу Joint Publication 3-08 «Interorganizational Coordination», в якому визначено неурядові організації як незалежні, некомерційні суб'єкти, що діють у зонах конфліктів і криз, часто з гуманітарною метою. Документ наголошує, що військові структури повинні поважати нейтралітет і автономію НУО, не нав'язуючи співпрацю, а координуючи дії через добровільні механізми, зокрема Civil-Military Operations Centers (СМОСs) та офіцерів зв'язку (liaison officers) (JP 3-08, II-6 – II-8). Волонтерські організації розглядаються як гнучкі, неформальні об'єднання, які можуть відігравати важливу роль у логістиці, медичній допомозі та евакуації. Військовим рекомендовано встановлювати канали комунікації з волонтерами через місцеву владу або гуманітарні платформи, надавати базову безпекову інформацію та визначати зони відповідальності для уникнення дублювання зусиль (JP 3-08, II-9). Загальні принципи взаємодії з цивільними акторами включають добровільність, прозорість, взаємну повагу та уникнення ситуацій, коли військова присутність може поставити під загрозу гуманітарну місію. Окрема увага у Joint Publication 3-08 «Interorganizational Coordination» приділена національним волонтерським організаціям, що активно працюють у сфері ліквідації наслідків стихійних лих, члени утворюють коаліцію некомерційних організацій, які реагують на стихійні лиха в рамках своєї загальної місії. Варто зазначити, що документ містить посилання на вебсайт об'єднання «Національні добровільні організації, що діють при стихійних лихах» (National Voluntary Organizations Active in Disaster –VOAD). Ця структура була заснована понад 50 років тому у відповідь на труднощі, з якими зіткнулися багато організацій, що займаються ліквідацією стихійних лих, що виникли після урагана «Камілла» 5-ї категорії на побережжі Мексиканського заливу в серпні 1969 року. До цього часу численні державні, приватні та некомерційні організації надавали

допомогу постраждалим незалежно одне від одного. Як результат - допомога стала нерегулярною. Часто мало місце дублювання зусиль на одних ділянках, тоді як інші потреби не задовольнялися. Люди, які хотіли стати волонтерами, і допомагали своїм сусідам, постраждалим від стихійних лих, часто відчували розчарування з-за конкуренції волонтерських організацій під час надання одних послуг за повної відсутності можливості надати постраждалим інші необхідні послуги. Більш того, можливості навчання потенційних волонтерів були обмежені. Доступ до інформації про послуги, доступні постраждалим під час стихійних лих, був надзвичайно ускладненим. Тоді у 1970 році сім національних волонтерських організацій з реагування на стихійні лиха вперше зібралися разом, щоб знайти спосіб покращити координацію з реагуванням і більш ефективно допомогти постраждалим та їх спільнотам. В результаті була створена Національна організація з реагування на стихійні лиха (VOAD) як форум для обміну знаннями та координації ресурсів – фінансових, матеріальних і людських – протягом усього циклу катастроф: підготовки, реагування та відновлення [227].

Нині Національна асоціація VOAD є коаліцією з більш ніж 70 найбільш авторитетних національних організацій країни (релігійних, громадських та інших некомерційних організацій) і 56 штатів/територій, які представляють місцеві/регіональні VOAD і сотні інших організацій-членів по всій країні. Разом вони сприяють більш ефективному наданню послуг комунікацію, координацію та співпрацю – шляхом забезпечення механізмів скликання та інформаційно-просвітницької роботи для всіх людей та організацій, причетних до стихійних лих. Це організація, визнана лідером у країні, коли йдеться про інтеграцію зусиль некомерційних волонтерських організацій з метою покращення їхніх послуг для постраждалих від стихійних лих. Це досягається через національних членів, а також місцеві та державні філії. Місія реалізується шляхом створення довіри, знань, обміну інформацією, стандартів, планів та форумів. Її бачення полягає в тому, щоб максимізувати

ефективність волонтерських організацій, коли вони працюють разом для досягнення спільної мети — надання допомоги постраждалим від стихійних лих громадам по всій країні [228].

Варто також відмітити, що волонтерство в США сприймається у двох основних аспектах. По-перше, як допомога фізичним особам. У Розділі 4953, Ч. 42 Кодексу США «Відбір і призначення волонтерів у межах Програми внутрішньої волонтерської служби (VISTA)» визначено, що, з огляду на давню важливість волонтерства протягом усієї американської історії, політика Конгресу полягає в тому, щоб сприяти традиціям волонтерства шляхом більшої участі людей різного віку та походження. У цьому правовому документі йдеться про сприяння та розширення добровільної громадянської служби в громадах по всій країні в діяльності, спрямованій на допомогу бідним, знедоленим, вразливим та людям похилого віку. Для досягнення цієї мети Корпорація національної та громадської служби повинна максимально повно використовувати програми, дозволені цим розділом, координувати свої дії з іншими федеральними, державними та місцевими установами, розширювати зв'язки з громадськими, громадськими та освітніми організаціями та підтримувати їх зусилля, а також використовувати енергію, новаторський дух, досвід та навички всіх американців. Існуюча програма «Волонтери на службі Америці» передбачає посилення та доповнення зусиль щодо ліквідації та пом'якшення бідності та проблем, пов'язаних з бідністю, у Сполучених Штатах шляхом заохочення та надання можливостей особам з усіх верств суспільства, з усіх географічних регіонів та всіх вікових груп, включаючи осіб з низьким рівнем доходу, людей похилого віку та пенсіонерів, виконувати змістовну та конструктивну волонтерську службу в агентствах, установах та ситуаціях, де застосування людського таланту та відданості може допомогти у вирішенні проблем бідності та пов'язаних з бідністю, а також забезпечити та розширити можливості для саморозвитку осіб, які постраждали від таких проблем. Крім

того, цілями цієї частини є залучення ресурсів приватного сектору, заохочення волонтерської служби на місцевому рівні, підтримка зусиль місцевих агентств та громадських організацій щодо досягнення довгострокової стійкості проектів, а також зміцнення місцевих агентств та громадських організацій [229].

Призначення волонтерів здійснюється головним виконавчим директором Корпорації національної та громадської служби після отримання заявок від державних або некомерційних приватних організацій на прийняття волонтерів і передбачає роботу для задоволення потреб у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення або пов'язаних з цим потреб індіанців, які проживають у резерваціях або на федеральних землях, мігруючих та сезонних сільськогосподарських робітників та їхніх сімей, у догляді та реабілітації психічно хворих, осіб з вадами розвитку та інших осіб з інвалідністю, особливо осіб з тяжкими формами інвалідності; у вирішенні проблем бездомних, безробітних та молоді з низьким рівнем доходу; у задоволенні особливих потреб, пов'язаних зі зловживанням алкоголем та наркотиками, шляхом профілактики, освіти, реабілітації, лікування та пов'язаних із цим заходів; у вирішенні значних проблем охорони здоров'я, включаючи психічні захворювання, хронічні та небезпечні для життя хвороби, а також у медичному обслуговуванні бездомних осіб (особливо бездомних дітей) шляхом профілактики, лікування та заходів з догляду на рівні громади; для розширення зусиль, спрямованих на вирішення проблеми неписьменності по всій території Сполучених Штатів тощо. Єдиний напрям надання волонтерської допомоги, що стосується збройних сил, охоплює надання допомоги ветеранам та членам їхніх сімей шляхом створення або розширення програм, які допомагають таким особам отримати доступ до юридичної допомоги, медичного обслуговування (включаючи психіатричну допомогу), консультування або навчання з питань працевлаштування,

консультування або навчання з питань освіти, доступного житла та інших допоміжних послуг [229].

Досить цікавим є правова практика США, пов'язана із відбором волонтерів. Волонтери відбираються з числа кваліфікованих осіб, які подають заявку на таку службу у такий час, у такій формі та з такою інформацією, яка може бути необхідною для оцінки придатності кожної особи для такої служби та визначення найбільш підходящого завдання для кожного такого волонтера. Це передбачає затвердження головним виконавчим директором Корпорації національної та громадської служби заявки кожної особи на бажання здійснювати волонтерську діяльність і визначення наявності у кандидата в волонтери достатньої для цього кваліфікації. Також цікавим є встановлене для волонтерів обмеження брати участь у політичній діяльності [229].

По-друге, у США існує практика використання волонтерів в системі державного управління, де вони діють не у складі самоврядних волонтерських організацій, а підпорядковуються вимогам певної державної інституції. Відповідно до 29 CFR Part 553 Subpart B «Волонтери у державному секторі» визначено правовий статус таких волонтерів. Зокрема, встановлено, що особи, які не працюють на жодній посаді в державних або місцевих органах влади, часто жертвують години служби державній установі з громадянських або гуманітарних причин. Такі особи вважаються волонтерами, а не працівниками таких державних установ, якщо їхні години служби надаються без очікування обіцянок або отримання компенсації за надані послуги, за винятком відшкодування витрат, розумних пільг та номінальних гонорарів, або їх поєднання. Волонтери, які працюють на державні та місцеві органи влади, не вважаються «працівниками» згідно з трудовим законодавством. Цей закон забороняє компенсацію за волонтерську діяльність, щоб уникнути класифікації як оплачуваної праці, а також визначає поняття волонтер: «особа, яка виконує години служби для

державного органу з громадянських, благодійних або гуманітарних причин без обіцянки, очікування чи отримання компенсації за надані послуги, вважається волонтером протягом таких годин» [230]. В контексті удосконалення законодавства України у сфері волонтерської діяльності уявляється важливим положення параграфу 553.101 відповідно до якого фізична особа не вважається волонтером, якщо вона працює в тому самому державному органі для виконання того ж виду послуг, для яких вона пропонує займатися волонтерською діяльністю [230].

«Волонтер, який виконує обов'язки офіцера, директора або члена опікунської ради (правління) благодійної організації, не несе відповідальності за будь-які цивільні збитки, що виникли внаслідок дії чи бездіяльності, яка призвела до тілесних ушкоджень, смерті чи майнової шкоди, якщо тільки ця дія чи бездіяльність не була навмисною, свідомо недбалою, або вчиненою зі свідомою байдужістю чи злочинною недбалістю (нерозважністю)» [230].

Варто також зауважити, що особливості термінології, яка застосовується у правових актах США, полягають у тому, що особи, які добровільно вступили на службу до збройних сил, теж вважаються волонтерами (наприклад, у контексті визначення «America's Professional All-Volunteer Army» [231]. Термін «volunteers» також зустрічається у законі про військову службу Австралії (Defence Act 1903) в контексті осіб, що добровільно зголосилися на проходження служби [232]. Однак правовий статус означених осіб суттєво відрізняється від правового статусу волонтерів в контексті нашого дослідження, тому ми не вважали за доцільне присвятити йому увагу.

Надзвичайно важливим в контексті нашого дослідження уявляється також висвітлення положень законів США щодо імунітету волонтерів, у тому числі у цивільно-правових відносинах. Федеральний закон надає волонтерам імунітет за їхні недбалі дії або бездіяльність під час виконання своїх

обов'язків, за умови, що вони діють у межах своїх обов'язків і не вчиняють навмисних порушень, грубої недбалості або злочинної діяльності [233]. Ці положення знайшли свій розвиток у законах окремих штатів. Так, у штаті Техас законом встановлено, що волонтер, який виконує обов'язки офіцера, директора або члена опікунської ради (правління) благодійної організації, не несе відповідальності за будь-які цивільні збитки, що виникли внаслідок дії чи бездіяльності, яка призвела до тілесних ушкоджень, смерті чи майнової шкоди, якщо тільки ця дія чи бездіяльність не була навмисною, свідомо недбалою, або вчиненою зі свідомою байдужістю чи злочинною недбалістю (необережністю) [234]. У Каліфорнії законом штату встановлено, що жоден волонтер неприбуткової організації чи державного органу не несе відповідальності за шкоду, спричинену дією чи бездіяльністю волонтера від імені організації чи органу, якщо волонтер діяв у межах своїх обов'язків, добросовісно, і не вчинив навмисного чи кримінального правопорушення, грубої недбалості, необачної поведінки чи свідомої, кричущої байдужості до прав або безпеки особи, якій було завдано шкоди [235]. Враховуючи правовий статус волонтера як особи, яка не отримує прибутку від волонтерської діяльності, здійснюючи її для задоволення гостроактуальних суспільних потреб, така позиція є повністю логічною.

Отже, характеризуючи цивільно-військову взаємодію, як вона відображена в документах воєнного права США, слід сказати, що протягом останніх років спостерігається поступовий відхід від категоричності експедиційного підходу до сприйняття ідеї про допустимість і доцільність використання армії на власній території держави у надзвичайних ситуаціях, зокрема, при реагуванні на стихійні лиха або від час пандемій. Слід відзначити інституційну структурованість волонтерських організацій США, які працюють у сфері надання допомоги під час надзвичайних ситуацій, у межах об'єднання «Національні добровільні організації, що діють при стихійних лихах». Втім, і в США, і в Королівстві Нідерланди спостерігається

існування відмежування волонтерської діяльності від допомоги самим збройним силам на власній території держави. Працює принцип «цивільні допомагають цивільним», а ресурс волонтерських організацій сприймається як обмежений порівняно з достатньо великими бюджетами, що виділяються державами для функціонування збройних сил. При цьому держава визначає пріоритетні групи населення, яким надається волонтерська допомога; створює правові рамки для участі волонтерів у соціальних програмах (враховуючи визначення їх придатності брати участь в певних волонтерських програмах); забезпечує прозорість і контроль за діяльністю волонтерів у державних і недержавних проєктах.

Певні відмінності має розуміння сутності цивільно-військової взаємодії з волонтерськими організаціями за межами держави. Слід констатувати наявність обережного підходу до взаємодії, який передбачає, що цілі волонтерських організацій не завжди узгоджуються з цілями приймаючої держави та її збройних сил, тож діяльність таких організацій може бути як корисною, так і деструктивною.

3.2 Проблеми цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями (досвід 2014-2025 років)

Дослідження історичних аспектів цивільно-військової взаємодії, проблем, які при цьому виникали, та шляхів їх вирішення, є надзвичайно корисним в аспекті удосконалення досліджуваного виду співпраці у сучасних умовах. Варто згадати, що періодизація такої взаємодії вже детально розглянута у низці наукових праць, тому ми вважали за доцільне зупинити увагу саме на проблемних моментах в їх історичному ракурсі.

Перші публікації, пов'язані із проблематикою цивільно-військової взаємодії в Україні після початку збройної агресії російської федерації

(І. Коропатнік (2014) [236], В. Білошицький [237] (2014) О. Ноздрачов (2015) [23], І. Шопіна (2015) [238], Н. Васюкова (2017) [13], Ю. Кривенко (2017) [239] та ін.) акцентували увагу переважно на двох основних проблемах: необхідністю інституційної розбудови структур цивільно-військового співробітництва у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також на нагальній потребі правового врегулювання цієї діяльності. Ці проблеми не втратили своєї актуальності, але після масштабної інституційної розбудови структур цивільно-військового співробітництва та початку процесів правового закріплення їх діяльності набули дещо інших конотацій, які відображені нижче.

Проблеми удосконалення цивільно-військової взаємодії у контексті розвитку системи стратегічних комунікацій розглядають О. Сальнікова, В. Кушнір і І. Прошин (2019). Автори вказують, що, відповідно до Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України, одним із основних суб'єктів системи стратегічних комунікацій є Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України та, відповідно, заходи якого є важливим елементом розвитку комунікацій, зокрема у частині сприяння та підтримки процесу розвитку та налагодження зв'язків з громадськістю у воєнній сфері, шляхом проведення інформаційних заходів цивільно-військового співробітництва, ведення проактивної комунікації із залученням ключових лідерів, проведенням публічних заходів для підвищення розуміння політики Міністерства оборони та Збройних Сил українським суспільством. Незважаючи на задекларовану необхідність інтеграції зусиль організація процесу інтеграції не визначена, що засвідчує появу як наукової, так і організаційної проблеми [240].

В. Настюк, І. Коропатнік та В. Карелін (2020), аналізуючи цивільно-військове співробітництво в історичному аспекті, доходять висновку про те, що процес його функціонування характеризується хронічною політичною нестабільністю та постійним реформуванням означеної сфери, особливо за

сучасних умов [241]. Коментуючи цей підхід, хотілося б зауважити, що така нестабільність притаманна нині не тільки Україні, а й всій системі світового устрою внаслідок знецінення мирних засобів вирішення міжнародних та внутрішніх конфліктів. Втім, автори цілком обґрунтовано виокремлюють проблему підтримання ефективної цивільно-військової взаємодії в нестабільних умовах з низьким горизонтом планування.

Проблеми цивільно-військової взаємодії правового характеру знайшли своє відображення у роботах В. Шульгіна. Науковець у 2021 році вказував, що, попри інтенсифікацію підзаконної та військово-відомчої нормотворчості, науково-практичної та законотворчої нормопроектної роботи у напрямку удосконалення суспільних військово-правових відносин у сфері ЦВС ЗС України, до цього часу легалізувати діяльність ЦВС ЗС України на рівні закону України так і не вдалося [181]. Глибина дослідження В. Шульгіним проблематики цивільно-військового співробітництва дозволила врахувати частину з них під час внесення змін до військового законодавства, якими було легітимізовано цивільно-військове співробітництво. Разом з тим, вказані зміни були лише початком складного шляху створення гармонійного правового забезпечення діяльності структур цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України та інших військових формувань.

Цікаве дослідження проблем волонтерського руху в Україні провели В. Потапенко та А. Двігун (2022), які обґрунтовують позицію, відповідно до якої у складних умовах збройної агресії РФ виникає питання щодо дальшого розвитку волонтерського руху. Автори виділяють два протилежні підходи: регуляцію та дерегуляцію. Прибічники регуляції (здебільшого представники органів державної влади та дотичних благодійних структур) вважають за доцільне: визначати ключові напрямки волонтерського руху, видавати офіційні документи, що засвідчують статус волонтера, фінансувати з держбюджету лише обрані організації, надавати членам таких структур пільги, преференції та зараховувати волонтерський стаж до трудового. З 2015

року законодавчі та нормативно-правові зміни в Україні відбуваються саме в цьому напрямі. Натомість прибічники дерегуляції (фахівці безпекового сектору та більшість самих волонтерів) вважають недоречним інвестувати державні кошти в аматорські логістичні проєкти із забезпечення ЗСУ. Пріоритетом, на їх думку, має бути розбудова професійної системи тилового забезпечення у складі ЗСУ. Більшість волонтерів категорично проти спроб надмірного регулювання, оскільки це нівелює їхню мобільність, оперативність та творчий підхід, які є їхньою головною перевагою над існуючою державною системою тилу. При цьому автори цілком доцільно звертають увагу на те, що волонтерський рух не обмежується лише тилевим забезпеченням фронту. Він охоплює широкий спектр суспільно важливих сфер, є проявом реальних демократичних процесів у воєнний час і потребує державної підтримки, однак форма цієї підтримки має бути продуманою. Подальший розвиток волонтерства в Україні, а отже, і форми державної підтримки, автори вважають за доцільне розділити на два основні напрями. Перший напрям спрямований на негайну допомогу фронту (постачання амуніції, обладнання, реабілітація поранених). Цей рух фінансується за рахунок спільнокошту та міжнародної підтримки, відображаючи самоорганізацію суспільства. Зі збільшенням міжнародної допомоги та зміцненням інституцій ЗСУ, функції логістики поступово перейдуть до військових тилевих служб. Волонтерські організації натомість посилять свою роль у довгостроковій фізичній, психологічній та соціальній реабілітації ветеранів та ВПО. Другий напрям – соціальне підприємництво та розвиток громадянського суспільства. Це група організацій, що діє в рамках чинного законодавства, наближаючись до функцій соціального підприємництва. Вони фінансуються переважно міжнародними грантами, членськими внесками та можуть співпрацювати з державою для виконання певних соціальних функцій за кошти бюджетів [242]. Проблема вибору шляхів подальшого розвитку волонтерської діяльності в Україні (регуляції чи дерегуляції)

напрямку позначається і на розвитку цивільно-військової взаємодії, обумовлюючи вимоги до її суб'єктів, їх правовий статус та гарантії діяльності в умовах воєнного стану.

Хотілося б сказати, що в історичному ракурсі питання становлення цивільно-військового співробітництва розглянула у своїй дисертації на здобуття ступеня доктора філософії І. Чобіт (2022 рік). Хоча її робота виконана у межах спеціальності 032 – історія та археологія, в ній міститься багато цінного для правового розуміння сутності цивільно-військової взаємодії. Авторка детально аналізує передумови та процес створення цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, детально аналізуючи і хронологію створення його структур, і досвід функціонування. На підставі аналізу результатів інтерв'ю з військовослужбовцями, що брали участь у діяльності груп цивільно-військового співробітництва у перший місяць проведення АТО, І. Чобіт виокремлює низку проблем, пов'язаних із налагодженням взаємодії між командуванням підрозділів ЗС України та місцевими органами самоврядування, інших військових формувань, місцевим населенням. Основними труднощами були негативне ставлення місцевих до присутності підрозділів ЗС України та перешкоджання їм у пересуванні та виконанні завдань за функціональним призначенням [243, с.149]. Цей перелік уявляється нам дещо неповним з огляду на існування тенденції відмови деяких представників органів місцевого самоврядування Донецької та Луганської області у цей період виконувати свої функції, включаючи перехід на сторону противника, невихід на роботу, переїзд в іншу місцевість. Серед сучасних на момент написання проблем цивільно-військової взаємодії авторка вважає необхідним виокремити відсутність у Міністерства оборони України кошторису для для проєктів ЦВС за напрямком допомоги місцевому населенню, біженцям, тимчасово переміщеним особам у відновленні інфраструктури на звільнених територіях; а також неналежне транспортне

забезпечення груп ЦВС, що на практиці не завжди вдається досягнути [243, с.195].

Окремі питання правового регулювання становлення та розвитку цивільно-військового співробітництва у 2014–2022 рр. розглядає Ю. Руснак (2024 рік). Автор простежує розвиток правового забезпечення у досліджуваній сфері й акцентує увагу на його недостатності для ефективної діяльності у сфері цивільно-військового співробітництва. Він пропонує прийняття окремого Закону про цивільно-військове співробітництво, відповідно до якого визначатимуться основні принципи, завдання та механізми взаємодії між військовими та цивільним населенням; внесення змін до існуючих нормативно-правових актів, завдяки яким регулюється діяльність ЦВС для узгодження їх з новим Законом [244, с.71]. На нашу думку, загальні вимоги до законотворчої техніки не дозволяють виносити ці питання саме на рівень закону, скоріше, це сфера підзаконного правового регулювання. Втім, автор, як і багато інших науковців, цілком справедливо ставить питання про необхідність заповнення правових прогалів, які існують у сфері цивільно-військової взаємодії.

І. Шопіна (2024), досліджуючи основні напрями співпраці між органами місцевого самоврядування та структурами цивільно-військового співробітництва, робить висновок про існування необхідності оновлення правового статусу вказаних суб'єктів. На думку науковиці, застарілий за своїм змістом Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» та прогалини у визначенні правового статусу структур цивільно-військового співробітництва не сприяють ефективному функціонуванню системи співпраці між військовими і цивільними. Однак в умовах широкомасштабної російської збройної агресії система цивільно-військового співробітництва довела свою необхідність для вирішення існуючих проблем, отже, напрацювання її правового забезпечення є потребою часу [245]. Цілком підтримуючи думку авторки про важливість посилення правового та

організаційного зв'язку між Збройними Силами України та територіальними громадами, додамо, що проблема недосконалості законодавства поширюється і на відображення цивільно-військової взаємодії у Законі України «Про основи національного спротиву» [5], в якому вказані питання були визначені вкрай фрагментарно.

У 2025 році була захищена дисертація М. Павленка «Правове регулювання цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. У цій роботі цивільно-військове співробітництво розглядається як предмет регулювання цивільного законодавства [246]. Це викликає певні зауваження, оскільки одним із учасників такої взаємодії завжди є суб'єкт публічного права – Збройні Сили України або інше військове формування, другим учасником також часто є суб'єкт публічного права (органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадські організації), а сама взаємодія здійснюється не для задоволення приватних цілей, а для суспільного блага. Втім, ми не заперечуємо існування деяких елементів цивільно-правових відносин, пов'язаних з цивільно-військовою взаємодією, зокрема, пов'язаних з постановкою на облік і подальшим обігом військового майна, яке було предметом волонтерської допомоги, та ін.

Серед проблем, які потребують усунення, у роботі визначено наявність права військових частин вести підсобне господарство, що не відповідає основному призначенню Збройних Сил України [246, с.169], необхідність внесення змін у законодавство в напрямі зменшення кількості видів дозволеної господарської діяльності [246, с.170], доцільність скасування положень, що передбачають право вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях оборони [246, с.170], уточнення норм споживання енергоносіїв, тепла та води при оренді військовослужбовцями приміщень поблизу районів ведення бойових дій [246, с.171], удосконалення закупівлі предметів ритуальної належності

військовою частиною [246, с.172], необхідність удосконалення процедури свідчення командира (начальника) військового формування про обставини отримання поранення (загибелі) волонтера [246, с.173].

Серед досліджень, присвячених питанням цивільно-військової взаємодії, заслуговують на увагу два звіти, підготовлені Центром з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту (Center for Civilians in Conflict (CIVIC)) – міжнародною організацією, чия діяльність присвячена сприянню захисту цивільного населення у збройних конфліктах. У звіті 2023 року «Роль цивільно-військового співробітництва у захисті цивільного населення: досвід України» досить детально описуються розвиток завдань і потенціалу ЦВС до повномасштабного російського вторгнення 2022 року, зусилля зі створення професійної системи ЦВС ЗСУ, а також діяльність ЦВС в умовах конфлікту високої інтенсивності після 24 лютого 2022 року, при цьому констатується зростання ролі ЦВС у захисті цивільного населення. На підставі аналізу правових документів, звітів органів військового управління, емпіричних досліджень у звіті зроблено висновок, що офіцери ЦВС відіграють критично важливу роль у захисті цивільного населення України. Створення ЦВС як військово-облікової спеціальності та затвердження доктрини і настанов для офіцерів ЦВС до повномасштабного вторгнення Росії в Україну допомогло закласти певний фундамент їхньої діяльності, необхідний в нинішніх умовах. Однак масштаби і темпи війни в Україні з 2022 року виснажили можливості підрозділів ЦВС та оголили деякі слабкі місця в системі – в тому числі недостатньо широке розуміння ролі офіцерів ЦВС, що заважає їм систематично долучатися до координації та здійснення заходів з ЗЦН. Це також призвело до того, що іноді офіцери ЦВС виявляються недостатньо задіяними – наприклад, коли їм доручають виконання лише однієї з багатьох функцій (наприклад, транспортування та пошук тіл загиблих військовослужбовців), або коли їм доводиться займатися різними завданнями, що виходять за межі їхніх основних обов'язків. При

цьому констатується, що Україна не може негайно усунути всі проблеми, з якими стикаються ЗСУ в умовах широкомасштабного вторгнення. Однак вона може поступово почати покращувати підготовку та оснащення офіцерів ЦВС, а також посилити їхній статус, заповнюючи прогалини в законодавстві та активно засвоюючи досвід певних викликів та уроків, отриманих після лютого 2022 року [247]. Для подолання цих проблем у звіті запропоновано досить реалістичну систему заходів, зокрема, підвищити інституційний та кадровий потенціал ЦВС ЗСУ шляхом збільшення кількості курсантів, які можуть пройти навчання з цивільно-військового співробітництва за програмою Військового інституту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, підвищення доступності курсу вдосконалення професійної підготовки ЦВС, визначення найкращих курсантів та слухачів для роботи інструкторами у майбутньому, а також розгортання мобільних навчальних команд ЦВС; відновити проведення оцінювання професійної придатності в ході відбору та призначення офіцерів на посади в підрозділах ЦВС; створити консультативну групу за участю представників громадянського суспільства, органів державної влади та місцевого самоврядування з метою відпрацювання концепції і практик ЦВС в умовах війни високої інтенсивності; поступово оснащувати підрозділи ЦВС, розгорнуті в районах ведення бойових дій високої інтенсивності, броньованими транспортними засобами, щоб вони могли ефективніше виконувати покладені на них обов'язки та не наражати на небезпеку цивільне населення під час супроводу евакуаційних заходів, тощо [247]. Глибокий правовий та соціологічний аналіз, який міститься у цьому Звіті, конструктивні пропозиції щодо доцільності певних змін у правовому регулюванні та практиці діяльності у сфері цивільно-військового співробітництва дозволяє оцінити цей документ як один із позитивних зразків цивільно-військової взаємодії.

Через два роки Центром з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту (Center for Civilians in Conflict) було підготовлено новий

звіт, лаконічні висновки якого породжують багато запитань щодо підстав для таких умовиводів.

Так, за результатами дослідження було визначено шість пріоритетних напрямів, які потребують організаційної уваги, щоб підвищити ефективність ЦВС і посилити захист цивільного населення.

По-перше, це «недостатнє розуміння завдань ЦВС на рівні командирів» [248]. У тексті присутнє посилання на два інтерв'ю, в одному з яких офіцер ЦВС повідомляв про необхідність підвищувати усвідомлення важливості ЦВС командиром бригади, а в другому – інший офіцер вважав за доцільне підвищувати обізнаність невизначеного кола «командирів» (с.19 Звіту) [248]. Робити на основі суб'єктивної думки двох осіб висновок про недостатнє розуміння завдань ЦВС всіма командирами, не підтверджуючи її іншими емпіричними та фактичними даними уявляється порушенням методології написання аналітичних звітів, яке, до того ж, носить тенденційний характер.

По-друге, висновок про «Недостатнє матеріально-технічне забезпечення заходів ЦВС» не супроводжується аналізом існуючого матеріально-технічного забезпечення, до того ж автори звіту плутають матеріально-технічне забезпечення і фінансову підтримку (с.21-22) [248].

По-третє, дуже тенденційним і необґрунтованим постає висновок «Відсутність всебічної та практичної підготовки офіцерів ЦВС (особливо перед призначенням на посаду), зокрема з питань захисту цивільного населення, з урахуванням актуального українського досвіду та сучасних навчальних методологій» (с.22) [248]. Як відомо, і це знаходило своє відображення в інших загальнодоступних аналітичних документах [247], Збройні Сили України мають великі здобутки у підготовці фахівців для структур цивільно-військового співробітництва. За даними Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, підготовка фахівців ЦВС була розпочата у вказаному закладі у 2018 році. Методологічною основою означеної підготовки став стандарт офіцера ЦВС.

Метою професійної діяльності військового фахівця за ВОС 850400 є створення сприятливих умов для виконання покладених на Збройні Сили України завдань за призначенням, а також недопущення перешкоджання цій діяльності з боку місцевого населення у районах постійної дислокації військових частин та підрозділів Збройних Сил України, на шляхах переміщення військ (сил) та під час запровадження заходів правового режиму надзвичайного та воєнного стану, участі в стабілізаційних (антитерористичних) операціях, операціях з підтримання миру і безпеки. Було розроблено та запроваджено освітньо-професійну програму рівня бакалавр «Цивільно-військові відносини», яка акредитована у 2023 році (ліцензійний обсяг 35 осіб на рік). Програма була розроблена з урахуванням та з допомогою фахівців *civil-military cooperation* США. З 2018 року по теперішній час підготовлено 65 офіцерів. Крім того, важливим досягненням підготовки фахівців для структур цивільно-військового співробітництва є організовані у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка курси підвищення кваліфікації, метою яких є вдосконалення професійних компетентностей фахівців у сфері цивільно-військового співробітництва, необхідних для ефективного виконання завдань, пов'язаних із оцінюванням стану цивільного середовища в районі відповідальності, взаємодією із суб'єктами цивільного середовища, військовою підтримкою гуманітарних операцій, пошуковими та репатріаційними заходами тощо. Комплексність навчання на курсах підвищення кваліфікації досягається викладанням теоретичного матеріалу відповідно до план-програми, відпрацювання практичних навичок, складанням тестових завдань, а також самостійної роботи слухачів з навчальною літературою та нормативно-правовими актами. Навчання за План-програмою здійснюється перед призначенням на вищу або на рівнозначну посаду за ВОС-850400 «Цивільно-військове співробітництво», воно проводиться два рази на рік, термін його проведення - два тижні,

одночасно на курсах підвищення кваліфікації може навчатися 20 осіб. Слід також сказати, що у 2024 році була розроблена освітня програма курсу Професійної військової освіти (Цивільно-військове співробітництво), L-1A+L-1B (ЦВС). Це професійна військова освіта для проходження військової служби на типових посадах, визначених в професійному стандарті офіцера тактичного рівня. Освітня програма поєднує програми підготовки: «Базового курсу тактичного рівня L-1A», як обов'язкової складової для здобуття тактичного рівня військової освіти та програму «Фахового курсу тактичного рівня (Цивільно-військове співробітництво) L-1B (ЦВС)» і реалізується під час дії правового режиму воєнного стану. Дана програма передбачена для підготовки офіцерів з числа громадян, що мають ступінь вищої освіти не нижче «бакалавр» з подальшим присвоєнням первинного військового звання молодший лейтенант. Заслуговує на увагу, що особливістю освітньої програми є: врахування досвіду виконання завдань підрозділами цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України у відсічі збройної агресії російської федерації на території України; впровадження стандартів НАТО у всі етапи застосування військ (сил) ЗС України; проведення практичних занять на базі військових частин Збройних Сил України. Загальний термін навчання складає п'ять місяців, воно провадиться два рази на рік, одночасно його можуть проходити 40 осіб. Станом на жовтень 2025 року проведено курси і здійснюється набір на 2026 рік. Вказане свідчить, що у теперішній час освітніми заходами охоплено значну кількість різних категорій фахівців у сфері цивільно-військового співробітництва, вказана підготовка за участю партнерів по НАТО постійно вдосконалюється, і важливе місце в ній приділяється питанням захисту цивільного населення.

По-четверте, незрозумілим уявляються висновок: «Вилучення завдань, які не належать до основних службових обов'язків офіцерів ЦВС, або передоручення їх окремій спеціальній службі соціальної підтримки» (с.21) [248], оскільки автори не вказали, хто вилучає ці завдання, чи, може, мається

на увазі пропозиція їх вилучення. Можливо, це стилістична помилка внаслідок недостатньо якісного редагування документа.

По-п'яте, обірваний характер деяких висновків не дозволяє зрозуміти, що малося на увазі, наприклад «Посилення цивільно-військової взаємодії із цивільними громадами шляхом їх частішого й прямого залучення» залишає питання: куди і для якої мети треба залучати цивільні громади?

І, по-шосте, недостатнє розуміння високого рівня розвитку інформаційних відносин у Збройних Силах України демонструє висновок про необхідність вивчення можливостей використання в цілях ЦВС передового програмного забезпечення та соціальних мереж (с.21) [248]. У Звіті також містяться окремі неточності, які свідчать про слабе володіння матеріалом у сфері цивільно-військового співробітництва. Зокрема, на с. 8 у схемі представлено такий елемент ЗСУ як «Обласне командування» [248] тощо.

Порівняння цих двох звітів однієї міжнародної організації свідчить про існування окремих тенденцій спрощення проблем, які виникають під час цивільно-військової взаємодії, без належного аналізу правової бази, особливостей фінансування, інформаційного забезпечення, а також без використання методів, що дозволяють отримувати не суб'єктивну, а достовірну інформацію – статистичного аналізу, соціологічних опитувань, фокус-груп, до яких слід було залучити не лише офіцерів ЦВС, а й представників органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій та інших партнерів по взаємодії. Втім, це жодним чином не умаляє високої оцінки діяльності Центра з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту (Center for Civilians in Conflict) як партнера по взаємодії зі Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, яким протягом останніх років було проведено більше 50 освітніх заходів, спрямованих на підвищення переговорних навичок офіцерів ЦВС та їх навчання найкращим практикам захисту цивільного населення.

Як приклад професійного виокремлення існуючих проблем цивільно-військової взаємодії на основі ґрунтового аналізу можна навести звіт «Case Study Ukraine. A Preliminary Analysis», підготовлений Центром передового досвіду цивільно-військового співробітництва (Civil-Military Cooperation Centre of Excellence) у липні 2024 року. Уявляється важливим, що в ньому відображено глибинні причини існування в Україні більш активної цивільно-військової взаємодії, ніж в інших державах. Автори звіти зазначають: «Операція, розпочата Російською Федерацією, була спрямована не лише на ліквідацію ЗСУ та їхньої здатності до опору, але й проти українського суспільства в цілому. Вона має на меті ліквідувати Україну як незалежну державу. інтеграції її до складу Російської Федерації, підпорядкованої владі Москви. Таким чином, війна мала на меті не лише Збройні Сили України, але й її громадян. Ось чому українська оборонна концепція спиралася на теорію, згідно з якою все суспільство відіграє активну роль в опорі нації, оскільки війна, з якою їм довелося зіткнутися, не планувалася лише в суто військовому плані. Усе це демонструє, що Цивільне Середовище (CivEnv) не лише зазнає значного впливу, але й активно долучається до всього спектра конфлікту, від мирного часу до війни» [249]. Цей висновок у цілому узгоджується з тими відмінностями, які існують між рівнем залучення волонтерів та волонтерських організацій для допомоги збройним силам зарубіжних держав, про що ми вже писали у попередньому підрозділі. Ситуація в Україні, пов'язана з активністю громадянського суспільства взагалі й волонтерських організацій зокрема, демонструє достатню ступінь унікальності. Водночас цей високий рівень залучення суспільства до вирішення проблем у сфері національної та воєнної безпеки виступає важливим фактором забезпечення національної стійкості.

Важливі положення вказаного Звіту стосуються проблеми переорієнтації цивільно-військової взаємодії під час набуття збройним конфліктом повномасштабного характеру. У цьому документі йдеться про те,

що внесок СІМІС на стратегічному рівні також полягає у налагодженні взаємодії на відповідному рівні з усіма цивільними органами та урядовими структурами, які можуть бути важливими для операцій ЗСУ. Управління J9 у ЗСУ (мається на увазі Центральне управління цивільно-військового співробітництва) стало, на думку авторів Звіту, прикладом ймовірного нового внеску СІМІС у діяльність до, під час та після планування та виконання операції. Перед ними постало завдання змінити сприйняття, а також власне мислення та подальші зусилля: з «підтримки цивільного середовища», яка здійснювалася з 2014 року, на «підтримку військ», починаючи з 2022 року [249]. Як ми вже вказували, переорієнтація цивільно-військової взаємодії була обумовлена, з одного боку, зміною пріоритетів тієї частини українського суспільства, яка раніше підтримувала російську федерацію та її політику, і, з іншого боку, набуттям збройним конфліктом повномасштабного характеру та високої інтенсивності, що поставило перед силами оборони і суспільством низку нових проблем, які вирішуються в їх взаємодії. Це породило проблему відходження від класичної моделі цивільно-військового співробітництва у розумінні доктрин НАТО. Інакше кажучи, Україна спочатку успішно імплементувала модель *civil-military cooperation* НАТО, але після початку повномасштабного вторгнення російської федерації адаптувала її до реальних умов, притаманних збройному конфлікту високої інтенсивності. Заслуговує на увагу, що така тенденція не засуджується Центром передового досвіду цивільно-військового співробітництва НАТО, призначення якого полягає у здійсненні предметної експертизи з питань цивільно-цивільних відносин, у розробці концептуальних та доктринальних питань цивільно-військового співробітництва [250], а виступають предметом вивчення та аналізу. Враховуючи загальносвітові тенденції руйнування існуючої раніше архітектури міжнародної безпеки [251], увага НАТО до тих напрацювань, які дозволяють зберегти ефективність діяльності збройних сил і забезпечити

національну стійкість, є цілком зрозумілою. Як вказується з цього приводу у звіті «Case Study Ukraine. A Preliminary Analysis», ЗСУ визнали необхідність інтеграції Управління J9 у структуру Генерального штабу, і для виконання цього вони поклалися на чинну доктрину СІМІС НАТО, прийнявши Спільну публікацію Альянсу 3.19 (Allied Joint Publication 3.19) як основу своєї доктрини СІМІС та польових посібників. Управління J9 ЗСУ було створено у 2020 році. З іншого боку, надзвичайний характер ситуації в Україні змусив українські інституції та ЗСУ адаптуватися до конкретних обставин, з якими вони зіткнулися, таким чином знайшовши спосіб ведення війни, протидії повстанським рухам (COIN) та гібридним загрозам, який не був повністю сформований доктриною НАТО, запровадженою в останні роки. Це створило динамічне середовище для синхронізації та відпрацювання в польових умовах нових концепцій СІМІС, які варто проаналізувати для підвищення спроможностей СІМІС НАТО [249].

Втім, зміна моделі цивільно-військового співробітництва залишається проблемою наукового, методологічного, правового та організаційного характеру, вирішення якої потребує низки продуманих кроків на відомчому, національному та міжнародному рівні. Почасти це також знайшло своє відображення у вказаному Звіті, в якому визначено, що СІМІС в Україні є прикладом того, як цивільно-військова взаємодія може бути реалізована для підтримки всього суспільства в межах комплексного розуміння безпеки через взаємну двосторонню підтримку та діяльність, спрямовану на підвищення здатності протистояти агресії. Це підтверджує раціональність концепції багаторівневої стійкості НАТО, де військова та цивільна стійкість розглядаються як два взаємопов'язані рівні. The 2020 NATO Warfighting Capstone Concept підкреслює концептуальні взаємозалежності та зв'язки між ними. Сім базових вимог до стійкості є рамкою для посилення цивільної готовності до шоків і агресії, а СІМІС - її реалізацією у військовій сфері. У своїй останній редакції НАТО АJP 3.19 пов'язує концептуальну основу

багаторівневої стійкості з СІМІС і робить її релевантною для відповідних заходів. Після затвердження АJP 3.19 та концепція багаторівневої стійкості мають бути адаптовані до національних концепцій. Ефективна трансляція таких концепцій з рівня НАТО на національний рівень є обов'язковою для посилення стійкості держав-членів і Альянсу. Україна продемонструвала, що здатність залучати як Збройні Сили, так і суспільство до захисту держави є вирішальною для протидії агресії. Хоча СІМІС як спільна функція має пов'язувати військове середовище з цивільним, робота з власним населенням стала перевагою, оскільки як військові, так і цивільні були більш мотивованими та готовими до співпраці. Зрозуміле емоційне залучення військовослужбовців, що стало очевидним після вторгнення, свідчить про те, що участь СІМІС у власному суспільстві є надзвичайно необхідною та сприяє поточному успіху [249].

Заслуговують на увагу положення звіту «Case Study Ukraine. A Preliminary Analysis», відповідно до яких ефективність відповіді України на вторгнення Російської Федерації ґрунтується на всеосяжному, загальнодержавному та загальносуспільному підході. Це включає активну координацію та співпрацю між військовими та цивільними структурами, наголошуючи на підготовці та стійкості на різних рівнях. СІМІС виступає як критичний елемент готовності та ефективності України. На всіх рівнях, від стратегічного до тактичного, СІМІС сприяє координації між військовим та цивільним секторами, забезпечуючи безшовну інтеграцію, яка сприяє успіху військових операцій та підвищує стійкість суспільства. Досвід України підкреслює мінливий характер сучасних загроз, особливо гібридної війни. Агресія Російської Федерації, що поєднує як військові, так і цивільні цілі, підкреслює необхідність ширшого, всеосяжного оборонного підходу. Це включає не лише військові можливості, але й сильний акцент на обороні суспільства, координації з невійськовими суб'єктами та стратегічному плануванні в мирний час, кризових ситуаціях та конфліктних сценаріях [249].

Як слідує з цих положень, волонтерська діяльність, спрямована на допомогу Збройним Силам України та іншим військовим формуванням, є частиною такого всеосяжного оборонного підходу. Але це породжує проблему неможливості здійснювати управління нею на загальнодержавному, секторальному або відомчому рівні, адже участь у волонтерських організаціях та надання волонтерської допомоги є суто добровільною, залежить від великої кількості об'єктивних та суб'єктивних факторів та слабо піддається плануванню. Досить цікавим є той факт, що протягом 2024-2025 років на рівні ЄС відбувається активна діяльність, спрямована на створення умов для підвищення стійкості суспільства і підвищення готовності громадян реагувати на воєнні загрози. Як пише з цього приводу Г. Булдовскі, безпека та стійкість Європи залежать не лише від військових спроможностей, але й від залученості та готовності її громадян. Однак Стратегія Європейського Союзу щодо громадянського суспільства та Європейська стратегія готовності залишаються непов'язаними – одна зосереджена на демократії та участі, інша – на обороні та стримуванні. Подолання цього розриву є водночас нагальним і досяжним. При цьому організації громадянського суспільства є ключовими для розбудови стійкості суспільства та «стримування через відмову». Вони можуть мобілізувати мережі довіри, протидіяти дезінформації та підтримувати демократичну легітимність. Об'єднавши свої програми з питань демократії та оборони, ЄС може перетворити громадянське суспільство із вторинного елемента на наріжний камінь своєї архітектури безпеки [252]

Поточна ситуація в Україні ставить перед НАТО та державами фундаментальне питання еволюції цивільно-військової взаємодії (СІМІС). Для України це означає інтеграцію ключових цивільних чинників у загальну цілісну концепцію оборони, планування та виконання військових дій, а також розуміння потреб населення, спроможностей і вразливостей у координації з інституціями та всіма релевантними акторами операційного середовища. У

контексті національної оборони очевидно, що поряд із забезпеченням найвищого рівня готовності військ необхідно гарантувати здатність суспільства та цивільних інституцій протистояти шоку і агресії [249]. Проблема підготовки суспільства до ефективного реагування на загрози тривалого і повномасштабного збройного конфлікту певною мірою виходить за межі питань цивільно-військової взаємодії, які носять більш інструментальний характер. Разом з тим варто звернути увагу на недостатність підготовки населення в аспекті вироблення автоматичних алгоритмів поведінки у разі настання типових загроз, притаманних збройним конфліктам високої інтенсивності. Освітніми заходами за цим напрямом охоплена незначна частина громадян, і, переважно, на суто добровільній основі. На нашу думку, ця проблема має вирішуватися шляхом внесення відповідних змін до трудового законодавства України, відповідно до яких допуск до роботи всіх категорій працівників може відбуватися лише за умови проходження ними підготовки до дій в умовах воєнних загроз, що включало б домедичну підготовку, підготовку у сфері цивільного захисту (поведінка у разі повітряної тривоги, навчання засобам радіаційного та хімічного захисту), правила поведінки у разі бойових дій в населеному пункті, а також у разі потрапляння у полон (мається на увазі викрадення цивільних громадян збройними силами держави-агресора). У цьому контексті хотілося б звернути увагу на поняття «resilience through civil preparedness» (стійкість через цивільну готовність), що використовується на рівні ЄС і НАТО [253]. ЄС визначає стійкість як: здатність індивіда, домогосподарства, громади, країни чи регіону витримувати, адаптуватися та швидко відновлюватися після стресів і потрясінь [254]. Стийкість, у контексті НАТО, означає здатність – на національному та колективному рівнях – готуватися, протистояти, реагувати та швидко відновлюватися після стратегічних потрясінь та збоїв у всьому спектрі загроз, забезпечуючи безперервність діяльності Альянсу. Це вимагає як цивільної готовності, так і військового потенціалу. Стийкість спирається на

тісну співпрацю між цивільними та військовими зацікавленими сторонами, що є взаємовигідним як у мирний час, так і в кризові часи [255]. Цивільна готовність у межах «resilience through civil preparedness» значно ширше, ніж готовність цивільного населення, оскільки включає низку заходів, здійснюваних урядами, разом з тим підвищення рівня підготовки громадян України до дій в умовах воєнних загроз цілком узгоджується з цією концепцією.

Слід також звернути увагу на те, що у звіті «Case Study Ukraine. A Preliminary Analysis» підіймається питання залучення до цивільно-військової взаємодії в Україні спроможності СІМІС, відомої в НАТО як функціональний спеціаліст (Functional Specialist). У військовому контексті Функціональний спеціаліст (Functional Specialist) – це особа, яка володіє спеціалізованими знаннями та навичками у певній функціональній сфері або дисципліні, чужій для військових або доступній лише в обмеженій кількості у військових установах. На основі подій та динаміки, що спостерігаються в Україні, у Звіті виділяються декілька сфер для залучення функціональних спеціалістів: цивільна адміністрація, державні послуги, медичні послуги, реконструкція, сільське господарство, управління водними ресурсами, логістика, планування та аналіз тощо. Залучення зовнішньої експертизи є необхідним і неминучим, оскільки СІМІС охоплює різноманітні можливості, які можуть бути важко керовані лише елементами СІМІС на рівні підрозділів та штабів [249]. Не заперечуючи в цілому проти доцільності залучення функціональних спеціалістів до сфери цивільно-військового співробітництва, зауважимо, однак, що це потребує визначення правового статусу такого спеціаліста, забезпечення його безпеки та визначення джерел фінансування його діяльності.

Не всі положення аналізованого Звіту уявляються нам реалістичними. Зокрема, це стосується його положень, в яких йдеться про те, що, для того, щоб забезпечити збройним силам та їхнім елементам СІМІС умови для

роботи на підтримку цивільного середовища, надзвичайно важливо розглянути можливість та межі, в яких військові ресурси можуть бути перенаправлені на завдання, які не пов'язані безпосередньо з бойовими операціями. Це слід враховувати, і це може означати, що збройним силам, можливо, необхідно мати значні (великі) ресурси та можливості штабів [249]. В умовах, коли фінансування функціонування всіх державних структур України залежить від допомоги союзників і зовнішніх запозичень, коли грошове забезпечення осіб рядового складу у періоди, коли вони безпосередньо не виконують бойові завдання, нижче середньої зарплати в Україні, надання Збройним Силам України та іншим військовим формуванням великих фінансових ресурсів для допомоги цивільному населенню уявляється недосяжним. Втім, проблема відсутності або недостатності власних фінансових ресурсів Збройних Сил України для допомоги цивільному населенню існує, і її вирішення в досяжній перспективі дозволило б, на нашу думку, підвищити ефективність цивільно-військової взаємодії.

Серед документів, які уявляють інтерес як джерела інформації про проблеми, які виникають під час здійснення цивільно-військового співробітництва, уявляє інтерес Аналітична доповідь «Цивільно-військове співробітництво у захисті населення під час війни в Україні» підготовлена Центром Разумкова в рамках проєкту, що виконувався за фінансової підтримки Офісу Фонду Ганнса Зайделя у Києві (2024). Ця надзвичайно інформативна доповідь підготовлена із використанням результатів опитування представників місцевих органів державної влади та органів самоврядування з питань співробітництва держави та територіальних громад у захисті населення в умовах воєнних дій (нажаль, представники Збройних Сил України при проведенні дослідження опитані не були). Серед проблем, які існують у сфері захисту цивільного населення, у звіті названо наступні. По-перше, враховуючи прогалини в інформаційній роботі органів державної

влади, а також досвід у захисті цивільного населення структур ЦВС, останні могли б (і мали б) надати місцевим адміністраціям певну допомогу. Але жодних централізованих зусиль або рекомендацій у розробці правил і процедур евакуації, надання гуманітарної допомоги, забезпечення комендантської години, оповіщення цивільного населення з боку структур ЦВС не було. По-друге, як вважають автори доповіді, однією із головних причин наявних проблем у сферах організації, управління, реалізації заходів захисту населення на всіх рівнях є брак безпекової культури в державі та суспільстві. Тому підвищена увага має надаватися питанням: навчання та підвищення кваліфікації фахівців у всіх сферах і на всіх рівнях з акцентом на системності мислення і вмінні оперативно ухвалювати складні рішення; підготовці населення до дій у надзвичайних ситуаціях з акцентом на розумінні джерел походження і способів реалізації загроз, правил поведінки під час їх виникнення та ліквідації наслідків. По-третє, лише близько 20% підрозділів ЦВС було забезпечено транспортними засобами, які офіційно перебували на балансі відповідних військових частин, що їх обслуговували і забезпечували паливо-мастильними матеріалами. Ще 60% підрозділів ЦВС використовували цивільні автомобілі, надані волонтерськими організаціями. Решта 20% груп ЦВС не мали транспортних засобів, що утруднювало виконання завдань з евакуації та забезпечення надання гуманітарної допомоги населенню [256].

Також хотілося б зупинити увагу на визначеній у науковій статті В. Тимошенка і Л. Медвідь проблемі суперечностей правового регулювання, пов'язаним з обліком майна, яке надходить від волонтерів до військових частин. Автори цілком слушно акцентують увагу на безгрошовому характері волонтерської діяльності відповідно до закону, який її регулює. Разом з тим науковці звертають увагу на наявність відомчої інструкції, відповідно до вимог якої майно, що надійшло від волонтерських організацій, має обліковуватися відповідно до встановлених оборонним відомством процедур,

що підтверджує існування такої практики у Збройних Силах України. В. Тимошенко і Л. Медвідь цілком аргументовано вказують про некоректне ототожнення правового статусу волонтерських та благодійних організацій [257, с.7]. Отже, має місце некоректне ототожнення у правозастосовній практиці правового статусу благодійних та волонтерських організацій.

На підставі вивчення питань цивільно-військової взаємодії, описаних у наукових працях, звітах національних та міжнародних організацій, можна виокремити наступні проблеми, притаманні взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями.

По-перше, це наукова, методологічна, правова та організаційна проблема відходження цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України від класичної моделі *civil-military cooperation* НАТО шляхом її адаптації до умов збройного конфлікту високої інтенсивності, що потребує здійснення низки кроків на відомчому, національному та міжнародному рівні для забезпечення сумісності.

По-друге, це проблема підтримання ефективної цивільно-військової взаємодії в нестабільних умовах з низьким горизонтом планування, яка посилює необхідність системного і систематичного аналітико-інформаційного забезпечення вказаної взаємодії із розробкою декількох альтернативних моделей реагування.

По-третє, це суперечності і прогалини правового забезпечення діяльності структур цивільно-військового співробітництва ЗСУ та волонтерської діяльності, які подекуди сприяють виходу взаємодії між ними за межі правового поля, у тому числі некоректне ототожнення у правозастосовній практиці правового статусу благодійних та волонтерських організацій.

По-четверте, це недостатність гарантій правового захисту волонтерів, неврахування у системі їх цивільної відповідальності ступеня правомірності

їх поведінки, прогалини у правових механізмах встановлення обставин отримання поранення чи загибелі волонтера.

По-п'яте, це наявність у державі та суспільстві дилеми подальшого розвитку волонтерської діяльності (регуляція чи дерегуляція), яка прямо впливає на правовий статус суб'єктів ЦВС та гарантії їхньої діяльності в умовах воєнного стану.

По-шосте, це суперечність між сильним рівнем структурованості діяльності систем військового управління і неструктурованістю волонтерської діяльності через її добровільний характер, множинність факторів участі та слабку планованість.

По-сьоме, це недостатність підготовки населення до дій в умовах воєнних загроз, що знаходить свій прояв у відсутності у більшій частини громадян автоматичних алгоритмів поведінки у разі типових загроз (домедична підготовка, підготовка у сфері цивільного захисту, зокрема правила поведінки у разі повітряної тривоги, у разі бойових дій в населеному пункті, у разі викрадення цивільних громадян збройними силами держави-агресора, навчання засобам радіаційного, хімічного та біологічного захисту).

По-восьме, це відсутність або недостатність власних фінансових ресурсів ЗСУ для надання допомоги цивільному населенню, що знижує ефективність цивільно-військової взаємодії.

По-дев'яте, це необхідність чіткого визначення правового статусу функціональних спеціалістів у сфері ЦВС, їхньої безпеки та джерел фінансування їхньої діяльності.

По-десяте, це проблема збільшення кількості підготовленого кадрового складу структур цивільно-військового співробітництва ЗСУ, що потребує збільшення обсягів підготовки фахівців за спеціальністю «цивільно-військові відносини».

По-одинадцять, це проблема удосконалення систем внутрішнього та зовнішнього оцінювання ефективності діяльності структур цивільно-

військового співробітництва, що вимагає використання науково обґрунтованих методів оцінки, використання методів математичного моделювання та інших способів перевірки достовірності отриманої інформації, припинення практики підготовки висновків без достатніх емпіричних досліджень.

По-дванадцяте, це проблеми забезпечення діяльності структур цивільно-військового співробітництва (логістичного, матеріально-технічного, інформаційного, психологічного тощо), які змінюються залежно від фази бойових дій, але у сукупності напряду впливають на ефективність та спрямованість цивільно-військової взаємодії.

3.3 Напрями удосконалення правового забезпечення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями

Питання удосконалення військового законодавства та правового забезпечення взаємодії між силами оборони і громадянським суспільством протягом останніх років привертає увагу науковців та практиків, що знайшло своє відображення у роботах таких авторів, як Л. Бобрицький [258], Є. Красников [259], Л. Мойсей [260], Р. Овчінніков [261], М. Прохоренко [262], А. Сахній [263], С. Харитонов [264], Н. Христинченко [265], В. Шульгін [266] та інших вчених. Разом з тим, проблематика щодо удосконалення законодавства про цивільно-військову взаємодію між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями висвітлена ще недостатньо.

На нашу думку, вдосконалення правового забезпечення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями має здійснюватися в контексті удосконалення всього масиву правових актів, які визначають функціонування сектору безпеки оборони і

його взаємодію з громадянським суспільством [267]. Особливу важливість в процесі такого вдосконалення уявляє уніфікація термінології, яка вживається у законах та підзаконних правових документах. Оскільки більшість нормативно-правових актів, які регулюють функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, приймалися ще в перші роки української державності, вони містять у собі ознаки та рудименти того часу, що позначилося і на якості термінів, які в них вживаються [268]. Однак, не можна вважати ідеальними і правові акти, які було прийнято протягом останніх років. Як ми вже вказували у попередніх підрозділах, просте доповнення закону України «Про оборону України» терміном цивільно-військове співробітництво, без регламентації його особливостей та впливу на правовий статус суб'єктів військово-правових відносин, не дозволяє досягти достатньої реалізації принципу правової визначеності. У дисертації запропоновано удосконалення деяких термінів, які є ключовими для питань цивільно-військової взаємодії (див. Додаток 1).

Удосконалення правової термінології в сфері цивільно-військового співробітництва як перший, дуже важливий напрям удосконалення правового забезпечення у досліджуваній сфері, тісною мірою пов'язаний з проблемою вдосконалення правового статусу суб'єктів означеної взаємодії. Правовий статус, який у теорії права звичайно розуміють як сукупність певних прав, відповідних обов'язків, а також, відповідно до деяких наукових підходів, гарантій діяльності та юридичної відповідальності суб'єктів, уявляє собою фундамент здійснення суб'єктами військово-правових відносин своїх функцій, а прогалини у компетенції суб'єктів, що належать до Збройних Сил України та інших складових сил оборони, обумовлюють сумніви у легітимності здійснення такої діяльності. Тому надзвичайно важливим є наділення Збройних Сил України повноваженням здійснювати цивільне військове співробітництво та визначення меж такої взаємодії. Для виконання

цього завдання нами було запропоновано внесення змін до Закону України «Про Збройні Сили України» (див. Додаток 1).

Надзвичайно важлива роль, яку відіграє громадянське суспільство у розвитку сектору безпеки і оборони і зміцненні воєнної безпеки, ще недостатньо знайшла свої відображення у законодавчих актах. Так, на жаль, у базовому законі в цій сфері – Законі України «Про національну безпеку України» - визначено статус всіх суб'єктів, які забезпечують національну безпеку, крім громадян та громадських об'єднань, які беруть участь у забезпеченні вказаного виду безпеки добровільно (хоча у ст.ст. 1, 12 вказаного правового акту вони згадуються як суб'єкти сектора безпеки і оборони). Фрагментарність правового забезпечення функцій та завдань інститутів громадянського суспільства при вирішенні проблем, які виникають у секторі безпеки і оборони, у тому числі пов'язаних із повномасштабною збройною агресією російської федерації, дозволяє зробити висновок про існування низки недоліків правових актів. На нашу думку, здійснення представниками громадськості певних дій, які можуть вплинути на стан справ та процесу управління військовими формуваннями, правоохоронними органами та іншими суб'єктами сектора безпеки і оборони, повинно мати відповідне нормативно-правове підґрунтя. Для виконання цього завдання нами запропоновано доповнити Закон України «Про національну безпеку України» окремою статтею, пропозиції щодо змісту якої наведено нами у Додатку 1.

Зроблений у роботі аналіз дозволив нам переконатися, що відсутність легального визначення військової частини як базового елементу військових формувань України дещо утруднює правозастосовну практику та утворює низку складнощів, зокрема у сфері фінансово-правових відносин. Для ліквідації цієї правової лакуни нам запропоновано доповнити ст. 1 Закону України «Про оборону України» визначенням поняття військової частини (див. Додаток 1).

Одним із недоліків, притаманних національному законодавству, є декларативність деяких законодавчих положень, які не знаходять свого розвитку в інших правових актах і не мають належного та ефективного правового механізму реалізації. Одним із прикладів такої декларативності є надання права закладам освіти враховувати термін здійснення волонтерської діяльності в якості проходження практики. Ця норма міститься у Законі України «Про волонтерську діяльність», але не знайшла свого відображення в освітньому законодавстві (ані у законах освітньої сфери, ані у підзаконних правових актах Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України). На нашу думку, впровадження такої практики є надзвичайно корисним для виховання соціальної відповідальності здобувачів освіти, зміцнення зв'язків між громадськістю та Збройними Силами України, а також авторитету волонтерських організацій у суспільстві. З огляду на означене, уявляється важливим доповнення законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту» положеннями, які деталізували би зарахування в якості практики терміну проходження волонтерської діяльності (див. Додаток 1).

Правове регулювання волонтерської діяльності відрізняється низкою прогалин та суперечностей, які не сприяють створенню прозорого та ефективного механізму її здійснення. Заслуговує на увагу відсутність нормативно встановлених вимог до доброчесності осіб, які займаються волонтерською діяльністю. Так, не існує жодних правових обмежень залучення до волонтерської діяльності і надання волонтерської допомоги Збройним Силам України та іншим військовим формуванням особами, які були засуджені за вчинення державної зради, колабораційної діяльності, пособництво державі-агресору, диверсію, перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, корупційні злочини, шахрайство тощо. Враховуючи, що у судовій практиці існує категорія справ, пов'язана з так званім псевдоволонтерством, тобто вчиненням під виглядом волонтерської діяльності кримінальних та

адміністративних правопорушень корисливої спрямованості, доцільно встановити систему вимог для осіб, які залучаються до волонтерської діяльності. Ми вважаємо, що добросовісність має значення не тільки для волонтерів, які співпрацюють зі Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, а й для тих волонтерів які надають волонтерську допомогу іншим суб'єктам (наприклад, закладам охорони здоров'я, закладам інституційного догляду та виховання дітей тощо). Для цього нами запропоновано внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» (див. Додаток 1).

Крім того, не всі особи в силу розвитку своїх особистих якостей можуть однаково ефективно здійснювати волонтерську діяльність. Волонтерська допомога може надаватися особам, які перебувають у стресовому стані, у складних життєвих обставинах, мають особливі інклюзивні потреби, і, в силу цього, можуть демонструвати особливу чутливість та вразливість у комунікаціях. Некоректна поведінка волонтерів може спричинити негативні наслідки для життєдіяльності таких категорій громадян. Тому, з урахуванням досвіду США та позитивної практики, що склалася на локальному рівні в Україні, уявляється важливим здійснення попереднього відбору осіб, які будуть провадити волонтерську діяльність. Це завдання, на нашу думку, має бути покладено не на державу, а на організації, які для здійснення своїх статутних завдань залучають волонтерів (див. Додаток 1).

На підставі аналізу зарубіжного досвіду нами було встановлено значну диспропорційність відповідальності українських волонтерів під час провадження ними волонтерської діяльності. Вимоги щодо відшкодування шкоди волонтерами майже ідентичні вимогам до суб'єктів підприємницької діяльності, що значно знижує гарантії правового захисту волонтерів та корінним чином розходиться із практикою зарубіжних демократичних держав. Для ліквідації цієї диспропорції нам запропонована уточнити

положення ч. 5 ст. 7 Закону України «Про волонтерську діяльність» (див. Додаток 1).

Активна роль волонтерських організацій та волонтерів в суспільстві обумовлює їх високий авторитет серед населення і провідну роль у суспільно-політичних процесах в нашій державі. Це, у свою чергу, вимагає створення низки запобіжників для попередження зловживань авторитетом волонтерських організацій для вирішення електоральних завдань певних політичних сил. Аналіз законодавства України про політичні партії свідчить, що в ньому відсутні запобіжники, пов'язані із заборонаю здійснення волонтерськими організаціями внесків на підтримку політичних партій. Для ліквідації цієї прогалини нам запропоновано внесення відповідних змін до ст. 15 Закону України «Про політичні партії в Україні» (див. Додаток 1).

Також слід сказати що правовий статус волонтерів потребує свого періодичного підтвердження у соціальних комунікаціях з представниками сфери публічного управління, військовослужбовцями та іншими суб'єктами правовідносин. Для цього у законодавстві передбачено наявність посвідчення волонтера. Однак у чинному наказі Міністерства соціальної політики України, яким затверджено примірний зразок такого посвідчення, міститься суперечність з чинними редакціями правових актів, що вимагає уточнення змісту цього посвідчення (див. Додаток 1).

Аналізуючи питання удосконалення правового забезпечення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями, не можна обійти стороною фактори організаційного характеру, які на пряму впливають на ефективність означеного виду взаємодії.

По-перше, це організаційна культура співпраці, тобто готовність сторін до комунікації, відкритості, дотримання взятих зобов'язань та підтримання довіри між військовими та волонтерами. Високий рівень організаційної культури передбачає наявність у учасників взаємодії спільних цінностей,

спільного бачення оптимальних шляхів виконання поставлених перед кожним суб'єктом завдань та обговорення тих конфліктних питань, які можуть виникати під час реалізації окремих проєктів. Організаційна культура передбачає наявність у суб'єктів взаємодії інформації про цілі, місію, основні функції іншого суб'єкта, загальні уявлення про планування його діяльності, механізми контролю, які існують в управлінській практиці. Крім того, організаційна культура вимагає додержання принципів прозорості і транспарентності у відносинах, які складаються у системі цивільно-військової взаємодії (безумовно, з урахуванням необхідності додержання законодавства про державну таємницю та відповідно до вимог інформаційної безпеки в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності).

По-друге, удосконалення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України і волонтерськими організаціями значною мірою залежить від наявності у кожної із сторін взаємодії правової свідомості та правової культури. Ці правові явища, які звичайно розглядають в їх єдності і взаємообумовленості, передбачають вибір суб'єктами взаємодії правових засобів розв'язання існуючих проблем та виконання завдань, що, у свою чергу, потребує наявності розвинених правових знань, вмінь та навичок. Однак самі по собі правові знання ще не можуть обумовлювати додержання вимог верховенства права і законності у діяльності волонтерських організацій, волонтерів та військовослужбовців. Особливу важливість має мотивація додержуватися правових приписів та обирати ті варіанти поведінки, які найбільш відповідають існуючим правовим моделям. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації це іноді викликає певні ускладнення, пов'язані з необхідністю вирішувати існуючі завдання в оперативному, терміновому порядку. Разом з тим навіть така терміновість часто носить передбачуваний характер і може бути заздалегідь описана в певних правових алгоритмах дій у разі настання певних ситуацій.

По-третє, для удосконалення цивільно-військової взаємодії дуже важливу роль відіграє інформаційна культура суб'єктів взаємодії, у тому числі пов'язана з додержанням вимог інформаційної безпеки. Не є секретом, що сьогодні прогалини в безпеці комунікацій між військовослужбовцями та іншими суб'єктами є предметом системного і систематичного моніторингу противником, і будь-які вади у вимогах інформаційної безпеки одразу ж використовуються для спричинення максимальної шкоди як військовим частинам, так і цивільному населенню. Проте, на жаль, незважаючи на те, що небезпечність каналів у певних месенджерах давно була доведена фахівцями у сфері кібербезпеки, досі продовжують існувати групи військовослужбовців та волонтерів у месенджері telegram, який адмініструється громадянином російської федерації. Саме тому інформаційна культура учасників цивільно-військової взаємодії має утворювати такі умови співпраці, в яких передавання будь-яких відомостей та даних не утворюватиме небезпеки для іншої сторони взаємодії.

По-четверте, це напрацювання формалізованих механізмів взаємодії, включаючи стандартизовані процедури, протоколи, інструкції та алгоритми дій у типових ситуаціях. Напрацювання таких механізмів цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями має базуватися на напрацюваннях кризового управління, а також на існуючому досвіді співпраці та типових ситуаціях, якими наповнений вказаний досвід (наприклад, такими ситуаціями є дії в умовах блокування противником комунікацій, у разі евакуації цивільного населення з районів ведення бойових дій тощо). Алгоритмізація процедур взаємодії має передбачати, у першу чергу, опис заходів безпеки, які застосовуються у разі настання певних ризиків, а також розмежування відповідальності сторін взаємодії для зменшення деструктивного впливу цих ризиків на сумісну діяльність.

По-п'яте, це обізнаність волонтерів та військовослужбовців, на яких покладено обов'язки щодо контактів з волонтерами та волонтерськими організаціями, яка передбачає наявність у них базових знань щодо управління логістичними процесами, обліку військового майна, психології спілкування, способів розв'язання конфліктних ситуацій, а також навичок відновлення після тривалого перебування у стресовому стані. Взаємодія між військовими та цивільними – це надзвичайно багатогранний процес, який неможливо описати виключно у правових термінах та правовими методами. Взаємодія включає види діяльності, які передбачають наявність знань в інших сферах суспільних відносин. Зокрема, пошук оптимальних логістичних шляхів вимагає певних знань в галузі економіки. Вирішення проблем, пов'язаних з обліком майна, у тому числі військового, мають базуватися на достатній компетенції учасників взаємодії у сфері бухгалтерського обліку та наявності в них інших фінансових знань. Оскільки взаємодія є перш за все процесом комунікації між людьми, це передбачає доцільність оволодіння знаннями у галузі психології спілкування, для того, щоб попереджати ті типові помилки та проблеми, які виникають внаслідок недостатньої комунікативної компетентності. Знання у галузі конфліктології необхідні для розв'язання тих типових конфліктів, з якими пов'язана взаємодія між надзвичайно відмінними за своїм правовим статусом та повноваженнями суб'єктами. Особливу увагу хотілось би звернути на те, що на четвертому році повномасштабної збройної агресії російської федерації особливої ваги набувають фактори, пов'язані із вміннями повертати психологічну рівновагу після стресових ситуацій, які притаманні знаходженню в районах ведення бойових дій, а також ліквідації наслідків терористичних атак противника на території України. Емоційне вигорання притаманне як діяльності військовослужбовців, так і волонтерів, і попередження цього вигорання потребує оволодіння ними певними навичками, а також наявності в них умов для застосування тих навичок з

метою відновлення свого оптимального робочого стану. Існують також інші сфери, що потребують постійного підвищення свого фахового рівня учасниками взаємодії. Тому під час різноманітних освітніх заходів, які проводяться як з військовослужбовцями, так із волонтерами, доцільно враховувати вказані сфери знань для того, щоб максимально наблизити зміст освітніх програм до реальних потреб учасників цивільно-військової взаємодії.

По-шосте, надзвичайно важливим для удосконалення цивільно-військової взаємодії є оптимізація механізмів контролю та звітності за здійсненням заходів волонтерської діяльності і надання волонтерської допомоги. Як ми вже неодноразово вказували, в Україні до здійснення волонтерської діяльності залучено велика кількість організацій та індивідуальних волонтерів. Разом з тим слід відзначити значні прогалини у сфері надання ними інформації про здійснені заходи. Більша частина волонтерів, волонтерських та благодійних організацій не звітують систематично про свою діяльність, а ті, з них, які все ж таки публікують певні звітні відомості та дані, часто обмежуються публікуванням фотографій, на яких люди у військовій формі з заблюреними обличчями та шевронами тримають коробки з незрозумілим вмістом. Це не дозволяє отримати уявлення про те, яка допомога була надана військовим частинам, і чи надавалася вона взагалі. Безумовно, вимоги інформаційної безпеки та законодавства про державну таємницю виступають запобіжником розповсюдження тієї чутливої інформації, яка могла би підвищити ризики для військових підрозділів, а також для підприємств оборонного комплексу і логістичних шляхів доставки необхідних для військових частин засобів. Разом з тим, з огляду на існування в українському суспільстві явища псевдоволонтерства, напрацювання ефективних і одночасно законних форм звітування виступає нині передумовою доброчесності волонтерської діяльності.

По-сьоме, особливо значущим фактором є інституційна сталість цивільно-військової взаємодії, тобто здатність її учасників підтримувати ефективні зв'язки незалежно від змін у кадровому складі, структурних перетворень, ротацій або зміни командування. Досвід доводить, що відсутність постійних механізмів передачі знань, документації, контактів та напрацьованих алгоритмів призводить до втрати ефективності та зниження рівня координації. Забезпечення інституційної сталості передбачає створення баз знань, інструкцій, карт оперативних процесів, що має відбуватися із додержанням вимог законодавства про державну таємницю та про захист персональних даних, а також алгоритмів інформаційної безпеки.

Висновки до розділу 3

Експедиційний підхід, тобто розгляд цивільно-військової взаємодії як явища, притаманного виключно миротворчим та іншим операціям в інших державах, поступово змінюється у закордонних військово-правових дослідженнях думкою про можливість і доцільність застосування армії для допомоги населенню і державі в кризових ситуаціях. Така позиція, на наш погляд, відображує загальну тенденцію щодо уявлень західних вчених щодо розмежування експедиційного застосування заходів цивільно-військової взаємодії та їх запровадженням на власній території держави. Експедиційне застосування збройних сил на території інших держав дозволяє, на думку науковців, більшу мілітаризацію відносин, тобто розширення повноважень військових посадових осіб, надання їм правових можливостей для більш широкої комунікації. Натомість, щодо можливої мілітаризації відносин, пов'язаних з реагуванням на кризи на території самої держави, висловлюються застереження. Навіть приклади з успішним, на думку науковців, використанням збройних сил для реагування на кризові ситуації у цивільному суспільстві під час пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 супроводжуються коментарями щодо необхідності детального вивчення припустимості такої цивільно-військової взаємодії.

Така позиція, на наш погляд, сформована внаслідок тривалої відсутності масштабних збройних конфліктів на території держав західної демократії. За умов точкових та епізодичних надзвичайних подій уряди таких держав успішно ліквідують їх наслідки, маючи для цього всіх необхідні технічні, фінансові та людські ресурси.

Зовсім іншими є масштаби ситуації, що склалася в Україні внаслідок тривалої і повномасштабної збройної агресії російської федерації. Для ліквідації негативних наслідків збройної агресії російської федерації у таких масштабах ресурси цивільних органів влади є недостатніми, а

непередбачуваність атак противником цивільного населення та об'єктів критичної інфраструктури обумовлює потребу у негайному реагуванні. Отже, українська модель цивільно-військової взаємодії передбачає ширше застосування Збройних Сил України та інших військових формувань для надання допомоги цивільному населенню, ніж класичні моделі цивільно-військової взаємодії країн-членів НАТО.

Іншою особливістю розуміння цивільно-військової взаємодії у західних наукових дослідженнях є концентрація уваги на двох суб'єктах: державі та її збройних силах. Громадськість, у тому числі волонтерська спільнота, звичайно не розглядається як активний учасник такої взаємодії, що може суттєво вплинути на актуальну ситуацію. Це, на нашу думку, пов'язано із непорівнянністю ресурсів, якими володіють держави, їх збройні сили та приватні підприємства оборонної промисловості (як теж іноді надають суттєву допомогу громадянам у кризових ситуаціях), потужні міжнародні гуманітарні організації, з тими ресурсами, які має волонтерський рух цих країн.

Порівняльний аналіз вимог до цивільно-військових зв'язків НАТО і вимог до договорів про волонтерську діяльність і волонтерську допомогу в Україні свідчить, що значна частина вимог НАТО до вказаного виду співробітництва не знайшла свого відображення у національному законодавстві України. Зокрема, у статтях 9 та 10 Закону України «Про волонтерську діяльність» не знайшли свого відображення такі умови, визначені у Доктрині цивільно-військового співробітництва НАТО (NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025), як: ризики під час здійснення волонтерської діяльності і правові наслідки в разі їх настання; особливості зв'язку між договірними сторонами; особливості обміну інформацією із забезпеченням інформаційної безпеки та захисту персональних даних; координаційні механізми волонтерської діяльності; сприяння стратегічним комунікаціям.

Виняткову важливість в контексті нашого дослідження має п.2.5 Воєнної доктрини Королівства Нідерланди, в якому до складових національної безпеки віднесено публічні операції (Public operations), що складаються з різних елементів, включаючи національну та міжнародну громадськість, НУО (NGOs), волонтерські організації, а також ЗМІ та комерційні організації (як вітчизняні, так і закордонні), оскільки збройні сили черпають із цих елементів довіру, підтримку та легітимність.

Надзвичайно значущими в контексті нашого дослідження є положення законів США щодо імунітету волонтерів, у тому числі у цивільно-правових відносинах. Федеральний закон надає волонтерам імунітет за їхні недбалі дії або бездіяльність під час виконання своїх обов'язків, за умови, що вони діють у межах своїх обов'язків і не вчиняють навмисних порушень, грубої недбалості або злочинної діяльності. Враховуючи правовий статус волонтера як особи, яка не отримує прибутку від волонтерської діяльності, здійснюючи її для задоволення гостроактуальних суспільних потреб, така позиція є повністю логічною.

Характеризуючи цивільно-військову взаємодію, як вона відображена в документах воєнного права США, слід сказати, що протягом останніх років спостерігається поступовий відхід від категоричності експедиційного підходу до сприйняття ідеї про допустимість і доцільність використання армії на власній території держави у надзвичайних ситуаціях, зокрема, при реагуванні на стихійні лиха або від час пандемій. Слід відзначити інституційну структурованість волонтерських організацій США, які працюють у сфері надання допомоги під час надзвичайних ситуацій, у межах об'єднання «Національні добровільні організації, що діють при стихійних лихах». Втім, і в США, і в Королівстві Нідерланди спостерігається існування відмежування волонтерської діяльності від допомоги самим збройним силам на власній території держави. Працює принцип «цивільні допомагають цивільним», а ресурс волонтерських організацій сприймається як обмежений

порівняно з достатньо великими бюджетами, що виділяються державами для функціонування збройних сил. При цьому держава визначає пріоритетні групи населення, яким надається волонтерська допомога; створює правові рамки для участі волонтерів у соціальних програмах (враховуючи визначення їх придатності брати участь в певних волонтерських програмах); забезпечує прозорість і контроль за діяльністю волонтерів у державних і недержавних проєктах.

Певні відмінності має розуміння сутності цивільно-військової взаємодії з волонтерськими організаціями за межами держави. Слід констатувати наявність обережного підходу до взаємодії, який передбачає, що цілі волонтерських організацій не завжди узгоджуються з цілями приймаючої держави та її збройних сил, тож діяльність таких організацій може бути як корисною, так і деструктивною.

На підставі вивчення питань цивільно-військової взаємодії, описаних у наукових працях, звітах національних та міжнародних організацій, можна виокремити наступні проблеми, притаманні взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. По-перше, це наукова, методологічна, правова та організаційна проблема відходження цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України від класичної моделі *civil-military cooperation* НАТО шляхом її адаптації до умов збройного конфлікту високої інтенсивності, що потребує здійснення низки кроків на відомчому, національному та міжнародному рівні для забезпечення сумісності. По-друге, це проблема підтримання ефективної цивільно-військової взаємодії в нестабільних умовах з низьким горизонтом планування, яка посилює необхідність системного і систематичного аналітико-інформаційного забезпечення вказаної взаємодії із розробкою декількох альтернативних моделей реагування. По-третє, це суперечності і прогалини правового забезпечення діяльності структур цивільно-військового співробітництва ЗСУ та волонтерської діяльності, які подекуди сприяють

виходу взаємодії між ними за межі правового поля, у тому числі некоректне ототожнення у правозастосовній практиці правового статусу благодійних та волонтерських організацій. По-четверте, це недостатність гарантій правового захисту волонтерів, неврахування у системі їх цивільної відповідальності ступеня правомірності їх поведінки, прогалини у правових механізмах встановлення обставин отримання поранення чи загибелі волонтера. По-п'яте, це наявність у державі та суспільстві дилеми подальшого розвитку волонтерської діяльності (регуляція чи дерегуляція), яка прямо впливає на правовий статус суб'єктів ЦВС та гарантії їхньої діяльності в умовах воєнного стану. По-шосте, це суперечність між сильним рівнем структурованості діяльності систем військового управління і неструктурованістю волонтерської діяльності через її добровільний характер, множинність факторів участі та слабку планованість. По-сьоме, це недостатність підготовки населення до дій в умовах воєнних загроз, що знаходить свій прояв у відсутності у більшій частини громадян автоматичних алгоритмів поведінки у разі типових загроз (домедична підготовка, підготовка у сфері цивільного захисту, зокрема правила поведінки у разі повітряної тривоги, у разі бойових дій в населеному пункті, у разі викрадення цивільних громадян збройними силами держави-агресора, навчання засобам радіаційного, хімічного та біологічного захисту). По-восьме, це відсутність або недостатність власних фінансових ресурсів ЗСУ для надання допомоги цивільному населенню, що знижує ефективність цивільно-військової взаємодії. По-дев'яте, це необхідність чіткого визначення правового статусу функціональних спеціалістів у сфері ЦВС, їхньої безпеки та джерел фінансування їхньої діяльності. По-десяте, це проблема збільшення кількості підготовленого кадрового складу структур цивільно-військового співробітництва ЗСУ, що потребує збільшення обсягів підготовки фахівців за спеціальністю «цивільно-військові відносини». По-одиннадцяте, це проблема удосконалення систем внутрішнього та зовнішнього оцінювання

ефективності діяльності структур цивільно-військового співробітництва, що вимагає використання науково обґрунтованих методів оцінки, використання методів математичного моделювання та інших способів перевірки достовірності отриманої інформації, припинення практики підготовки висновків без достатніх емпіричних досліджень. По-дванадцяте, це проблеми забезпечення діяльності структур цивільно-військового співробітництва (логістичного, матеріально-технічного, інформаційного, психологічного тощо), які змінюються залежно від фази бойових дій, але у сукупності напряду впливають на ефективність та спрямованість цивільно-військової взаємодії.

До факторів організаційного характеру, які напряду впливають на ефективність цивільно-військової взаємодії, і потребують свого удосконалення, віднесено: а) організаційну культуру співпраці, тобто готовність сторін до комунікації, відкритості, дотримання взятих зобов'язань та підтримання довіри між військовими та волонтерами. Високий рівень організаційної культури передбачає наявність у учасників взаємодії спільних цінностей, спільного бачення оптимальних шляхів виконання поставлених перед кожним суб'єктом завдань та обговорення тих конфліктних питань, які можуть виникати під час реалізації окремих проєктів; б) підвищення рівня правової свідомості та правової культури; в) оптимізації рівня інформаційної культури суб'єктів взаємодії, у тому числі пов'язаної з додержанням вимог інформаційної безпеки. Інформаційна культура учасників цивільно-військової взаємодії має утворювати такі умови співпраці, в яких передавання будь-яких відомостей та даних не утворюватиме небезпеки для іншої сторони взаємодії; г) напрацювання формалізованих механізмів взаємодії, включаючи стандартизовані процедури, протоколи, інструкції та алгоритми дій у типових ситуаціях. Алгоритмізація процедур взаємодії має передбачати, у першу чергу, опис заходів безпеки, які застосовуються у разі настання певних ризиків, а також розмежування відповідальності сторін

взаємодії для зменшення деструктивного впливу цих ризиків на сумісну діяльність; г) підвищення рівня знань, вмінь та навичок волонтерів та військовослужбовців, на яких покладено обов'язки комунікації з волонтерами та волонтерськими організаціями, щодо управління логістичними процесами, обліку військового майна, психології спілкування, способів розв'язання конфліктних ситуацій, а також навичок відновлення після тривалого перебування у стресовому стані; д) оптимізація механізмів контролю та звітності за здійсненням заходів волонтерської діяльності і надання волонтерської допомоги; е) підвищення інституційної сталості цивільно-військової взаємодії, тобто здатності її учасників підтримувати ефективні зв'язки незалежно від змін у кадровому складі, структурних перетворень, ротацій або зміни командування.

З метою удосконалення правового забезпечення цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями запропоновано внесення змін та доповнень до законів України «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про волонтерську діяльність», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про політичні партії в Україні», а також до наказу Міністерства соціальної політики України 29.12.2014 № 1100 «Про затвердження примірного зразка посвідчення волонтера».

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі аналізу доктринальних, нормативно-правових та практичних аспектів цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягало в тому, щоб виявити суперечності та прогалини, які гальмують ефективне здійснення вказаної взаємодії, а також на основі системного підходу запропонувати низку заходів правового та організаційного характеру для її оптимізації. До основних висновків та пропозиції за результатами дослідження належать такі:

1. Взаємодія цивільного та військового компонентів як фактор консолідації демократичного суспільства і держави уявляє собою критично важливе об'єднання зусиль і спільну діяльність органів публічної влади, сил оборони і інститутів громадянського суспільства, спрямоване на посилення боєздатності військових формувань, захист цивільного населення та забезпечення функціональних спроможностей системи державної влади і місцевого самоврядування в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

2. На підставі аналізу концептуальних відходів до сутності взаємодії, які запропоновані у філософських та правових дослідженнях, запропоновано їх класифікацію, яка включає: *атрибутивний підхід*, позитивним аспектом якого є універсальність розуміння сутності взаємодії не лише у правовій науці, а й в інших галузях наукового знання, а негативним – загальність цього підходу, яка не дозволяє детально визначити комплекс швидко змінюваних факторів, які, власне, і обумовлюють успішність взаємодії; *процесуальний підхід*, який розглядає взаємодію як порядок або сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення цілей взаємодії, перевагою якого є врахування його активних алгоритмів, що дозволяє певною мірою виокремлювати найбільш значущі елементи взаємодії та їх черговість, а

недоліками – надмірна стереотипізація взаємодії та недостатнє врахування її зв'язків з системами вищого рівня; *синергетичний підхід*, перевагою якого є врахування низки суб'єктивних факторів, які часто обумовлюють ефективність взаємодії, а недоліками – те, що в його межах взаємодія не розглядається на стратегічному рівні, не пов'язується із вирішенням питань державної політики, що обумовлює певну обмеженість такого сприйняття; *реляціоністський підхід* до сутності взаємодії передбачає розгляд цього феномену як відносин, його перевагою є фокусування уваги на відносинах як ключовому факторі будь-якої взаємодії у соціальному просторі, а недоліком – недостатня пов'язаність з процесами цілепокладання, оскільки відносини в його межах сприймаються як самостійна цінність, самостійний вектор зусиль учасників взаємодії; *детермінаційний підхід*, перевагою якого є можливість збільшення ефективності діяльності кожного суб'єкта взаємодії за рахунок використання ресурсів та можливостей іншого суб'єкта, що здійснюється на взаємній основі та з урахуванням їх спільних цілей, а недоліком – те, що деякі види впливу можуть бути деструктивною для сектору безпеки і оборони; *комунікаційний підхід*, перевагою якого є фіксування уваги на зв'язках між суб'єктами взаємодії, що дозволяє побудувати зрозумілі та наочні моделі взаємодії, точно відобразити її структуру та своєчасно виокремити ланки, які потребують посилення, а недоліками – те, що вузький аспект розгляду означеного явища, який не дозволяє взяти до уваги мету, цілі, форми та інші інструменти взаємодії; *військово-правовий підхід*, перевагою якого є тісний зв'язок з системою військової ієрархії та відображення зв'язку взаємодії з виконанням поставлених перед військовими частинами завдань, а недоліками – надмірна звуженість взаємодії, сприйняття її як діяльності, яка ініціюється виключно командирами/начальниками органів військового управління.

3. Місію взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями сформульовано як забезпечення за допомогою взаємних зусиль

високої обороноздатності військових формувань та безперешкодної реалізації демократичних цінностей громадянського суспільства, завдяки чому досягається сталість відносин на всіх рівнях функціонування держави. Мету вказаної взаємодії запропоновано розуміти як найшвидшу деокупацію окупованих держави-агресором російської федерації територій, зменшення бойових втрат військових формувань, зниження втрат серед цивільного населення від наслідків терористичних атак держави-агресора та зменшення її спроможності вчиняти акти збройної агресії у майбутньому;

4. Головна правова проблема здійснення волонтерської діяльності в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації полягає в тому, що волонтерські організації та волонтери не мають права проводити збори благодійних пожертв, у тому числі і для надання допомоги Збройним Силам України та іншим військовим формуванням (про це свідчить аналіз положень абзаців 1 і 2 ст.1 Закону України «Про волонтерську діяльність» у системному зв'язку із положеннями ст.ст.1, 7 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»).

Правовий статус Збройних Сил України та волонтерських організацій як суб'єктів цивільно-військової взаємодії має велику кількість суперечностей та прогалин, основними з яких є: а) відсутність у Законі України «Про національну безпеку» правомочностей військових формувань здійснювати взаємодію з громадянським суспільством і його інститутами; б) прогалини у визначенні у Законі України «Про національну безпеку» ролі та місця благодійних та волонтерських організацій; в) наділення у Законі України «Про Збройні Сили України» правом здійснювати взаємодію з громадськістю Міністерства оборони України при відсутності такого права у Збройних Сил України; г) відсутність у Законі України «Про Збройні Сили України» прав та обов'язків суб'єктів цивільно-військового співробітництва; г) помилкове вживання у понятті цивільно-військового співробітництва у Законі України «Про оборону України» категорії координація, яка

передбачає обов'язкову участь третього координуючого суб'єкта;

д) неврахування у легальному визначенні поняття цивільно-військового співробітництва у Законі України «Про оборону України» таких важливих його напрямів, як репатріація тіл загиблих військових та цивільних, а також супровід членів сімей військовослужбовців як заходів, що здійснюються з метою поваги захисникам України і жертвам війни, а також з метою виконання державою своїх соціальних зобов'язань перед тими, хто захищає країну;

е) відсутність законодавчого визначення поняття військової частини, що вимагає складних доктринальних тлумачень для доведення правових підстав військових частин бути отримувачами волонтерської допомоги;

є) відсутність вимог до добросовісності волонтерів;

ж) розмитість законодавчих підстав набуття правового статусу волонтера;

з) положення Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо врахування досвіду волонтерської діяльності в якості практики здобувачів освіти не знайшли свого розвитку в освітньому законодавстві, що робить їх значною мірою декларативними;

и) має місце суперечність між назвою Розділу II Закону України «Про волонтерську діяльність» і змістом означеного розділу, що сприяє правовій невизначеності категорії волонтерської організацій та вимагає доктринального тлумачення її співвідношення з категорією організації, яка залучає до своєї діяльності волонтерів;

і) прогалини Розділу II Закону України «Про волонтерську діяльність» дозволяють обходити обмеження у фінансуванні політичних партій і використовувати активність волонтерів для створення переваг партії на виборах або у політичній сфері в цілому, при цьому всі ризики використання волонтерів у діяльності політичних партій покладаються не на них, а на державу.

5. Правовим засобам, які використовуються у системі цивільно-військової взаємодії Збройних Сил України та волонтерських організацій, притаманні такі ознаки: *формальна визначеність, загальнообов'язковість,*

системність, гарантування державою, цілеспрямованість, інструментальність, змінюваність, легітимність, конфліктна стійкість.

6. До основних напрямів цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України і волонтерськими організаціями належать наступні. *Інформаційно-аналітичний напрям* взаємодії Збройних Сил України і волонтерських організацій включає діяльність, спрямовану на обмін, аналіз та поширення даних для підвищення ефективності військових операцій та захисту цивільного населення. *Підтримуючий антикризовий напрям* охоплює такі види діяльності, як евакуація населення, попередження гуманітарних катастроф внаслідок терористичних атак противника шляхом забезпечення базових фізіологічних потреб населення та відновлення функціонування об'єктів критичної інфраструктури, запобігання конфліктів та їх вирішення, транспортування тіл полеглих захисників України, соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей; захист культурної спадщини; заходи з реінтеграції і постізоляційного супроводу військовослужбовців, звільнених з полону держави-агресора, пошукові і репатріаційні заходи, у рамках Гуманітарного проєкту ЗС України «НА ЩИТІ» та ін. *Формуючий напрям* цивільно-військової взаємодії передбачає формування національної ідентичності, сумісне здійснення військово-патріотичного виховання, підготовку військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань для роботи з громадськістю, у тому числі у підрозділах цивільно-військового співробітництва.

7. Експедиційний підхід, тобто розгляд цивільно-військової взаємодії як явища, притаманного виключно миротворчим та іншим операціям в інших державах, поступово змінюється у закордонних військово-правових дослідженнях думкою про можливість і доцільність застосування армії для допомоги населенню і державі в кризових ситуаціях. Експедиційне застосування збройних сил на території інших держав дозволяє більшу мілітаризацію відносин, тобто розширення повноважень військових

посадових осіб, надання їм правових можливостей для більш широкої комунікації. Натомість, щодо можливої мілітаризації відносин, пов'язаних з реагуванням на кризи на території самої держави, висловлюються застереження. Така позиція, на наш погляд, сформована внаслідок тривалої відсутності масштабних збройних конфліктів на території держав західної демократії. Зовсім іншими є масштаби ситуації, що склалася в Україні внаслідок тривалої і повномасштабної збройної агресії російської федерації. Для ліквідації негативних наслідків збройної агресії російської федерації у таких масштабах ресурси цивільних органів влади є недостатніми, а непередбачуваність атак противником цивільного населення та об'єктів критичної інфраструктури обумовлює потребу у негайному реагуванні. Отже, українська модель цивільно-військової взаємодії передбачає ширше застосування Збройних Сил України та інших військових формувань для надання допомоги цивільному населенню, ніж класичні моделі цивільно-військової взаємодії країн-членів НАТО.

Надзвичайно значущими в контексті нашого дослідження є положення законів США щодо імунітету волонтерів, у тому числі у цивільно-правових відносинах. Федеральний закон надає волонтерам імунітет за їхні недбалі дії або бездіяльність під час виконання своїх обов'язків, за умови, що вони діють у межах своїх обов'язків і не вчиняють навмисних порушень, грубої недбалості або злочинної діяльності. Враховуючи правовий статус волонтера як особи, яка не отримує прибутку від волонтерської діяльності, здійснюючи її для задоволення гостроактуальних суспільних потреб, така позиція є повністю логічною.

8. На підставі вивчення питань цивільно-військової взаємодії, описаних у наукових працях, звітах національних та міжнародних організацій, можна виокремити наступні проблеми, притаманні взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. По-перше, це наукова, методологічна, правова та організаційна проблема відходження цивільно-

військового співробітництва Збройних Сил України від класичної моделі civil-military cooperation НАТО шляхом її адаптації до умов збройного конфлікту високої інтенсивності. По-друге, це проблема підтримання ефективної цивільно-військової взаємодії в нестабільних умовах з низьким горизонтом планування. По-третє, це суперечності і прогалини правового забезпечення діяльності структур цивільно-військового співробітництва ЗСУ та волонтерської діяльності. По-четверте, це недостатність гарантій правового захисту волонтерів, неврахування у системі їх цивільної відповідальності ступеня правомірності їх поведінки, прогалини у правових механізмах встановлення обставин отримання поранення чи загибелі волонтера. По-п'яте, це наявність у державі та суспільстві дилеми подальшого розвитку волонтерської діяльності (регуляція чи дерегуляція). По-шосте, це суперечність між сильним рівнем структурованості діяльності систем військового управління і неструктурованістю волонтерської діяльності через її добровільний характер, множинність факторів участі та слабку планованість. По-сьоме, це недостатність підготовки населення до дій в умовах воєнних загроз, що знаходить свій прояв у відсутності у більшій частини громадян автоматичних алгоритмів поведінки у разі типових загроз. По-восьме, це відсутність або недостатність власних фінансових ресурсів ЗСУ для надання допомоги цивільному населенню. По-дев'яте, це необхідність чіткого визначення правового статусу функціональних спеціалістів у сфері ЦВС, їхньої безпеки та джерел фінансування їхньої діяльності. По-десяте, це проблема збільшення кількості підготовленого кадрового складу структур цивільно-військового співробітництва ЗСУ. По-одиннадцяте, це проблема удосконалення систем внутрішнього та зовнішнього оцінювання ефективності діяльності структур цивільно-військового співробітництва. По-дванадцяте, це проблеми забезпечення діяльності структур цивільно-військового співробітництва (логістичного, матеріально-технічного, інформаційного, психологічного тощо).

9. До факторів організаційного характеру, які на пряму впливають на ефективність цивільно-військової взаємодії, і потребують свого удосконалення, віднесено: а) організаційну культуру співпраці, тобто готовність сторін до комунікації, відкритості, дотримання взятих зобов'язань та підтримання довіри між військовими та волонтерами; б) підвищення рівня правової свідомості та правової культури; в) оптимізації рівня інформаційної культури суб'єктів взаємодії, у тому числі пов'язаної з додержанням вимог інформаційної безпеки.; г) напрацювання формалізованих механізмів взаємодії, включаючи стандартизовані процедури, протоколи, інструкції та алгоритми дій у типових ситуаціях; г) підвищення рівня знань, вмінь та навичок волонтерів та військовослужбовців, на яких покладено обов'язки комунікації з волонтерами та волонтерськими організаціями, щодо управління логістичними процесами, обліку військового майна, психології спілкування, способів розв'язання конфліктних ситуацій, а також навичок відновлення після тривалого перебування у стресовому стані; д) оптимізація механізмів контролю та звітності за здійсненням заходів волонтерської діяльності і надання волонтерської допомоги; е) підвищення інституційної сталості цивільно-військової взаємодії, тобто здатності її учасників підтримувати ефективні зв'язки незалежно від змін у кадровому складі, структурних перетворень, ротацій або зміни командування.

Внесення запропонованих у роботі змін та доповнень до законодавчих та підзаконних правових актів дозволить, на нашу думку, підвищити ефективність цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями та забезпечить єдність правозастосовної практики у досліджуваній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30, ст. 141
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. С. 5. Ст. 241.
3. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992 р. № 9, Ст. 106.
4. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.
5. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. С. 2. Ст. 339.
6. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. С. 1842. Ст. 435.
7. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. С. 1350. Ст. 252.
8. Доктрина «Цивільно-військове співробітництво»: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 04.10.2025. Київ. Генеральний штаб ЗС України, 2025. 54 с.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. С. 1509. Ст. 250.
10. NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation. Edition B, Version 1. June 2025. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/685a8bdce9509f1a908eb108/AJP_3_19_EdB_CIMIC.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

11. Бериславська О. Цивільно-військове співробітництво як вид суспільно-правових відносин у системі публічного управління. *Social development & Security*. 2019. Vol. 9, Iss. 2. С. 23–36.

12. Білошицький В. І. Цивільно-військові відносини в Україні: історичні витоки та сучасність. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2017. Вип. 75. С. 83–92.

13. Васюкова Н. В. Цивільно-військове співробітництво в Україні: створення та розвиток у кризових умовах. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 1. С. 84–95.

14. Карелін В. В., Коропатнік І. М., Настюк В. Я. Розвиток та становлення механізму реалізації адміністративно-правового режиму цивільно-військового співробітництва в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 86. С. 145–153.

15. Куруч А. В. Цивільно-військове співробітництво: алгоритм ефективної взаємодії громадських організацій та вищих військових навчальних закладів. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2022. № 74. С. 25–31.

16. Кутков О.О. Civil-military cooperation as a component of national security: the public administration aspect. *Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи* : збірник матеріалів 15-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 6 грудня, 2024 р.). Хмельницький, 2024. С. 221–225.

17. Моторний В. О. Теоретичні засади формування цивільно-військових відносин у демократичних країнах у контексті забезпечення колективної безпеки. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 32. С. 138–143.

18. Неклонський І. М. Принципи цивільно-військової взаємодії в операціях невоєнного характеру. *Проблеми бойового та логістичного забезпечення складових сектору безпеки і оборони України* : збірник тез

доповідей Всеукраїнської науковопрактичної конференції (м. Харків, 23 січня, 2020 року). Харків: Національна академія Національної гвардії України, 2020. С. 146–148.

19. Ноздрачов О. О. Підготовка до військової служби засобами цивільно-військової взаємодії: правові аспекти. *Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики* : тези доповіді учасників науково-практичної конференції (Харків, 21 грудня 2021 р.). Харків, 2021. С. 26–29.

20. Сіцінська М. Проблеми українського суспільства у сфері цивільно-військових відносин. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2013. № 1. С. 82–89.

21. Чобіт І. Р. Витоки, історія створення та розвитку структури цивільно-військової співпраці. *Новітня доба*. 2021. Вип. 9. Львів: ІУ НАН України, С. 207–216.

22. Шопіна І. М. Розвиток досліджень проблем цивільно-військового співробітництва як виду взаємодії держави і громадянського суспільства. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4. С. 308–312.

23. Шульгін В. В. Правове забезпечення військ (сил) у контексті цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України* : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. 117 с.

24. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 р. № 975-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 366. (Втратив чинність).

25. Дегтярьов Д. О. Особливості демократичного цивільного контролю над Силами оборони України. *Visegrad journal of human rights*. 2020. № 6. С. 66–70.

26. Lee C. A. Civil-Military Relations and Democratic Backsliding. *The US Army War College Quarterly: Parameters*. 2025. № 55 (1). P. 11. URL:<https://publications.armywarcollege.edu/News/Display/Article/4129407/civil-military-relations-and-democratic-backsliding/> (дата звернення: 21.09.2025).

27. Pion-Berlin D., Dudley D. Civil-Military Relations: What Is the State of the Field. In: Sookermany A. (eds.). *Handbook of Military Sciences*. Cham: Springer, 2020. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_37-1 (дата звернення: 21.09.2025).

28. Коропатнік І. М. Проблеми класифікації інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України. *Європейські перспективи*. 2016. № 5. С. 65–68.

29. Бондар В. П. Цивільно-військове співробітництво як напрям діяльності Збройних Сил України. *Scientific method: reality and future trends of researching: II Intern. Scientific and Theoretical Conf.*, (august 25, 2023. Zagreb, Republic of Croatia). Zagreb, 2023. С. 116–117. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/25.08.2023> (дата звернення: 21.09.2025).

30. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 46. С. 15. Ст. 116.

31. Shopina I., Koropatnik I., Karelin V., Boikov A., Khrystynchenko N. Activities of the Ministry of Defense in Ukraine and Military Administration during the Special Period. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23, Iss. 1.

32. Про посилення контролю за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань : Указ Президента України від 14.02.2015 р. № 84/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 30.

33. Волуйко О. М., Микитюк О. М. Волонтерська діяльність як чинник реалізації заходів правового режиму воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 243–247.

34. Возна Т. І. Діяльність правоохоронних органів і неурядових організацій та їх взаємодія щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 19 с.

35. Волуйко О. М. Поняття взаємодії складових сил оборони та їх діяльність в секторі оборони. *Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 жовтня 2024 року). Київ, 2024. С. 65–67.

36. Заброда Д. Г. Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект) : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 20 с.

37. Ковальчук З. Я. Соціально-психологічні особливості історичного дискурсу феномену взаємодії в сучасних викликах дистанційної освіти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна)*. 2022. № 2. С. 17–29.

38. Комзюк А. Т., Шкіндюк В. І. Поняття взаємодії та координації у сфері правоохоронної діяльності як об'єкту адміністративно-правового регулювання. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 34.1. С. 863–872.

39. Крусян А. Р. Взаємодія місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 1999. 19 с.

40. Миколаєць А. Сутність взаємодії держави та громадськості в сучасній Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 134–140.

41. Михайловська О. В. Наукові підходи до розуміння сутності поняття «взаємодія» в системі «влада-громадськість». *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2021. № 2. С. 71–75.

42. Надрага В. Взаємодія владних структур, політичних і громадських організацій як засіб підвищення ефективності управління на регіональному рівні : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2003. 20 с.

43. Прядко О. О. Поняття взаємодії під час розслідування воєнних злочинів. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 лист. 2023 р.). Харків, 2023. С. 78–80.

44. Фурман А. В., Гірняк А. Н. Психологічне у змістовлення взаємообміну у контексті соціальної взаємодії. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., (м. Тернопіль, 20–21 квіт. 2018 р.). Тернопіль, 2018. С. 333–336.

45. Дияк В. В. Соціально-філософські та психологічні засади теорії взаємодії. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 3(5). С. 119–125.

46. Кучерявий П. Поняття та форми взаємодії прокурора з іншими правоохоронними органами. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 19–20 квітня 2024 року). Тернопіль, 2024. С. 318–320.

47. Приходько О. В. Поняття та форми взаємодії суб'єктів права в аспекті конституційної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 65. С. 73–78.

48. Онопрієнко С. Функції забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування в Україні за умов повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. *Вісник Київського національного університету*

імені Тараса Шевченка. *Військово-спеціальні науки*. 2022. № 2. С. 95–98. DOI: 10.17721/1728-2217.2022.50.95-98.

49. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Багатовекторна взаємодія закладу вищої освіти зі стейкхолдерами в системі освітньої комунікації. *Культура України*. 2023. № 80. С. 7–16.

50. Коропатнік І. М. Поняття «взаємодія» в системі відносин громадянського суспільства та Збройних сил України. *Порівняльне-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 189–194.

51. Желтобрюх І. Л. Процесуальна взаємодія як предмет дослідження в науці адміністративного процесуального права. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридична*. 2019. № 5. С. 139–143.

52. Бондар В. П. Перспективи законодавчого регулювання цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів, породжених російською воєнною агресією: теорія, практика, перспективи розвитку* : III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 19 травня 2023 року). Кропивницький, 2023. С. 291–293.
URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/07/zbirnyk-konferencziyi-19.05.2023-1.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).

53. Tan Berge, Allard-Jan. *Best & Bad Practices on Civil-Military Interaction*. Enschede: CIMIC Centre of Excellence, 2014.
URL: <https://nllp.jallc.nato.int/iks/sharing%20public/civil-military%20interaction%20best%20and%20bad%20practices%20handbook.pdf>
(дата звернення: 21.09.2025).

54. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 59.

55. Кодекс волонтера Громадської Організації «Мій дім Україна». URL: <https://aid.mydim.ua/about/volunteer/> (дата звернення: 21.09.2025).
56. Про затвердження Порядку фінансового забезпечення потреб національної оборони держави, мобілізаційної підготовки, заходів з мобілізації та Збройних Сил за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2015 р. № 339. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 97.
57. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. С. 3186. Ст. 2056.
58. Govaart M., van Daal H. J., Munz A., Keesom J. (Eds.). *Volunteering worldwide*. Utrecht (NL): NIZW, 2001. URL: <https://link.springer.com> (дата звернення: 21.09.2025).
59. Dingle A. (Ed.). *Measuring volunteering*. Washington, DC: Independent Sector and United Nations Volunteers, 2001. URL: <https://www.iriv-vaeb.net> (дата звернення: 21.09.2025).
60. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17. С. 556. Ст. 112.
61. Бурбика В. О. Мета та завдання взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами. *Європейські перспективи*. 2017. № 1. С. 81–86.
62. Корнієнко М. В. Мета взаємодії–боротьба зі злочинністю. *Бюлетень з обміну досвідом роботи*. 2001. № 134. С. 10–16.
63. Корнякова Т. В. Прокуратура і органи позавідомчого контролю: нагляд і взаємодія: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2004. 20 с.
64. Коропатнік І. Мета і принципи взаємодії Збройних Сил України та громадянського суспільства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 19(3). С. 77–82.

65. Мартинов М. Д. Оптимізація взаємодії територіальних органів внутрішніх справ України з населенням. *Право і безпека*. 2010. № 4. С. 155–159.

66. Недов С. Л. Поняття, зміст і мета взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації. *Право і суспільство*. 2010. № 4. С. 124–128.

67. Фіалка М. І. Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми: мета створення та способи реалізації. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 129–135.

68. Діденко О., Черкун І., Білявець А. Особливості змісту та формування соціально-правової компетентності майбутніх офіцерів сил сектору безпеки і оборони України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2023. № 34(3). С. 86–101.

69. Кузнєцова В. Ю., Маргара Д. В. Важливість цивільно-військової співпраці в умовах воєнного стану. *Оперативно-бойова діяльність сил сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 жовт. 2024 р.). Київ: на СБУ, 2024. Вип. 1. С. 74–77.

70. Кузніченко С. О., Шевченко В. Й. Військово-цивільні адміністрації в Україні: досвід комплексного дослідження : монографія. Одеса: видавець Букаєв В. В., 2017. 182 с.

71. Севрук І., Соколовська Ю., Чупрінова Н. Трансформації силових структур України в контексті загальноцивілізаційних процесів. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 49. С. 118–128.

72. Вітченко А. Гуманістична місія ЗСУ в боротьбі з рашизмом. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 1 груд. 2022 р.). Київ, 2022. С. 10–13.

73. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про волонтерський рух».

URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5266&skl=7

(дата звернення: 21.09.2025).

74. Про волонтерський рух: проект Закону України № 5266 від 22.10.2009.

URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5266&skl=7

(дата звернення: 21.09.2025).

75. Fojtova S., McMahon P., Waisserova H. From Grassroots Humanitarianism to Mutual Aid: Citizen Responses in Poland and the Czech Republic to Russia's War in Ukraine. *Czech Journal of International Relations*. 2025. № 60. P. 1–35. URL: <https://doi.org/10.32422/cjir.899> (дата звернення: 21.09.2025).

76. Perchla-Włosik A. M. Pro-social activities and grassroots initiatives during Russia's attack on Ukraine - institutional field a in aid activities for Ukraine (the case of the "Wroclaw Railway Station"). *Defence Science Review*. 2022. № 15. P. 161–176. DOI: 10.37055/pno/161829.

77. Pomoc państwa dla uchodźców z Ukrainy jest za duża. URL: <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Pomoc-panstwa-dla-uchodzcow-z-Ukrainy-jest-za-duza-9022387.html> (дата звернення: 21.09.2025).

78. Глазунов С., Мізіна К. Волонтерська діяльність в Україні та її вплив на вирішення актуальних соціальних проблем. *Соціальна робота в Україні: основні напрями, проблеми та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 квітня 2016 року). Дніпро, 2016. С. 40–44.

79. Бондар В. П. Мета та принципи цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали

VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.). Львів, 2023. С. 118–123.

80. Зозуля Є. В. Принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства в діяльності Національної поліції України: генеза становлення та напрями реалізації. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 2(2). С. 29–38.

81. Ізбаш К. С. Принципи взаємодії Національної поліції з громадськістю в правоохоронній діяльності. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 30. С. 181–187.

82. Субота С. І. Принципи взаємодії Національної поліції і громадськості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 32–34.

83. Ундір В. О. Принципи взаємодії органів державної влади і громадських структур як основа гармонізації суспільства. *Ефективність державного управління*. 2020. № 64. С. 66–78.

84. Шнурко Я. В. Принципи взаємодії національної поліції та засобів масової інформації. *Нове українське право*. 2021. № 6. С. 142–147.

85. Приліпко С. Нормативно-правові засади інформаційної відкритості та комунікаційної взаємодії органів публічної влади з громадськістю. *Державне управління*. 2020. № 4(6). С. 232–251.

86. Нестеренко К. О., Булгакова О. В. Корупційні ризики в процедурах отримання гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 347–350.

87. Галій В. Оцінка ризиків (корупційних) у сфері надходження гуманітарної допомоги та способи їх мінімізації. *Економіка та суспільство*. 2024. № 67. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-86> (дата звернення: 21.09.2025).

88. Рішення Веселинівського районного суду Миколаївської області від 29.08.2025 у справі №2-о/472/38/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129917136> (дата звернення: 21.09.2025).

89. Угода про співробітництво між Національним університетом оборони України та громадською спілкою «Національна рада спортивної реабілітації захисників України» від 18.01.2022.

URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/memo-2025/memo-25-02-007.jpg>
(дата звернення: 21.09.2025).

90. Підвищуємо спроможності служб супроводу: знання, досвід, довіра. URL: <https://www.facebook.com/cimicUA?locale>
(дата звернення: 21.09.2025).

91. Бондар В. П. Проблеми побудови цивільно-військової взаємодії у період правового режиму воєнного стану. *Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутня* : зб. тез доповідей XX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 лист. 2024 р.). Київ, 2024. С. 396.

URL: https://drive.google.com/file/d/1gahU4La-Cu2pE5RK_e4FK7wiHY_2R-hd/view (дата звернення: 21.09.2025).

92. Гладенький Ю. В. Загальна характеристика адміністративно-правового статусу Збройних Сил України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. Вип. 101. С. 47–52.

93. Горінов П. В. Адміністративно-правовий статус волонтера у період дії воєнного стану в Україні. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 54–61.

94. Коропатнік І. М. Правове регулювання функціонування Збройних Сил України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 3. С. 106–110.

95. Миронюк Р. В. Адміністративно-правовий статус волонтерських організацій в Україні та особливості його реалізації в умовах воєнного стану. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: доба нестійкої інституційності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 травня 2023 р.). Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 133–138.

96. Нестеренко О. В. Особливості адміністративно-правового статусу Збройних Сил України як суб'єкта забезпечення національної

безпеки і оборони України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3. С. 143–148.

97. Ольховський М. А. Загальна характеристика адміністративно-правового статусу волонтерських організацій в Україні. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 313–320.

98. Поляков С. Ю. Особливості статусу та місце збройних сил України у структурі сектору оборони держави. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 124–127.

99. Тична Б. Правовий статус Збройних сил України як суб'єкта інформаційної діяльності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки*. 2019. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_3_15 (дата звернення: 21.09.2025).

100. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 67. С. 223. Ст. 2147.

101. Про внесення змін до деяких законів України у сфері національної безпеки і оборони щодо надання допомоги на догоспітальному етапі та здійснення цивільно-військового співробітництва : Закон України від 20.11.2024 № 4068-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2025. № 17. С. 51. Ст. 44.

102. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері національної безпеки і оборони щодо надання допомоги на догоспітальному етапі та здійснення цивільно-військового співробітництва». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/5441de61-5a97-4a96-97f5-57e3b26c0154> (дата звернення: 21.09.2025).

103. Ключев О. М. Проблеми розмежування понять координація і взаємодія в управлінській науці та практичній діяльності органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2011. № 3. С. 76–80.

104. Чумак В. В. Взаємодія та координація між суб'єктами охорони державного кордону. *Право і безпека*. 2011. № 2. С. 161–165.

105. Мораренко А. В. Загальнотеоретичні підходи до визначення понять координація та взаємодія в діяльності підрозділів кримінальної міліції та слідчих підрозділів органів внутрішніх справ. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 203–206.

106. Лисюченко В. П., Ольховик П. В. Теорія управління органами внутрішніх справ. Київ: Паливода А. В., 2004. 127 с.

107. Аблязов Д. Е. Взаємодія та координація в державному управлінні. *Право і безпека*. 2011. № 5. С. 39–42.

108. Доктрина «Цивільно-військове співробітництво»: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 01.07.2020. URL: <https://sprotyvg7.com.ua> (дата звернення: 21.09.2025).

109. Pikovsky A., Maistrenko Yu. (Eds.). Synchronization: Theory and Application. Dordrecht: Springer, 2003. 420 p. (NATO Science Series II: Mathematics, Physics and Chemistry; Vol. 109).

110. Створення системи супроводу військовослужбовців та членів їх родин у ЗСУ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3891309-stvorennja-sistemi-suprovodu-vijskovosluzbovciv-ta-cleniv-ih-rodin-u-zsu.html> (дата звернення: 21.09.2025).

111. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50 / № 50-51. С. 1778. Ст. 572.

112. Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру : постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 р. № 440. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 132.

113. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів : наказ Міністерства фінансів України від 09.12.2011 р. № 1588. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 3.

114. Про затвердження Інструкції про порядок та розміри виплати винагороди військовослужбовцям Національної гвардії України в особливий період, під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях або проведення антитерористичної операції : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 02.03.2016 р. № 148. *Офіційний вісник України*. 2016. № 23. С. 348. Ст. 938.

115. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 42. Ст. 213.

116. Загальна декларація волонтерів: прийнята на XI конгресі Міжнародної асоціації волонтерів у Парижі 14.09.1990. URL: https://svitdovkola.org/files/zbd8/29/p31_10.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

117. Шопіна І. М. Основи військового права : підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 476 с.

118. Положення про волонтерську діяльність в системі надання безоплатної правничої допомоги: затверджене наказом Координаційного центру з надання правничої допомоги від 12.11.2024 № 107. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0107419-24#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

119. Shopina I., Khrystynchenko N., Koropatnik I., Khomiakov D., Zaitsev M. Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. Vol. 11, No 3. P. 112–120. DOI: <https://doi.org/10.5430/jct.v11n3p112>.

120. Ненадходження товарів гуманітарної допомоги отримувачу або кінцевому набувачеві, в тому числі у зв'язку з ймовірністю зловживань з боку службових осіб органів влади. URL: <https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/107/> (дата звернення: 21.09.2025).

121. Відновлення, публічні закупівлі, фортифікації та гуманітарна допомога: найвразливіші до корупції сфери на Сумщині. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/vidnovlennya-publichni-zakupivli-fortyfikatsii-ta-gumanitarna-dopomoga-nayvrazlyvishi-do-koruptsii-sfery-na-sumschyni/> (дата звернення: 21.09.2025).

122. Тимчасове положення про підрозділи цивільно-військового співробітництва угруповань військ, створених для участі у відбитті збройної агресії Російської Федерації: затверджене наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 13.11.2022 № 299. Київ, 2022. 11 с.

123. Про затвердження примірною зразка посвідчення волонтера : наказ Міністерства соціальної політики України від 29.12.2014 р. № 1100. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1100739-14?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAYnJpZBEwQzdGRHBSSmtycUpqcXVjaAEeO40_7W41FA4v2_7aT51ACkuMLS1Wi3MqRo9YFrEuC1J1_Su-Ue9gVSAkFW8_aem_9wGOzSIfoq0YmXPeHFGGeKQ#Text (дата звернення: 21.09.2025).

124. Онопрієнко С. Г., Беляков К. І., Шопіна І. М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір : монографія / за заг. ред. К. І. Белякова. Київ: КВІЦ, 2018. 169 с.

125. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. С. 7. Ст. 2392.

126. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 63. С. 7. Ст. 1728.

127. Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України : наказ Міністерства освіти України від 08.04.1993 № 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93#Text> (дата звернення: 21.09.2025).

128. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.

129. Бондар В. П. Особливості цивільно-військової взаємодії під час правового режиму воєнного стану. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 10. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-10-9313> (дата звернення: 21.09.2025).

130. Заяць Н. Сутнісна характеристика правових засобів у механізмі правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 202–205.

131. Кондуфорова Л. В. Види адміністративно-правових засобів захисту приватних інтересів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 248–250. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2019/11/52_5-2019.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

132. Кузьменко О. В., Чорна В. Г., Брода А. Ю. Контрольно-наглядові повноваження суб'єктів публічної адміністрації за дотриманням законодавства про охорону праці. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 199–204. URL: http://www.app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/08/33_3-2023.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

133. Калаур І. Р., Москалюк Н. Б. Актуальні питання застосування цивільно-правових способів захисту права державної власності в умовах кризи міжнародного публічного права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27, № 3. С. 100–114.

134. Курило С. Л. Адміністративно-правові засоби взаємодії органів внутрішніх справ з органами місцевої влади з питань забезпечення громадської безпеки та громадського порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2013. 19 с.

135. Мельничук О. Ф. Правові засоби та способи захисту суб'єктивного права на освіту. *Адвокат*. 2011. № 4. С. 23–27. URL: <http://advocat.in.ua/pdf/Advokat-2011-4.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).

136. Настасяк І. Деякі питання теорії правових засобів. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXV звіт.

наук.-практ. конф. (м. Львів, 7–8 лют. 2019 р.). Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2019. Ч. 1. С. 20–23.

137. Павлюков І. І. Правові засоби в механізмі правотворення: доктринальний рівень аналізу. *Альманах права*. 2020. № 11. С. 196–200.

138. Пащук Т. І. Концептуально-методологічні засади формування теорії правових засобів. *Правова система суспільства: проблеми, перспективи* : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (13–14 трав. 2005 р., Кіровоград). Кіровоград, 2005. С. 64–66.

139. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Львів: Край, 2017. 222 с.

140. Тацій В. Правові засоби детінізації економіки. *Вісник Національної академії наук України*. 2001. № 4. С. 15–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2001_4_4 (дата звернення: 21.09.2025).

141. Швайка М. М. Місце і значення Служби безпеки України в реалізації адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 282–286. URL: http://www.app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/44_4-2023.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

142. Бондар В. П. Правові засоби цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 86(6), ч. 3. С. 252–256. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.38>.

143. Рішення Вільногірського міського суду Дніпропетровської області від 17.01.2018 р. у справі № 174/79/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72001858> (дата звернення: 21.09.2025).

144. Ковалів М. В. Переконавання та примус як загальні методи впливу в органах виконавчої влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: юридична*. 2015. № 1. С. 211–219.

145. Коломоець Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації : монографія. Запоріжжя: Поліграф, 2004. 404 с.

146. Смокович М. І. Адміністративний договір: примус чи волевиявлення. *Адміністративне судочинство*. 2012. № 1–2. С. 232–248.

147. Марценко Н. С. Примусова евакуація дітей із зони бойових дій: проблеми та перспективи їх вирішення. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 28 квітня 2023 року). Тернопіль, 2023. С. 346–349.

148. Савенко Н. І. Проблематика примусової евакуації дітей з районів ведення бойових дій. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2024. № 28. С. 98–105.

149. Калітенко О. М. До питання про окремі правові статуси фізичних осіб в умовах воєнного стану. *Часопис цивілістики*. 2023. № 48. С. 35–41.

150. Католик Г., Калька Н., Петрів В. Філософсько-психологічні аспекти феномен нігілізму: час і переосмислення (війна, пандемія, суспільний колапс). *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки* : зб. тез I Міжнар. наук. конф. (до 35 роковин аварії на Чорнобильській АЕС). 2021. С. 34–36.

151. Парамоненко А. Нігілізм в умовах воєнного часу. *Південноукраїнські наукові студії* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 04–05 груд. 2023 р.). Одеса, 2024. С. 123–125.

152. Криза Міністерства у справах ветеранів. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5ur3zItKzZo> (дата звернення: 21.09.2025).

153. Упровадження державної ветеранської політики. *Урядовий кур'єр*. 2025. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/uprovaadzhennya-derzhavnoyi-veteranskoyi-politiki/> (дата звернення: 21.09.2025).

154. Павлюков І. І. Правові засоби: поняття, види, функції та взаємодія в процесі регулювання суспільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 75, ч. 1. С. 41–46.

155. Авдюгін Р. Г. Плюралізм визначень поняття «правові засоби». *Актуальні проблеми політики*. 2010. Вип. 39. С. 309–315.

156. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. С. 5. Ст. 50.

157. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

158. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

159. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

160. Денисова А. Правові засоби: поняття та види. *Право України*. 2010. № 7. С. 190–195.

161. Шевченко Л. В. Правові засоби забезпечення цивільного захисту населення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 2(2). С. 69.

162. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

163. Музичук О. М. Адміністративно-правове регулювання гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 3. С. 68–78. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103.68-78>.

164. Рішення Вітовського районного суду Миколаївської області від 05.08.2025 р. у справі № 477/2571/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129318430> (дата звернення: 21.09.2025).

165. Баранова С. В. Філософія кількісно-якісних відношень. *Філологічні трактати*. 2012. № 4(2). С. 5–10.
166. Кононов В. Б., Краснокутський В. М. Кількісні та якісні показники в оцінці підготовки курсантів ВВНЗ. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил*. 2007. № 3. С. 160–162.
167. Рубан І. В. та ін. Підхід до оцінювання бойової виучки органів управління Збройних Сил України. *Системи обробки інформації*. 2012. № 5. С. 165–172.
168. Операційний план заходів з реалізації у 2023–2025 роках Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 № 1322. *Офіційний вісник України*. 2024. № 8. С. 95. Ст. 386.
169. Voitko O. Оцінювання ефективності функціонування системи стратегічних комунікацій Міністерства оборони та Збройних Сил України. *Системи управління, навігації та зв'язку*. *Збірник наукових праць*. 2018. № 3(49). С. 97–99.
170. Певцов Г. В. та ін. Комбінована методика оцінювання компетентності експертів при виборі сценарію організації інформаційно-психологічного впливу. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2020. № 2(39). С. 24–36.
171. Бесараб С. Цивільно-військовий тандем. *Військо України*. 2016. № 7(189). С. 19–21.
172. Бєлай С. В., Минько О. В. Проблемні питання організації цивільно-військового співробітництва в окремих районах Донецької та Луганської областей України. *Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони* : матеріали регіон. круглого столу (м. Харків, 24 квіт. 2020 р.). Харків: ФОП Бровін О. В., 2020. Вип. 4. С. 83–85.

173. Євсєєв В. О., Голубок М. Г. Роль і місце цивільно-військового співробітництва в організації та проведенні санітарних і протиепідемічних заходів. *Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони* : матеріали регіон. круглого столу (м. Харків, 24 квіт. 2020 р.). Харків: ФОП Бровін О. В., 2020. Вип. 4. С. 298–299.

174. Корольов О. Основні функції та завдання цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень* : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 23 квіт. 2024 р.). Київ: Вид-во УДУ ім. М. Драгоманова, 2024. С. 95–97.

175. Коропатнік І. М. Проблемні питання взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України. *Наше право*. 2016. № 3. С. 46–49.

176. Моторний В. О. Основні напрямки демократизації цивільно-військових відносин в Україні в контексті європейської інтеграції. *Ефективність державного управління*. 2013. № 36. С. 75–81.

177. Ноздрачов О. О. Особливості діяльності груп цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України* : Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Старобільськ, 29 верес. 2015 р.). Луганськ: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. С. 64–66.

178. Ушаков І. В. Сучасний стан реалізації цивільно-військового співробітництва у секторі безпеки і оборони України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 5. С. 146–154.

179. Чобіт І. Р. Особливості роботи групи цивільно-військового співробітництва 24-ї омбр на території Луганської області у 2016–2017 рр. *Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи (2014–2018 рр.)* : монографія / за заг. ред. І. Патера. Львів: ІУ НАН України, 2018. С. 289–297.

180. Шопіна І. М. Цивільно-військове співробітництво та громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. С. 463–466. URL: http://www.app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/02/69_1-2024.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

181. Шульгін В. В. Правова основа функціонування цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 67–72.

182. Карамішев Д. В., Гордієнко Л. П., Литвиненко М. І. Цивільно-військова взаємодія у сфері організації лікувально-евакуаційного забезпечення Збройних Сил України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2022. № 1(60). С. 6–26.

183. Тушко Д. О., Демчишин В. С., Дремлюга К. О. До проблеми реалізації цивільно-військового співробітництва в Україні. *Актуальні питання роботи з персоналом у складових сектору безпеки і оборони* : зб. тез наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 лют. 2023 р.). Харків: Національна академія Національної гвардії України, 2023. С. 166–169.

184. Кайдалов Р. О., Бондаренко О. Г., Павлов Д. М. Короткий аналіз діяльності з цивільно-військового співробітництва на сучасному етапі збройної агресії проти України. *Честь і закон*. 2022. № 3(82). С. 22–28.

185. Бондар В. П. Проблеми взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями у цифровому просторі. *Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти* : матеріали V Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 1 серп. 2025 р.). Вінниця, 2025. С. 95–96.

186. Кутков О. О. Механізм державного регулювання цивільно-військового співробітництва в умовах змін воєнно-політичної обстановки в державі. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2024. Вип. 5. С. 96–100. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/10019/1/Mechanism%20of%20state%20regulation%20of%20civil->

[military%20cooperation%20in%20the%20conditions%20of%20changes%20in%20the%20military-political%20situation%20in%20the%20state.pdf](#) (дата звернення: 21.09.2025).

187. Роль цивільно-військового співробітництва у захисті цивільного населення: Досвід України. Center for Civilians in Conflict, 2023. URL: https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/10/The-Role-of-CIMIC-in-POC_UKR_Final.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

188. Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва / кер. авт. кол. О. Ноздрачов. Київ: Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, 2019. 167 с.

189. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 451.

190. Деякі питання організації ведення автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 р. № 927. *Офіційний вісник України*. 2020. № 84. Ст. 2694; 2021. № 40. Ст. 2373.

191. Кутков О., Сотніченко М. Аналіз стану та шляхів удосконалення соціально-психологічної підтримки військових та членів їх сімей (на засадах досвіду діяльності підрозділів цивільно-військового співробітництва). *Суспільство та національні інтереси. Серія: «Публічне управління та адміністрування»*. 2025. № 2(10). С. 730–741. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sni/article/view/19788/19773> (дата звернення: 21.09.2025).

192. Деякі питання впровадження діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2024 р. № 948. *Офіційний вісник України*. 2024. № 79. Ст. 4637.

193. Про затвердження Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 29.01.2025 р. № 59. *Офіційний вісник України*. 2025. № 20. Ст. 1344.

194. Гуманітарний проєкт Нової Пошти та ЦВС. URL: <https://nazviazku.zsu.gov.ua/news/humanitarnyy-proyekt-novoyi-poshty-ta-tsvs-20250421071833> (дата звернення: 21.09.2025).

195. Бондар В. П. Напрями взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4, ч. 2. С. 102–106. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.16>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/18-1.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).

196. «Повернись живим» і Міністерство оборони закріпили стратегічне партнерство меморандумом. URL: <https://savelife.in.ua/materials/news/povernys-zhyvym-i-ministerstvo-oborony-z/> (дата звернення: 21.09.2025).

197. «Повернись живим» передав десять мінометів на Куп'янський напрямок. URL: <https://savelife.in.ua/materials/news/povernys-zhyvym-peredav-desyat-minometiv/> (дата звернення: 21.09.2025).

198. Розгорнутий звіт діяльності Благодійного фонду Сергія Притули за 2024 рік. URL: <https://prytulafoundation.org/military-reports> (дата звернення: 21.09.2025).

199. Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва в сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2024. 237 с.

200. Шопіна І. М. Національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання: правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 365–368. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/84>.

201. The Evolution of Civil-military Cooperation. URL: <https://www.cimic-coe.org/publications/the-evolution-of-civil-military-cooperation/> (дата звернення: 21.09.2025).

202. Bakx G., Kalkman J., Bollen M. Civil–Military Interaction Meets Civil–Military Relations: Confronting the Two Literatures in a Reflection on Ambidextrous Civil–Military Practices. In: Heeren-Bogers J. et al. (eds) *The Yin-Yang Military*. Cham: Springer, 2021. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-52433-3_5.

203. Bricknell M., Heinecken L., Leuprecht C. Comparative Perspectives on Domestic Emergencies, the Pandemic Response, and Civil-Military Relations. In: Heinecken L., Leuprecht C. (eds) *Military Operations in Response to Domestic Emergencies and Global Pandemics* (The Military and Society). Cham: Springer, 2025. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-86741-5_28.

204. de Coning C. Civil-Military Interaction: Rationale, Possibilities and Limitations. In: Lucius G., Rietjens S. (eds) *Effective Civil-Military Interaction in Peace Operations*. Cham: Springer, 2016. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-26806-4_2.

205. Musa S. Y. Reimagining Civil-Military Relations from a Quadrumvirate Interaction Perspective. In: Sanni J. S., Villet C. M. (eds) *Philosophy of Violence: A Multidisciplinary Perspective*. Cham: Springer, 2024. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-55881-8_8.

206. Zorzi Giustiniani F. Civil-Military Relations in Disaster Contexts. In: *International Law in Disaster Scenarios*. Cham: Springer, 2021. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-50597-4_10.

207. Adebowale I. B., Ehiane S. O., Adi I. Civil–Military Relations: A Panacea to Conflicts. In: Ehiane S. O. et al. (eds) *Engagement of Africa in Conflict Dynamics and Peace Architectures* (Africa's Global Engagement: Perspectives from Emerging Countries). Singapore: Palgrave Macmillan, 2024. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-99-8235-6_6.

208. Muti K., Bernardi S., Sterzi F. Italy. In: Heinecken L., Leuprecht C. (eds) *Military Operations in Response to Domestic Emergencies and Global Pandemics* (The Military and Society). Cham: Springer, 2025. 495 p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-86741-5_9.

209. Gad M. et al. Civil–military cooperation in the early response to the COVID-19 pandemic in six European countries. *BMJ Military Health*. 2021. Vol. 167, no. 4. P. 234–243.

210. Bollen M., Kalkman J. P. Civil-Military Cooperation in Disaster and Emergency Response: Practices, Challenges, and Opportunities. *Journal of Advanced Military Studies*. 2022. Vol. 13, no. 1. P. 79–91.

211. Захист цивільних осіб під час збройного конфлікту – вересень 2025 року. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-10/Ukraine%20-%20protection%20of%20civilians%20in%20armed%20conflict%20%28September%20%20%202025%29_UKR.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

212. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на листопад 2024 року.

213. Кароліна Ліндхольм Біллінг, представниця Агентства ООН у справах біженців. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/4034143-karolina-lindholm-billing-predstavnica-agentstva-oon-u-spravah-bizenciv.html> (дата звернення: 21.09.2025).

214. Pion-Berlin D., Dudley D. Civil-military relations: What is the state of the field. *Handbook of military sciences*. 2020. P. 1–22. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_37-1.

215. White C. Use military and private sector to cope with disasters, aid agencies told. *BMJ: British Medical Journal*. 2007. Vol. 335, no. 7632. P. 1233.

216. Cecchine G. et al. *The U.S. Military Response to the 2010 Haiti Earthquake. Considerations for Army Leaders*. Santa Monica: RAND Corporation, 2012. URL:

https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR300/RR304/RAND_RR304.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

217. Der-Martirosian C. et al. US military veterans: an untapped resource as disaster volunteers. *American Journal of Public Health*. 2019. Vol. 109, no. S4. P. S263–S264.

218. Kwak J. et al. Influence of committed volunteers on helping behavior in emergency evacuations. *Journal of Physics: Complexity*. 2022. Vol. 3, no. 1. P. 015005. URL: <https://arxiv.org/abs/2101.02250> (дата звернення: 21.09.2025).

219. Goniewicz K., Goniewicz M., Burkle Jr F. M. The Territorial Defence Force in disaster response in Poland: civil-military collaboration during a state of emergency. *Sustainability*. 2019. Vol. 11, no. 2. P. 487.

220. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з розвитку волонтерської діяльності на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.07.2025 № 715-р. *Офіційний вісник України*. 2025. № 64. Ст. 4443.

221. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.

222. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

223. CIMIC Handbook / CIMIC Centre of Excellence, 2025. URL: <https://www.cimic-coe.org/wp-content/uploads/2025/03/cimic-handbook.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).

224. ACO Civil-Military Cooperation Functional Planning Guide SH/PD/J9/CPO/PM/22-011290, 20 July 2022. URL: <https://www.cimic-coe.org/wp-content/uploads/2025/03/Civil-Military-Cooperation-Functional-Planning-Guide.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).

225. Netherlands Defence Doctrine, 2025. URL: <https://english.defensie.nl/downloads/publications/2025/06/19/netherlands-defence-doctrine> (дата звернення: 21.09.2025).

226. Civil-Military Operations. Joint Publication 3-57 (9 July 2018).
URL: https://irp.fas.org/doddir/dod/jp3_57.pdf (дата звернення: 21.09.2025).
227. National Voluntary Organizations Active in Disaster. About-us.
URL: <https://www.nvoad.org/about-us/> (дата звернення: 21.09.2025).
228. Interorganizational Coordination During Joint Operations. *URL:*
<https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-D5-PURL-gpo29344/pdf/GOVPUB-D5-PURL-gpo29344.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).
229. 42 U.S. Code § 4953 - Selection and assignment of volunteers. *URL:*
<https://www.law.cornell.edu/uscode/text/42/4953> (дата звернення: 21.09.2025).
230. Subpart B – Volunteers. § 553.100 General. *URL:*
<https://www.ecfr.gov/current/title-29/subtitle-B/chapter-V/subchapter-A/part-553/subpart-B> (дата звернення: 21.09.2025).
231. Dubik J. M., Magruder L. W. U.S. Army, Retired Reimagining America's Professional All-Volunteer Army. *URL:*
<https://www.armyupress.army.mil/Journals/Military-Review/English-Edition-Archives/September-October-2023/All-Volunteer-Army/> (дата звернення: 21.09.2025).
232. Defence Act 1903. *URL:*
<https://www.legislation.gov.au/C1903A00020/latest/text> (дата звернення: 21.09.2025).
233. Understanding Federal and State Immunity Laws for Volunteers.
URL: <https://kearnanconsulting.com/understanding-federal-and-state-immunity-laws-for-volunteers/> (дата звернення: 21.09.2025).
234. Kearnan J. Charitable Immunity and Liability Act. *URL:*
<https://portal.nonprofitrisk.org/library/state-liability.shtml> (дата звернення: 21.09.2025).
235. California Volunteer Protection Act. *URL:*
<https://portal.nonprofitrisk.org/library/state-liability.shtml> (дата звернення: 21.09.2025).

236. Коропатнік І. М. Проблеми побудови системи цивільно-військового співробітництва в Україні в умовах проведення антитерористичної операції. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4. С. 90–94.

237. Білошицький В. І. Громадянське суспільство в системі цивільно-військових відносин. *Молодий вчений*. 2014. № 9. С. 182–187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_9_45 (дата звернення: 21.09.2025).

238. Шопіна І. М. Проблеми правового регулювання цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Наука і правоохорона*. 2025. № 1, ч. 2. С. 34–38.

239. Кривенко Ю. В. Щодо необхідності правового регулювання цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України (civil-military cooperation – СІМІС). *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 23. С. 35–39.

240. Сальнікова О. Ф., Кушнір В. О., Процин І. В. Цивільно-військове співробітництво як елемент системи стратегічних комунікацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1459>. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.7.1.

241. Настюк В. Я., Коропатнік І. М., Карелін В. В. Щодо стану наукового дослідження проблеми реалізації адміністративно-правового режиму цивільно-військового співробітництва. *Право та державне управління*. 2020. № 3. С. 39–45.

242. Потапенко В., Двігун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. 9 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/volonterstvo_01112022.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

243. Чобіт І. Р. Історичний досвід створення та функціонування органів цивільно-військового співробітництва (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : дис.... д-ра філософії: 032 – історія та археологія. Львів:

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2022. 237 с.

244. Руснак Ю. І. Окремі питання правового регулювання становлення та розвитку цивільно-військового співробітництва у 2014–2022 р. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2024. № 2(81). С. 67–73.

245. Шопіна І. М. Органи місцевого самоврядування як суб'єкт цивільно-військового співробітництва. *Інтернаука. Серія: "Юридичні науки"*. 2024. № 1. С. 95–99. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-1-9603>.

246. Павленко М. В. Правове регулювання цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2025. 212 с.

247. Роль цивільно-військового співробітництва у захисті цивільного населення: досвід України. 2023. URL: https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/10/The-Role-of-CIMIC-in-POC_UKR_Final.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

248. Цивільно-військове співробітництво в дії. Офіцери ЦВС в центрі захисту цивільного населення України. 2025. URL: <https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2025/10/CIMIC-2025-UKR-FINAL.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).

249. Case Study Ukraine. A Preliminary Analysis / Civil-Military Cooperation Centre of Excellence, 2024. URL: <https://www.cimic-coe.org/wp-content/uploads/2025/03/ccoe-case-study-ukraine-initial-study.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).

250. Civil-Military Cooperation Centre of Excellence. About Us. URL: <https://www.cimic-coe.org/about/> (дата звернення: 21.09.2025).

251. Gębska M., Colibasanu A., Zadorożna M. Introduction to Special Issue on Multidimensional challenges for national and international security in the

context of hybrid warfare. *Security and Defence Quarterly*. 2024. Vol. 46, no. 2. P. 1–3. DOI: 10.35467/sdq/190189.

252. Buldioski G. *How Civil Society Can Strengthen Preparedness and Defence: Policy Brief*. Visegrad Insight, 2025. URL: https://visegradinsight.eu/app/uploads/2025/10/How_Civil_Society_Can_Strengthen_Preparedness-and-Defence_Goran-Buldioski_Visegrad_Insight-Policy_-_Brief.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

253. Jacuch A. Defending Europe: Strengthening Resilience through Civil Preparedness. *Politeja*. 2024. № 6(93). P. 245–265. DOI: 10.12797/Politeja.21.2024.93.11.

254. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council the EU Approach to Resilience: Learning from Food Security Crises. European Union, 2012. P. 5. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52012DC0586> (дата звернення: 21.09.2025).

255. Resilience, Civil Preparedness and Article 3. North Atlantic Treaty Organization, 2024. URL: https://www.nato.int/cps/bu/natohq/topics_132722.htm (дата звернення: 21.09.2025).

256. Цивільно-військове співробітництво у захисті населення під час війни в Україні: Аналітична доповідь / О. Сунгуровський. Київ: Центр Разумкова, 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/02/2024-Sunhurovskyi-CIVIL-WAR-1-F.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).

257. Тимошенко В. А., Медвідь Л. П. Особливості правового режиму майна, яке було отримано як волонтерська допомога для Збройних Сил України. *Академічні візії*. 2024. № 33. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1461> (дата звернення: 21.09.2025).

258. Бобрицький Л. В. Проблеми адаптованості українського законодавства до загроз національній безпеці держави і військовій агресії. *Наука і правоохорона*. 2017. № 4. С. 9–14.

259. Красников Є. В. Шляхи вдосконалення законодавства України у сфері військово-технічного співробітництва з іноземними державами. *Теорія та практика державного управління*. 2018. Вип. 1. С. 187–191.

260. Мойсей Л. О. Поняття та особливості забезпечення службовим житлом військово-службовців: шляхи вдосконалення законодавства. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. Вип. 28. С. 236–240.

261. Овчінніков Р. М. Військові злочини: правове регулювання та шляхи удосконалення кримінального законодавства України. *Інформація і право*. 2017. № 4. С. 122–127.

262. Прохоренко М. М., Панько Т. І. Актуальні питання розвитку військового законодавства України під час інтеграції України до загальноєвропейської системи колективної безпеки. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2023. № 4. С. 46–54.

263. Сахній А. В. Розвиток національного законодавства щодо забезпечення гендерної рівності під час проходження військової служби. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. С. 113–122.

264. Харитонов С. О. Зміцнення військового правопорядку та окремі питання вдосконалення кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 198–209.

265. Христинченко Н. П. Актуальні питання щодо систематизації військового законодавства. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 179–184.

266. Шульгін В. Особливості реалізації військового законодавства України в умовах реформування кримінального судочинства держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2013. Вип. 30. С. 55–59.

267. Бондар В. Шляхи правового закріплення цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий

Ріг, 10 груд. 2024 р.). Кривий Ріг, 2024. С. 142–145. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/06/zbirnyk-10.12.2024-1.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).

268. Бондар В. П. Актуальні проблеми цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 6 жовт. 2023 р.). Кривий Ріг, 2023. С. 297–299. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/09/zbirnyk_materialiv_konferenczii_06_10_2023.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

Додаток 1

**Пропозиції щодо внесення змін та доповнень до законодавства
України у сфері цивільно-військової взаємодії**

Назва правового акту	Чинна редакція	Запропонована редакція
Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII	Відсутня	<p>Стаття 23-1. Участь громадян і громадських об'єднань у забезпеченні національної безпеки</p> <p>1. Громадяни та громадські об'єднання можуть добровільно брати участь у забезпеченні національної безпеки шляхом участі у демократичному цивільному нагляді, волонтерській діяльності, захисті цивільного населення, цивільно-військовій взаємодії та інших, не заборонених законом заходах. Така діяльність є допоміжною, здійснюється за узгодженням із суб'єктами сектору безпеки і оборони та не передбачає втручання у їхні повноваження чи оперативне управління.</p> <p>2. Держава забезпечує базові гарантії безпеки громадян, які, за узгодженням з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони, добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки.</p>
Закон України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII	<p><i>Частина четверта статті 1</i></p> <p>З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, безпеки та захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в</p>	<p><i>Частина четверта статті 1</i></p> <p>З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, безпеки та захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування</p>

	<p>особливий період, заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, кризових ситуацій, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних</p>	<p>збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, кризових ситуацій, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у цивільно-військовому співробітництві, міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України. {</p>
--	---	---

	антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.	
Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ	<i>Абзац 29 статті 1</i> цивільно-військове співробітництво - комплекс заходів Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, щодо координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами з метою створення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій, у тому числі на території держави-агресора, а також інших заходів, спрямованих на формування у цивільного населення оборонної свідомості, готовності до національного спротиву.	<i>Абзац 29 статті 1</i> цивільно-військове співробітництво – системна, комплексна, планомірна діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, щодо взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та організаціями, благодійними фондами, волонтерськими організаціями та громадянами з метою створення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій, у тому числі на території держави-агресора, захисту цивільного населення, а також інших заходів, спрямованих на формування у цивільного населення оборонної свідомості, готовності до національного спротиву.
Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ	<i>Стаття 1</i> ... воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню	<i>Стаття 1</i> .... воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для

	<p>та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень;</p> <p>військове формування - створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій;</p> <p>...</p>	<p>відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень;</p> <p>військова частина - це організаційно оформлена, постійно діюча неприбуткова бюджетна організація у складі Збройних Сил України або інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, що має встановлену структуру, дислокацію, печатку та облікові реквізити, забезпечує виконання покладених на неї завдань у сфері оборони та національної безпеки і включає з'єднання, частини, підрозділи, заклади, установи та організації військового призначення;</p> <p>військове формування - створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій;</p> <p>...</p>
<p>Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII</p>	<p><i>Частина 2 статті 53</i></p> <p>2. На час виробничого навчання і практики здобувачам освіти забезпечуються робочі місця, безпечні та нешкідливі умови праці відповідно до</p>	<p><i>Частина 2 статті 53</i></p> <p>2. На час виробничого навчання і практики здобувачам освіти забезпечуються робочі місця, безпечні та нешкідливі умови праці відповідно до освітніх програм і угод між закладами освіти та</p>

	освітніх програм і угод між закладами освіти та підприємствами, установами, організаціями, що надають місця для проходження виробничого навчання і практики. Під час проходження виробничого навчання і практики забороняється використовувати працю здобувачів освіти для цілей, не передбачених освітньою програмою.	підприємствами, установами, організаціями, що надають місця для проходження виробничого навчання і практики. За згодою закладу освіти в якості проходження практики може зараховуватися час здійснення волонтерської діяльності у разі її відповідності освітній програмі закладу освіти. Під час проходження виробничого навчання і практики забороняється використовувати працю здобувачів освіти для цілей, не передбачених освітньою програмою.
Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII	<i>Стаття 51. Практична підготовка осіб, які навчаються у закладах вищої освіти</i> 1. Практична підготовка осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, здійснюється шляхом проходження ними практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними закладами вищої освіти договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку.	<i>Стаття 51. Практична підготовка осіб, які навчаються у закладах вищої освіти</i> 1. Практична підготовка осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, здійснюється шляхом проходження ними практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними закладами вищої освіти договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку. За згодою закладу вищої освіти в якості проходження практики може зараховуватися час здійснення волонтерської діяльності у разі її відповідності освітній програмі закладу вищої освіти.
Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI	<i>Частина 3 статті 5</i> ... 3. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, зобов'язані: забезпечувати волонтерам безпечні та належні для життя і здоров'я умови здійснення волонтерської діяльності; здійснювати підготовку волонтерів; ...	<i>Частина 3 статті 5</i> ... 3. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, зобов'язані: забезпечувати волонтерам безпечні та належні для життя і здоров'я умови здійснення волонтерської діяльності; проводити відбір осіб, які за рівнем розвитку своїх соціально важливих якостей та доброчесності дотримуватися вимог та правил здійснення волонтерської діяльності;

		здійснювати підготовку волонтерів; ...
Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI	<i>Частина 5 статті 7</i> 5. Волонтер зобов'язаний: сумлінно та своєчасно виконувати обов'язки, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності; у випадках, визначених законодавством, проходити медичний огляд та надавати довідку про стан здоров'я; у разі необхідності проходити подальшу підготовку (перепідготовку); не допускати дій і вчинків, які можуть негативно вплинути на репутацію волонтера, організації чи установи, на базі якої провадиться волонтерська діяльність; дотримуватися правового режиму інформації з обмеженим доступом; у разі укладення договору про провадження волонтерської діяльності та одностороннього розірвання договору з ініціативи волонтера відшкодувати прямі збитки, завдані ним, якщо це передбачено договором; відшкодувати майнову шкоду, заподіяну внаслідок здійснення ним волонтерської діяльності, відповідно до закону. ...	<i>Частина 5 статті 7</i> 5. Волонтер зобов'язаний: сумлінно та своєчасно виконувати обов'язки, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності; у випадках, визначених законодавством, проходити медичний огляд та надавати довідку про стан здоров'я; у разі необхідності проходити подальшу підготовку (перепідготовку); не допускати дій і вчинків, які можуть негативно вплинути на репутацію волонтера, організації чи установи, на базі якої провадиться волонтерська діяльність; дотримуватися правового режиму інформації з обмеженим доступом; відшкодувати майнову шкоду, заподіяну внаслідок порушення ним вимог законодавства України та умов договору про надання волонтерської допомоги. ...
Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2365-III	<i>Пункт 6 частини 1 статті 15</i> ... <i>Стаття 15. Обмеження у здійсненні внесків на підтримку політичних партій</i> Не допускається здійснення	<i>Пункт 6 частини 1 статті 15</i> ... <i>Стаття 15. Обмеження у здійсненні внесків на підтримку політичних партій</i> Не допускається здійснення внесків на підтримку політичних партій: ...

	<p>внесків на підтримку політичних партій:</p> <p>...</p> <p>б) незареєстрованими громадськими об'єднаннями, благодійними чи релігійними організаціями, а також іншими політичними партіями;</p> <p>...</p>	<p>б) незареєстрованими громадськими об'єднаннями, волонтерами та волонтерськими організаціями, благодійними чи релігійними організаціями, а також іншими політичними партіями;</p> <p>...</p>
<p>Наказ Міністерства соціальної політики України 29.12.2014 № 1100 «Про затвердження примірної зразка посвідчення волонтера»</p>	<p>...</p> <p>Внутрішній бік назва волонтерської організації, що видала посвідчення</p> <p>...</p>	<p>...</p> <p>Внутрішній бік назва організації, що видала посвідчення</p> <p>...</p>

Додаток 2

Вимоги до цивільно-військових зв'язків (відповідно до Доктрина цивільно-військового співробітництва НАТО (NATO Standard AJP-3.19. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, 2025)

Категорія	Аспект / Захід	Опис / Міркування
Основні міркування для угод	Рівень взаємодії	Запланований або узгоджений рівень взаємодії.
	Можливості зв'язку	Наявність засобів і можливостей зв'язку та відповідних кадрів (capacities).
	Середовище	Географічні умови та загальна безпекова ситуація.
	Безпекові ризики	Ризики для невійськових суб'єктів у разі їхньої надто тісної асоціації з НАТО.
Формати Зв'язку (Методи)	Спільне розташування (Co-location)	Спільне розташування елементів штабу військових і невійськових суб'єктів сприяє високому рівню взаємодії.
	Обмін офіцерами зв'язку (Liaison exchange)	Забезпечує обмін інформацією та координацію майже в режимі реального часу.
	Візити зв'язку (Liaison visits)	Можуть бути заплановані регулярно або проводитися на основі <i>ad-hoc</i> (за потреби).
	Посередники (Third-party interlocutors)	Сприяють обміну інформацією, коли політичні чи безпекові міркування вимагають фізичної дистанції або чіткого розмежування.
	Національні системи	Необхідні, коли міркування суверенітету не дозволяють прямого зв'язку; взаємодія спрямовується через військового суб'єкта приймаючої країни.
	Механізми та платформи	Регулярні зустрічі, координаційні механізми, постійні або тимчасові форуми, платформи, ради чи координаційні центри.
	Діяльність персоналу СІМІС, що уможлиблює цивільно-військову взаємодію (Civil-Military Interaction –	Ідентифікація

Категорія	Аспект / Захід	Опис / Міркування
СМІ)		
	Мережа	Розвиток і підтримка мережі зв'язку.
	Комунікація	Створення механізмів комунікації.
	Навчання	Освіта та підготовка з цивільно-військової взаємодії (СМІ).
	Консультації	Надання консультацій щодо відповідного рівня взаємодії та механізмів СМІ.
	Поради фахівцям	Надання консультацій штабним фахівцям щодо взаємодії з невійськовими суб'єктами.
Діяльність персоналу СІМІС, що сприяє СМІ	Представлення	Представлення невійськових суб'єктів військовим колегам.
	Ініціювання контакту	Ініціювання першого доступу/контакту до невійськових суб'єктів.
	Створення платформ	Створення платформ і механізмів, що підтримують проведення СМІ – за потреби.
	Допомога в переговорах	Допомога в переговорах у чутливих сферах СМІ, які проводяться командувачем та штабом.
Діяльність персоналу СІМІС під час проведення СМІ	Обмін інформацією	Обмін інформацією.
	Збір даних	Збір даних та інформації про цивільні чинники.
	Обробка запитів	Сприяння розробці процедур обробки цивільних запитів про підтримку.
	Планування	Цивільно-військове планування та синхронізація діяльності, заходів та операцій із застосуванням визначених показників результативності та показників ефективності.
	Інтеграція CNMA	Інтеграція та синхронізація сил CNMA (Координації з невійськовими суб'єктами) у заходах пильності та операціях у мирний час.
	Моніторинг та оцінка	Моніторинг та оцінка впливу й ефектів цивільної та цивільно-військової діяльності.
	Просування прийняття сил	Сприяння прийняттю сил (прихильності населення) та прозорості.
	Комунікації	Сприяння стратегічним комунікаціям.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Статті в наукових фахових виданнях України**

1. Бондар В.П. Особливості цивільно-військової взаємодії під час правового режиму воєнного стану. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 10. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-10-9313>. <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16993406475151.pdf>

2. Бондар В.П. Правові засоби цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 86(6). Ч.3. С.252-256. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.38> <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/40-2.pdf>

3. Бондар В. П. Напрями взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4. Ч.2. С.102-106. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.16> <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/18-1.pdf>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

4. Бондар В.П. Перспективи законодавчого регулювання цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів, породжених російською воєнною агресією: теорія, практика, перспективи розвитку*: III Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кропивницький, 19 травня 2023 року). Кропивницький, 2023. С.291-293. <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/07/zbirnyk-konferencziyi-19.05.2023-1.pdf>

5. Бондар В.П. Цивільно-військове співробітництво як напрям діяльності Збройних Сил України. *Scientific method: reality and future trends of*

researching. II International Scientific and Theoretical Conference, August 25, 2023. Zagreb, Republic of Croatia. С.116-117. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/25.08.2023>

6. Бондар В.П. Актуальні проблеми цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кривий Ріг, 6 жовтня 2023). Кривий Ріг, 2023. С.297-299. https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/09/zbirnyk_materialiv_konferenczii_06_10_2023.pdf

7. Бондар В. Мета та принципи цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.). Львів, 2023. С.118-123.

https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6862/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_08-12-23__23-01-24.pdf

8. Бондар В.П. Проблеми побудови цивільно-військової взаємодії у період правового режиму воєнного стану. *Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє* : зб. тез доповідей XX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 листопада 2024 р.). С.396. https://drive.google.com/file/d/1gahU4La-Cu2pE5RK_e4FK7wiHY_2R-hd/view

9. Бондар В. Шляхи правового закріплення цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України *Права людини під час дії правового режиму воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 10 грудня 2024 року). Кривий Ріг, 2024. С.142-145. <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/06/zbirnyk-10.12.2024-1.pdf>

10. Бондар В. П. Проблеми взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями у цифровому просторі. *Цифрове наукове*

